

UNIVERZITA PALACKÉHO V OLMOUCI

Filozofická fakulta

Katedra politologie a evropských studií

Bc. Tereza Nátrová

Energetická bezpečnost EU:

Zajištění dodávek zemního plynu z Ruské federace

Diplomová práce

Vedoucí práce: Mgr. Hynek Melichar

Olomouc 2016

Prohlašuji, že jsem tuto diplomovou práci vypracovala samostatně na základě uvedených pramenů a literatury.

V Olomouci dne 27.4.2016

.....

Tereza Nátrová

Na tomto místě bych ráda poděkovala vedoucímu práce Mgr. Hynku Melicharovi za cenné rady, připomínky a odborné vedení práce.

OBSAH

Úvod.....	1
1. Teoretický základ práce	11
1.1. Energetická bezpečnost.....	11
1.1.1. Vznik a vývoj energetické bezpečnosti	11
1.1.2. Koncepty pro analýzu energetické bezpečnosti.....	14
1.2. Teorie strukturálního realismu	21
1.2.1. Základní principy strukturálního realismu.....	22
1.3. Představení teoretického východiska práce	24
2. Energetická politika EU.....	26
2.1. Vývoj energetické politiky EU.....	26
2.2. Post–lisabonské nastavení energetické politiky EU.....	32
3. Energetická spolupráce EU s RF v sektoru plynárenství.....	39
3.1. Vývoj energetických vztahů EU–RF.....	39
3.2. Charakteristiky ruského dovozu zemního plynu do zemí EU	47
4. Energetická bezpečnost EU: zajištění dodávek zemního plynu z RF.....	53
4.1. Infrastruktura dodávek zemního plynu do EU	53
4.2. Technická tranzitní rizika	58
4.3. Geopolitická tranzitní rizika	63
Závěr	67
Seznam zkratk	73
Seznam obrázků a tabulek	74
Obrázky.....	74
Tabulky	74
Seznam použitých zdrojů.....	75
Prameny	75

Literatura.....	78
Abstrakt.....	84
Abstract.....	84

Úvod

Globalizace výrazně ovlivnila podobu mezinárodních vztahů. Teorie vysvětlující mezinárodní vztahy interpretují důsledky globalizace různým způsobem, pozitivně i negativně. Některé teorie kladně hodnotí mezinárodní spolupráci, ze které může mít užitek více aktérů. Naopak, negativní důsledky globalizace mohou postihnout všechny zúčastněné strany, v závažných případech mohou způsobit i globální dopady. Uvedené obavy zdůrazňují např. neorealisté, kteří vnímají státy jako hlavní aktéry mezinárodních vztahů. Tyto státy, obhajující především sobecké zájmy, se soustředí na zajištění vlastní bezpečnosti. Z jejich pohledu může být každý další stát potenciálním nepřítelem, proto mezinárodní spolupráci vnímají jako hru s nulovým součtem.

V dnešní době není bezpečnost v mezinárodních vztazích nezbytně spojena s ozbrojeným řešením, jak tomu bylo v minulosti. Za bezpečnostní problém je označována celá řada témat. Nejen akademická literatura¹ představuje různé pojetí bezpečnosti, jejichž rozlišení např. Barry Buzan, Ole Waever a Jaap de Wilde označují za sektorový přístup. Autoři uvádí pět následujících sektorů bezpečnosti: ekonomický, vojenský, environmentální, politický a sociální. Uvedené dělení je jen jedním z mnoha přístupů k bezpečnostním tématům. Základem pro vytváření specifické bezpečnostní agendy je pojmenování hrozeb a rizik. Např. kombinace klesajících zásob strategických energetických surovin (zejména ropy a zemního plynu) s jejich rostoucí spotřebou vede (společně s dalšími faktory) státy již řadu let k orientaci na energetickou bezpečnost. Negativní dopady využívání některých energetických surovin na životní prostředí vedly např. B. Buzana, O. Waevera a J. de Wildeho k zařazení energetické bezpečnosti pod environmentální sektor bezpečnosti. Autoři zároveň shledávají energetické otázky jako součást ekonomického sektoru bezpečnosti s ohledem na hospodářskou spolupráci na energetickém trhu. Energetická bezpečnost je komplikovaným a multidisciplinárním tématem. Tato práce se zaměřuje na její vysvětlení z perspektivy strukturálního realismu (názorového proudu neorealismu) podle Kennetha N. Waltze.

Energetický sektor se stal nedílnou součástí vyspělých států světa. Zásadně ovlivňuje podobu každodenního fungování moderních společností, které by byly bez stabilních dodávek energií významně ohroženy. I přes moderní trendy hledání

¹ Různá bezpečnostní témata v závislosti na specifické agendě rozlišují také např. vlády, soukromé subjekty atp.

alternativních cest v podobě nových energetických zdrojů stále převládá světová spotřeba ropy, uhlí a zemního plynu jako tří klíčových komodit pro výrobu energií. Všechna tato fosilní paliva lidstvo získává z přírodních zásob. Ty jsou po světě nerovnoměrně rozloženy, a většina států je odkázaná na jejich dovoz. Státy v energetických vztazích zastávají různé pozice. Základní dělení např. podle Vladimíra Proroka rozlišuje státy na odběratele, producenty, a případně tranzitní země, přes které jsou suroviny dopravovány. Producenti hledají odbytiště pro svůj vývoz, odběratelé zajišťují dostatečné dodávky energetických surovin. Závislost na zdrojích stejně jako závislost na odběratelích vede státy ke snaze o zajištění energetické bezpečnosti, kterou mohou aktéři vnímat odlišným, subjektivním způsobem.

EU vnímá problematiku energetické bezpečnosti v poslední dekádě citlivěji, než kdy dříve. Nejen plynové krize na Ukrajině v letech 2006 a 2009 ukázaly, na jak křehkých základech energetická spolupráce mezi EU a Ruskou federací (RF) stojí. V těchto konkrétních případech byl ohrožen dovoz zemního plynu z RF, která je primárním dovozcem dané suroviny do EU. Krize mj. ukázala, že nedostatečně diverzifikovaná infrastruktura plynovodů společně se závislostí na producentovi ohrožuje dovoz zemního plynu do řady států EU. Plynové krize významně přispěly k rostoucím snahám řešit energetickou spolupráci na unijní úrovni.

V rámci EU lze nahlížet na energetickou bezpečnost jak z perspektivy národního státu, tak unie jako celku. EU v posledním desetiletí v rámci proměny svých struktur zahrnuje společnou energetickou politiku do právního základu unie v rámci *Lisabonské smlouvy* (2007).² Navzdory této skutečnosti zůstaly hlavní pravomoci v kompetencích národních států, jejichž externí energetické vztahy (mimo EU) jsou charakteristické bilaterálními dohodami s producenty. Vývoj energetické politiky EU ukazuje, že státy v energetické oblasti nejsou ochotné předávat část své suverenity na vyšší úroveň. Samotné nastavení energetické politiky EU je považováno za neefektivní. Smlouvy však představují několik možností, jak energetickou politiku, a s tím spojenou bezpečnost, ovlivňovat. Dále bylo přijato několik právních opatření, které závazně doplňují znění smluv. Tato práce zkoumá, nakolik jsou energetické vztahy ovlivňovány politikami EU, zatímco se pokouší vysvětlit přístup členských zemí k energetické spolupráci pomocí teorie strukturálního realismu.

² Lisabonská smlouva je běžně užívané zkrácené označení. Plný název zní *Lisabonská smlouva pozměňující Smlouvu o Evropské unii a Smlouvu o založení Evropského společenství*.

Cílem práce je zhodnocení energetické bezpečnosti EU jako dovozce zemního plynu. Práce se soustředí na dosažení cíle za pomoci zhodnocení energetických vztahů s RF. Globální zásoby zemního plynu jsou oproti energeticky nejvyužívanější ropě o mnoho bohatší. Vyčerpání zásob zemního plynu je v průběhu několika následujících dekád krajně nepravděpodobné. Na druhou stranu, jeho spotřeba oproti ropě stále roste navzdory množícím se snahám o diverzifikaci zdrojů energie. Rostoucí trend využívání zemního plynu předpovídá mj. Mezinárodní energetická agentura (IEA). S ohledem na rozsah jeho využití a zásadní postavení na energetickém trhu se zaměřuji právě na zemní plyn, jehož dodávky do zemí EU jsou ohroženy riziky, která zasluhují pozornost. Vybraná rizika mohou ohrozit energetickou bezpečnost EU jako celku, proto je žádoucí se při rozboru energetické politiky EU zaměřit na její limity, které mohou ohrozit energetickou bezpečnost.

Bylo již naznačeno, že pojetí energetické bezpečnosti je subjektivní záležitostí. Neexistuje žádná univerzálně platná teorie či definice energetické bezpečnosti, která by byla aplikovatelná ve všech případech jejího ohrožení. Koncepty pro hodnocení energetické bezpečnosti bývají zpravidla vytvářeny s ohledem na specifika vybraných případů. Tato práce vychází z tzv. minimalistické definice, kterou představuje např. IEA, a která se stala základem většiny výzkumů zaměřených na energetickou bezpečnost. Definice předpokládá kontinuální dostupnost dodávek vybrané energetické suroviny za stabilní a přijatelné ceny, tj. takové, které si odběratelé mohou dovolit zaplatit. Zaměřuji se pouze na první část znění minimalistické definice, kontinuální dostupnost dodávek zemního plynu. Fyzická dostupnost dodávek je ohrožena tranzitními riziky, ty jsem pro účely této práce kategorizovala jako technická a geopolitická.

Energetickou bezpečnost EU formují vnitřní i vnější faktory. V případě této práce vnitřní faktory označují opatření na úrovni EU, která ovlivňují mezinárodní energetickou spolupráci. Vybraným specifíkem této práce je spolupráce mezi EU a Ruskou federací (RF), která je hlavním dodavatelem zemního plynu do EU. Práce vysvětluje uvedený vztah jako vnější faktor energetické bezpečnosti. Vnitřní a vnější faktory společně s možnostmi tranzitních cest pro přepravu a zajištění dodávek zemního plynu do zemí EU vytváří podklad pro hodnocení technických a geopolitických rizik. Skutečnost, že RF zajišťuje většinový podíl dodávek do zemí EU je dána historickými vazbami země na bývalé svazové republiky (na základě

vybudované infrastruktury plynovodů) a geografickou vzdáleností mezi RF a EU. Plynovody jsou z ekonomických důvodů využívány na relativně krátké vzdálenosti, většinou tedy k obchodu se zemním plynem dochází v rámci regionální spolupráce. Vybudovaná infrastruktura plynovodů obecně snižuje možnosti diverzifikace dodavatelů. Technická a geopolitická vyplývají ze silné závislosti na dodávkách zemního plynu od vybraného producenta. Závislost odběratele na dodávkách surovin s sebou nezbytně přináší možnosti ohrožení energetické bezpečnosti. Záleží tak na odběrateli, v tomto případě EU, jakým způsobem je schopen zajistit si udržení energetické bezpečnosti v rámci svého vnitřního fungování, ale i na dojednaných podmínkách spolupráce s dovozním partnerem, Ruskou federací.

Strukturální realismus v pojetí K. N. Waltze předpokládá, že jsou národní státy hlavními jednotkami mezinárodního systému, který je anarchický, tedy bez centrální autority. Právě podoba anarchického systému určuje zájmy, a s tím spojené chování aktérů (států), které se především snaží o zajištění vlastního přežití. Otázky spojené s bezpečností tak představují klíčový význam pro národní agendu. Teorie, vycházející z realismu, nahlíží na moc jako na hybatele mezinárodních vztahů. Na rozdíl od realismu mocenské postavení není určováno vojenskými, nýbrž materiálními kapacitami. Pro vysvětlení energetické bezpečnosti EU ve vztazích s RF byl po pečlivé úvaze zvolen strukturální realismus jako teorie, která se primárně zaměřuje na bezpečnost (přežití) aktérů v mezinárodních vztazích, ale současně respektuje jiné, než vojenské podoby bezpečnosti. Výběr byl podpořen důrazem teorie na materiální capacity, za něž je v tomto případě možné označit energetické suroviny. Z teoretického hlediska se práce pokouší o vysvětlení energetické bezpečnosti EU perspektivou strukturálního realismu. Vybraná perspektiva nabízí čtenáři inovativní vysvětlení současné energetické bezpečnosti EU.

Primární časové zaměření odpovídá rozpětí od podpisu Lisabonské smlouvy do poloviny roku 2015. Počáteční časový bod byl zvolen s ohledem na snahu o zhodnocení aktuální situace. Dokument představuje poslední komplexní revizi unijních smluv, zároveň poprvé zařazuje energetickou politiku do právního rámce EU. Konečný časový bod jen vymezen obdobím, kdy začala vznikat tato práce. Sekundární časové zaměření zahrnuje vývoj od druhé poloviny 20. století, kdy se začaly objevovat koncepty moderní energetické bezpečnosti. Snahy o budování společné

energetické politiky se politiky se objevovaly po celou dobu existence EU,³ proto další důležitou časovou linií představují 90. léta a přelom do nového tisíciletí. V tomto období byly také formovány vztahy mezi EU a RF, která uspokojovala rostoucí poptávku po zemním plynu v zemích EU. Pozdější nárůst objemu dovozu do EU byl způsobem především náborem nových členských zemí z řad bývalého východního bloku. Pro tyto země je energetická spolupráce charakteristickým dopadem minulosti zejména v rámci plynárenského sektoru, protože státy využívají plynovody vybudované v dobách existence Sovětského svazu socialistických republik (SSSR). Představení historického pozadí nejen vzájemné energetické spolupráce vybraných aktérů, ale také postupného formování energetické politiky v rámci EU až do jejího současného nastavení (které formují již zmíněná Lisabonská smlouva a doplňující dohody) čtenáři umožní lepší kontextuální pochopení problematiky.

Práce vykazuje několik limitů, které komplikují dosažení zvoleného cíle, kterým je hodnocení energetické bezpečnosti EU v rámci dovozu zemního plynu z RF. Zaprvé, pluralita vysvětlení energetické bezpečnosti zněmožňuje uchopení problematiky objektivním způsobem. Představa energetické bezpečnosti je pro každého aktéra mezinárodních vztahů jiná. Tuto překážku se pokouším překonat úzkým vymezením tématu, které se nepokouší o obecné vysvětlení. Z toho důvodu práce upozorňuje na hodnocení energetické bezpečnosti EU v roli odběratele zemního plynu. Zadruhé, multidisciplinární rozměr energetické bezpečnosti komplikuje hodnocení energetické politiky EU s ohledem na její propojení s dalšími unijními politikami. Pro komplexní představu o fungování energetické politiky EU je však zapotřebí představit všechny možnosti, kterými může EU jako celek zajistit energetickou bezpečnost, a to i v rámci jiných politik či specifických dohod s RF.

Výběr RF jako partnera pro hodnocení energetické bezpečnosti EU má své opodstatnění. Např. zkušenosti s plynovými krizemi na Ukrajině ukázaly, že stabilita dovozu zemního plynu do EU je ohrožena závislostí na hlavním dodavateli zemního plynu, tedy RF. Téma bylo s ohledem na jeho aktuálnost a potřebu hledat řešení. Fungování energetické politiky EU při dovozu zemního plynu pomůže čtenáři zhodnotit nedostatky na unijní úrovni, kterými by se EU měla dále zabývat, aby udržela stabilní energetickou bezpečnost ve vztahu s RF. Závislost na dovozu zemního plynu je spojená

³ Budoucí vytvoření společné energetické politiky EU předpokládalo v 80. letech i Evropské společenství (ES).

s reálnými možnostmi využití infrastruktury plynovodů.⁴ Technická a geopolitická rizika je možné souhrnně označit jako tranzitní rizika, která ohrožují zabezpečení dodávek zemního plynu do EU. Závěry vyplývající z hodnocení současného stavu energetické bezpečnosti EU na základě všech vybraných specifík představují praktický přesah pro potenciální budoucí směřování EU.

Dalším limitem práce je kvalitativní způsob hodnocení problematiky. Závěry jsou ve srovnání s kvantitativními výzkumy nepřesné a odvíjí se od subjektivního hodnocení. Pro vysvětlení energetické bezpečnosti z ucelené perspektivy byla zvolena teorie strukturálního realismu, pomocí jejíž aplikace na zkoumané jevy se snažím o jejich vysvětlení. Práce je s ohledem na kvalitativní rozměr hodnocení koncipována jako interpretativní případová studie, která se pokouší vysvětlit energetickou bezpečnost EU při zajišťování dodávek zemního plynu z RF. K tomuto účelu byly zvoleny následující výzkumné otázky:

- 1) Jak tranzitní, konkrétně technická a geopolitická rizika ohrožují kontinuální dodávky zemního plynu z RF do členských zemí, a jaké jsou možnosti EU jako celku pro jejich překonání?*
- 2) Jak lze hodnotit post-lisabonské období evropské energetické bezpečnosti ve vztazích EU s RF v sektoru plynárenství z perspektivy teorie strukturálního realismu?*

Text je systematicky rozdělen na čtyři základní kapitoly. Teoretický základ práce vychází z kombinace vybraného rámce energetické bezpečnosti a teorie vysvětlující mezinárodní vztahy, strukturálního realismu. Text začíná představením historického vývoje moderní energetické bezpečnosti, který bývá tradičně datován do druhé poloviny 20. století, a spojován s konkrétními událostmi mezinárodních vztahů. Historické pozadí pomůže nastínit, jak státy vnímají energetickou bezpečnost, a proč je nutné ji zajišťovat. Zajištění energetické bezpečnosti komplikuje mj. její multidisciplinární charakter a neexistence jejího univerzálního vysvětlení. Z toho důvodu následující text představuje vybrané (převážně akademické) koncepty, které vykazují odlišná chápání energetické bezpečnosti. Druhá podkapitola je věnována

⁴ Zemní plyn lze také převážet v jeho zkapalněné formě. Tento způsob bývá užíván pro delší přepravní vzdálenosti obvykle tam, kde není vybudovaná infrastruktura plynovodů mezi obchodujícími aktéry. V energetických vztazích EU a RF dominuje využití plynovodů. Proto se tato práce přepravou kapalného plynu nezabývá.

teorii strukturálního realismu, kterou v knize *Theory of international Politics* publikoval v roce 1979 K. N. Waltz. Na tomto místě jsou specifikovány charakteristiky fungování mezinárodních vztahů z perspektivy strukturálního realismu, které jsou v následujících kapitolách aplikovány na konkrétní jevy formující energetickou bezpečnost EU. Třetí část první kapitoly představuje rámec pro analýzu energetické bezpečnosti. Cíl práce je zaměřen na bezpečnost dodávek energetických surovin, proto teoretický rámec vychází z tranzitních rizik, které mohou zajištění dodávek ohrozit. Ty jsou rozděleny na technické a geopolitické.⁵

Na teoretické ukotvení navazuje druhá a třetí kapitola, v jejichž rámci dochází ke zhodnocení kombinace vnitřních a vnějších faktorů energetické bezpečnosti EU, konkrétně se jedná o zajištění energetické bezpečnosti na unijní úrovni, a energetické vztahy EU–RF. Druhá kapitola je věnována energetické bezpečnosti EU z pohledu existujících nástrojů jejího zajištění a možností unie. Text začíná historickým vývojem, na nějž navazuje současné nastavení energetické politiky EU po přijetí Lisabonské smlouvy. Pro komplexní představu o možnostech EU (jako celku) při zajišťování energetické bezpečnosti je potřeba představit si nejen další dokumenty, které doplňují primární právo, ale i další politiky a nastavení, která ovlivňují podmínky pro energetickou spolupráci (např. politika volné hospodářské soutěže). Obsah kapitoly pomůže zhodnotit, do jaké míry energetickou bezpečnost skutečně ovlivňuje EU nebo naopak národní státy.

Třetí kapitola je věnována energetickým vztahům EU s RF. Nejdříve je představen vývoj vztahů mezi vybranými aktéry v průběhu času. Tato část textu je zaměřena na pokusy (zejména) EU o vytvoření společné závazné platformy energetických vztahů s cílem zajištění energetické bezpečnosti. Následující, druhá, podkapitola se snaží o vykreslení současného charakteru energetické spolupráce mezi EU a RF v rámci obchodu se zemním plynem. Ucelenou představu o míře závislosti EU na dodávkách zemního plynu z RF pomáhá utvořit kvantitativní přehled údajů o objemu dovozu vybrané suroviny do jednotlivých členských zemí z RF (oproti jejich celkovému dovozu zemního plynu). S rostoucí závislostí na konkrétním dodavateli, RF, roste nebezpečí vyplývající z rizik. Konkrétní data doplněná o abstraktní trendy

⁵ Bezpečnost dodávek do EU může ohrožovat celá řada dalších rizik. Tato práce se soustředí na přepravní cesty, jejich fungování, a možnosti jejich využití. Pro tento účel byla proto zvolena technická a geopolitická rizika jako taková, která ohrožují nepřerušovaný tranzit dodávek pomocí plynovodů.

v energetických vztazích mezi EU a RF společně vytváří představu o charakteru jejich vzájemné spolupráce včetně limitů, které ji doprovází. Závěry této kapitoly tak pomáhají v následující části práce vyhodnotit závažnost současné situace, a možnosti pro překonání rizik.

Čtvrtá kapitola je zaměřena na infrastrukturu plynovodů, která zabezpečuje fyzické dodávky zemního plynu do EU. Kapitola nejdříve představuje tranzitní cesty z RF, které jsou aktuálně v provozu. Tato část zahrnuje výčet plánovaných plynovodů včetně těch, které ze spolupráce vynechávají RF. V dalších částech je obsah zaměřen na zhodnocení tranzitních, konkrétně geopolitických a technických rizik, které mohou dovoz vybrané suroviny ohrožovat. Kapitola se zaměřuje na předvídatelná technická rizika, tedy taková, jichž jsou si aktéři vědomi, a mohou je cíleně překonávat. Tato rizika souvisejí se stávající infrastrukturou plynovodů. Vlastnictví přírodních zásob zemního plynu může ovlivnit politiku producenta k dalším aktérům mezinárodního systému. Geopolitická rizika tak vychází z politických vztahů aktérů, a jejich přístupů k mezinárodní spolupráci, které mohou ovlivnit energetickou bezpečnost. V případě obou vybraných rizik dochází ke zhodnocení možností pro jejich překonání za pomoci závěrů z předchozích částí práce.

K tématu energetické bezpečnosti bylo v české i zahraniční literatuře vydáno rozsáhlé množství publikací. V posledním desetiletí vzrostl počet příspěvků, které odkazují na potřebu jejího zajištění. To je dáno mnoha faktory, např. nepříznivými dopady využívání energií na životní prostředí nebo klesajícími zásobami nerostných surovin atd. Aktéři mezinárodních vztahů vnímají energetickou bezpečnost odlišně s ohledem na své postavení v energetických vztazích a s ohledem na kontext zajištění energetické bezpečnosti. Průběžně tak vzniká množství konceptů, které z různých pohledů reagují na danou problematiku. Akademické koncepty obvykle pracují s vymezeným rámcem pro analýzu vybraných případů. Jsou velmi rozmanité, protože neexistují jednotná kritéria ani definice pro hodnocení energetické bezpečnosti. Svě vlastní koncepty dále předkládají subjekty, které se snaží o energetické zabezpečení. Těmi jsou např. státní orgány, organizace, energetické společnosti, atd. Skutečnost, že je energetická bezpečnost aktuálním tématem odráží také média, která pravidelně informují o změnách energetického světa.

Počátek teoretické kapitoly je věnován historickému vývoji energetické bezpečnosti. Tato část vychází z publikací autorů, jejichž koncepty jsou představeny v následující části dané kapitoly. Autoři často své výzkumy uvozují právě vývojem energetické bezpečnosti, který vysvětluje potřeby jejího zajištění v průběhu času. Literatura zareagovala na tyto potřeby v kontextu moderního pojetí energetické bezpečnosti. Adekvátně k tomu se zvyšuje množství článků a knih. Další část představuje řadu akademických konceptů energetické bezpečnosti od českých i zahraničních autorů. Někteří akademici se snaží téma uchopit obecněji, ale žádná literatura nepojímá problematiku energetické bezpečnosti zcela univerzálně. Tato část textu byla koncipována jako rešerše vybraného vzorku literatury k danému tématu. Publikace, knihy i odborné články, byly zvoleny tak, aby odrážely rozmanitost přístupů k energetické bezpečnosti. Jejich společný souhrn představuje možnosti pro nahlížení na energetickou bezpečnost. Některé z vybraných publikací pomáhají vysvětlit konkrétní jevy v rámci energetických vztahů EU a RF, které tato práce zkoumá. Např. Vladimír Milov se ve svých textech zabývá tzv. surovinovým nacionalismem nedemokratických producentů, kteří svým přístupem ohrožují energetickou bezpečnost odběratelů. Pro účely této práce byly využity jeho články *The Use of Energy as Political Tool* (2006) a *Russia and the West: The Energy Factor* (2008), které pomáhají pochopit pozici RF jako aktéra energetických vztahů.

Strukturální realismus byl zvolen jako teoretický základ pro analýzu této práce. Teorii strukturálního realismu představil v roce 1979 K. N. Waltz v knize *Theory of International Politics*. Autor se vymezil vůči předchozím přístupům a jejich chápání mezinárodních vztahů, a odvrací se také od své původní podpory klasického realismu. Přesto do svého nového konceptu přejímá některé jeho prvky. Teorie vznikla v době studené války a bipolárního uspořádání světa. Může být vnímána jako zastaralá, protože reagovala na zcela odlišný řád mezinárodních vztahů. Např. její státocentrické zaměření nereflektuje nárůst nových aktérů mezinárodních vztahů, mezi něž může být řazena EU. Skutečností však zůstává, že EU nadále funguje především na mezivládních principech spolupráce. Bezpečnostní spolupráce na úrovni unie stále naráží na odpor národních států. Navzdory výše uvedenému limitu byl tedy strukturální realismus zvolen jako vhodná teorie pro vysvětlení energetické bezpečnosti EU. Důvodem je zaměření teorie na bezpečnost a jednání států ve snaze o její zajištění.

Druhá kapitola představuje formování a nastavení energetické politiky EU a možnosti zajištění energetické bezpečnosti, jimiž EU disponuje. Základem této části textu se staly prameny v podobě dokumentů, které EU v průběhu času vydala. Jejich charakter je různý. Jedná se např. o dokumenty vydané Radou ministrů či Evropskou komisí v podobě tzv. bílých a zelených knih apod. Jejich znění se většinou případů v hlavních myšlenkách opakuje, a předkládá podobné strategie s cílem zajištění energetické bezpečnosti různými způsoby. Stěžejní zdroj představují smlouvy, zejména Lisabonská smlouva. Přínosnými doplňujícími zdroji se v tomto kontextu staly publikace, které evropské právo vysvětlují, např. souhrnný přehled práva EU od trojice autorů, Damiana Chalmerse, Garetha Daviese a Giorigia Montiho, *European Union Law* z roku 2010. Autoři, podobně jako např. Jean–Claude Piris v publikaci *The Lisbon Treaty* ze stejného roku, reagují na změny, které přinesla Lisabonská smlouva.

Mezi autory, kteří se v české akademické sféře intenzivně věnují energetické bezpečnosti, se řadí mj. Filip Černocho. Publikace Filipa Černocho a Veroniky Zapletalové z roku 2014 představuje ucelený pohled na společnou energetickou politiku EU. Její logická struktura a komplexní charakter vytváří kvalitně zpracovaný přehled možností EU při zajišťování své energetické bezpečnosti ve vývoji času. Publikace se stala podkladem pro druhou i třetí kapitolu této práce, jelikož rozebírá také vztahy s energetickými partnery včetně RF. Ačkoliv se autoři podrobně věnují mj. infrastruktuře plynovodů, které zásobují členské země, některé jejich závěry již nejsou aktuální. Obtížnost zkoumání energetické politiky v kontextu současných událostí komplikuje fakt, že se energetické vztahy neustále vyvíjí. V této práci byly využity nejnovější existující statistiky a přehledy. Při zjišťování objemu dovozu zemního plynu byly využity souhrnné statistiky energetické společnosti British Petroleum, která pravidelně zveřejňuje data za uplynulý rok. Přestože je tato práce zaměřena na post–lisabonské období, nejnovější dostupné statistiky shrnují rok 2014. Aktuální infrastrukturu plynovodních sítí představilo Centrum pro výzkum a globalizaci Global Research. Centrum předkládá aktuálnější závěry výzkumu, které se váží se k roku 2015.

1. Teoretický základ práce

Teoretický základ práce představuje koncepty energetické bezpečnosti a strukturálního realismu, který je teoretickým východiskem práce. Poslední část je stěžejní pro následující postup práce a závěrečnou analýzu. Vysvětluje použití vybraného konceptu energetické bezpečnosti v kombinaci s teorií strukturálního realismu.

1.1. Energetická bezpečnost

Energie jsou neodmyslitelně spjaty s rozvojem životní úrovně. Fosilní paliva (uhlí, ropa a zemní plyn) měla zásadní roli pro rozvoj průmyslových společností a poté globální prosperity. Energie formují způsob moderního života a přispívají k jeho kvalitě. Zdroje energií jsou však po světě rozmístěny velmi nerovnoměrně, mnoho států není schopno pokrýt poptávku vlastními zdroji. (Bahgat 2011: 1–2) Komodity jsou exportovány a importovány, funguje tak energetický trh. Obchod s energiemi vykazuje v jednotlivých případech odlišnosti. Může být formován např. geografickými podmínkami vybraného obchodu (přeprava surovin přes tranzitní země), dále politickou a ekonomickou situací aktérů, jež obě mohou podobu energetického obchodu ovlivnit. Výsledná specifika energetické spolupráci mohou mít vliv na domácí situaci aktérů, atd. Z toho důvodu je potřeba zajistit systém či pravidla pro udržení energetické bezpečnosti.

1.1.1. Vznik a vývoj energetické bezpečnosti

Již před první světovou válkou začala ropa vytlačovat zemní plyn z pozice hlavní energetické suroviny. To umocnila v 50. letech její velmi příznivá cenová dostupnost, když ceny ropy dosáhly nižší hodnoty, než ceny uhlí. (Soulemainov 2011: 12–13) Využití ropy se stalo neodmyslitelnou součástí energetického sektoru vyspělých zemí, což s sebou přineslo určité negativní aspekty. Bezpečnost státu již nadále nedeterminoval jen vojenský potenciál, ale také schopnost zajistit nepřerušované dodávky strategických surovin. Význam využití ropy v mezinárodních vztazích je možné pozorovat již v první světové válce. Winston Churchill přivedl přibližně dva roky před první světovou válkou Velkou Británii k zásobám ropy z Persie, což mu dalo ve válce technologickou výhodu před soupeřem. Zároveň se však země stala závislou na dovozu této komodity. (Yergin 2006) Energetické vztahy začaly utvářet nejen dovážející a producentké země, ale také státy,

přes něž byla strategická surovina transportována. Výsledky druhé světové války taktéž ovlivnil přístup k energetickým zdrojům. Spojenci, na rozdíl od Německa a Japonska, získali přístup k ropným zásobám, což mj. přispělo k porážce agresorů. Následně hrála příznivá cenová politika na energetickém trhu v Evropě i Japonsku zásadní roli v období poválečné rekonstrukce. (Bahgat 2011: 1)

V polovině minulého století začaly státy orientovat svoji pozornost na Blízký východ. Bohaté zásoby nerostných surovin, ropy i zemního plynu, v oblasti perského zálivu se staly předmětem konfliktů. Jako příklady poslouží události v Íránu (1953) a v Egyptě (1956). Oba případy vykazují stejné základní znaky. Západní mocnosti (zejména Velká Británie) se snažily o kontrolu nerostných zásob v uvedených státech. S tím nesouhlasili místní politické elity, které se rozhodly strategické naleziště energetických surovin znárodnit ve prospěch vlastních států. Již tehdy se energetické suroviny staly příčinou sporu. Přesto, teprve události 70. let rozpoutaly sérii konfliktů na základě politizace energetické spolupráce. (Soulemainov 2011: 14)

V roce 1973 došlo ke konfliktu v podobě tzv. Jomkipurské války, která se z pohledu energetické bezpečnosti stala milníkem. Předchozí období je možné označit za energeticky relativně bezpečné. Členové Organizace zemí vyvážejících ropu (OPEC)⁶ uvalili embargo na arabské ropné zásoby ve vývozu do USA a několika dalších zemí. Důvodem této reakce byl protest proti vojenské podpoře Izraele. Energetická komodita tak byla poprvé použita jako prostředek k politickému nátlaku. Dostupné ceny nebyly nadále samozřejmostí. Ukázalo se, že cenová politika energetického trhu může být ovlivněna politickými událostmi. Státy se přesvědčily, jaké nebezpečí vyplývá ze závislosti na vybrané surovině, a na dovozci. Obavy vedly k řešení zejména v podobě diverzifikace zdrojů. Tato myšlenka byla prosazována v dovážejících i producentkých zemích. V prvním případě se jednalo o rozšíření portfolia dodavatelů, ve druhém případě šlo o hledání nových trhů pro vývoz. (Bahgat 2011:1–2) Státy se stále vyrovnávaly s důsledky otřesené ekonomiky, když v roce 1979 došlo k další energetické krizi v ropném odvětví. Ta byla způsobena kombinací domácích i mezinárodních faktorů, které působily na Írán jakožto významného producenta ropy. Vítězství islámské revoluce v zemi výrazně napomohlo chaotické prostředí lokálního těžebního průmyslu, a částečně také zhoršení vztahů země s USA.

⁶ Zkratka OPEC pochází z anglického originálu Organization of the Petroleum Exporting Countries.

Mezinárodním důsledkem byl válečný konflikt mezi Irákem a Íránem v 80. letech 20. století označovaný za ropnou válku, která nepříznivě ovlivnila celosvětové hospodářství. (Soulemainov 2011: 15)

Diverzifikace zdrojů se objevila později (viz dále). Uvedené předchozí příklady, od první světové války až po 50. léta, naznačily rostoucí význam energetických surovin, přesto tyto konflikty nemůžeme jejich povahou srovnávat s krizemi roku 1973 a 1979, které bývají v literatuře příhodně pojmenované jako první a druhý ropný šok.⁷ Mezinárodní systém byl významně zasažen potřebou řešit energetickou bezpečnost. V reakci na krizovou situaci se státy rozhodly vytvořit IEA, která vznikla v roce 1974. Primárním úkolem agentury se stal monitoring mezinárodní energetické spolupráce. (Scott 1994: 27–29) Rostoucí ceny ropy ovlivnily hospodářskou situaci na globální úrovni. Následné konflikty související se strategickými surovinami (ropou a také zemním plynem), potvrdily nepříjemné obavy. Výrazné navýšení dovozních cen surovin způsobuje státům natolik závažné ekonomické problémy, že tím ohrožuje jejich národní bezpečnost. Krize také zpomalila evropský integrační proces. (Soulemainov 2011: 15–16) Ropa začala formovat nové vztahy mezi státy. Ropné šoky tak přilákaly pozornost k energetickému odvětví, a hrozbám a rizikům s ním spojeným. V kontextu dobových událostí se začal se užívat pojem energetická bezpečnost.

Navzdory skutečnosti, že se první úvahy o energetické bezpečnosti objevovaly již v 70. letech, k reálnému rozpracování problematiky začalo docházet až v reakci na řešení otázek životního prostředí. V souvislosti s rostoucí spotřebou energetických zdrojů v 90. letech odstartoval diskurs hledání obnovitelných zdrojů energie. (Laryš 2010a: 69) Ve stejném období začala být prosazována vize energetické bezpečnosti také ve spojení s ekonomickými, či vojenskými faktory. Spotřeba energetických surovin rostla zejména v důsledku industrializace asijských států. Diskuze se již nadále nesoustředila pouze na jedinou komoditu. Spotřebu ropy začal dohánět zemní plyn. Rostoucí dovozní ceny surovin ohrožovaly prosperitu vyspělých států. (Prorok 2008: 9)

Ropa, uhlí a zemní plyn, tyto komodity v současnosti vykazují největší objem celosvětového využití pro energetické účely. V případě ropy a zemního plynu může vést omezené množství přírodních zásob v kombinaci s rostoucí spotřebou těchto

⁷ Např. Waisová 2008: 9.

komodit k obavám z jejich vyčerpání. (British Petroleum 2015: 2, 12, 26) Většina států světa je odkázaná na dovoz ropy a zemního plynu, protože na jejich území neexistují dostatečné (nebo žádné) zásoby. Geopolitika formuje mezinárodní vztahy. Výrazné navýšení cen či přerušení dodávek těchto surovin mělo vždy za následek zhoršení ekonomické situace dovážejících států do té míry, že byla ohrožena jejich národní bezpečnost. Naopak ekonomika producentů rostla,⁸ stejně jako jejich politický význam. (Prorok 2008: 16) Na příkladu přístupu USA a Evropy k RF je patrné, že se dovážející země snaží o dlouhodobě stabilní vztahy s klíčovými producenty, což ovlivňuje podobu mezinárodního prostředí (Soulemainov 2011: 11,16).

1.1.2. Koncepty pro analýzu energetické bezpečnosti

Pro hodnocení energetické bezpečnosti existuje nespočet konceptů. Složitost problematiky umocňuje fakt, že neexistuje její jednotná definice ani teorie vysvětlující energetickou bezpečnost se všeobecnou platností. Přesto, že lze identifikovat některé obecné trendy, aktéři energetických vztahů vnímají energetickou bezpečnost rozmanitými způsoby s ohledem na vlastní potřeby a očekávání. Tím se komplikují energetické vztahy. Tato část textu se primárně zaměřuje na představení akademických konceptů pro hodnocení energetické bezpečnosti. Autoři hodnotí specifické případy pomocí různých teoretických rámců, které si dle zkoumaných specifík sestavují. Často přitom vycházejí ze standardních postupů pro výzkum jiných druhů bezpečnosti. Přesto je důležité uvědomit si, že subjektivní chápání energetické bezpečnosti je charakteristické nejen pro akademické přístupy, ale také pro samotné aktéry energetických vztahů (státy, organizace, energetické společnosti aj.).

Nejdříve se zaměřím na možnosti definice energetické bezpečnosti. Vladimír Prorok ji definuje následujícím způsobem: „*Bezpečnost lze pojímat především jako stav garantující více či méně přijatelné přežití subjektu, nebo jako činnost, vedoucí k určitému stavu bezpečnosti.*“ (Prorok 2008: 10) Bezpečnost ohrožují hrozby a rizika. Hrozba označuje jev existující nezávisle na referenčním objektu,⁹ který může či chce poškodit vybranou hodnotu. Rozdíl mezi hrozbou a rizikem je v jejich chápání ze strany aktéra. Na riziko je oproti hrozbě vždy nahlíženo subjektivně. Jeho závažnost je spojena

⁸ Nicméně se objevily případy, ve kterých důsledky vyústily v rozsáhlé hospodářské problémy. Příkladem je SSSR, který v době navýšených ropných cen zaváděl sociální program, což v konečném důsledku vedlo k technologickému zaostávání země. (Prorok 2008: 16)

⁹ Termín referenční objekt označuje entitu, která je existenčně ohrožena. Její nároky na přežití jsou legitimně podpořeny. (Buzan, Waeaver, de Wilde 2005: 33)

s připraveností konkrétního referenčního objektu ve vybraném případě. Riziko determinuje přijímaná opatření. (Balabán, Duchek, Stejskal 2007: 34). Jinými slovy, hrozba je objektivně existující fenomén, zatímco riziko označuje subjektivní vnímání hrozby, na jehož základě je zvolen další postup. V této práci se zaměřuji na vybraná rizika z pohledu EU.¹⁰

B. Buzan, O. Waever a J. de Wilde vytvořili sektorový přístup ke zkoumání bezpečnosti, jenž vychází z vojenských, politických, ekonomických, společenských a environmentálních interakcí v mezinárodních vztazích. Autoři vysvětlují, že bezpečnost lze vnímat různými způsoby, a proto je nutné na ni nahlížet dle specifik, která jsou spojena s vybraným případem. Ačkoliv autoři nevytvořili samostatný sektor pro energetickou bezpečnost, její prvky nacházíme v jiných sektorech, které představili. Fungování energetického trhu je provázeno obecnými pravidly trhu, která je možné nalézt v ekonomickém sektoru. Využívání energií může mít závažný environmentální dopad, proto je vhodné energetickou bezpečnost řešit také ve spojení s otázkami životního prostředí. (Buzan, Waever, de Wilde 2005: 32–33) Energetické suroviny mohou být využity také např. pro politické strategie v geopolitických vztazích. Na uvedených příkladech je možné pozorovat, že energetická bezpečnost je velmi komplikovanou a multidisciplinární problematikou.

Hlavním cílem energetické bezpečnosti je zajistit energetické zdroje v takové míře, aby nebyly ohroženy životní standardy společnosti. Energetická bezpečnost bývá tradičně spojována s obavami o růst cen strategicky důležitých surovin, či přerušeni dodávek surovin. Ve vybraných případech, např. v ropném odvětví, panují obavy nad vyčerpáním přírodních zásob a jejich příliš pozdní substitucí alternativnímu zdroji. (Prorok 2008: 11) Relativně bohaté světové zásoby zemního plynu nejsou ohroženy vyčerpáním ve výhledu několik dekad, jako tomu je např. u již zmíněné ropy. (Bahgat 2011: 6) Hledání substitutu zemního plynu nevyžaduje s ohledem na jeho přírodní zásoby naléhavou potřebu řešení, proto se v této práci geologické hrozbě spojené s vyčerpáním zásob nevěnuji. Na tomto příkladu je patrné, že specifika jednotlivých energetických surovin skutečně vyžadují odlišné přístupy k hodnocení energetické bezpečnosti v konkrétních případech.

¹⁰ Viz kapitola 1.3, a kapitola 4.

Pojem energetická bezpečnost nelze vysvětlit univerzálně. Jeho význam se liší podle konceptů či definic, kterých je nespočet. Existuje však tzv. minimalistická definice, která představuje základ pro hodnocení energetické bezpečnosti nejen v akademické sféře. Představuje ji mj. IEA v tomto přesném znění: „*Nepřetržitý přístup k energetickým zdrojům za přijatelnou cenou*“ (IEA 2016a). Nepřetržitý přístup přepokládá spolehlivého dodavatele. Přesto mohou nastat nepředvídatelné okolnosti, které dodávky přeruší (např. technické potíže plynovodů, mezistátní spor či politické problémy v tranzitní zemi). Protože energie ovlivňují každodenní život většiny společností, upozorňuje Soulemainov na následující: „*Bezpečnost jednotlivých států ve stále větší míře spočívá na schopnosti zajišťovat nerušený přítok strategických surovin, bez nichž by byla ekonomika, ale i chod moderních států paralyzován*“ (Soulemainov 2011: 13). Přijatelná cena je stanovena v takové výši, kterou si státy mohou dovolit zaplatit. Ačkoliv by měly definice z principu vykazovat objektivní charakter, je patrné, že minimalistická definice je orientována spíše na dovozce. Producentové státy nemusí v případě vlastního zásobení řešit problematiku dostupných cen. Je tak zřejmé, že klíčovým faktorem pro tvorbu definice energetické bezpečnosti je konkrétní aktér a jeho vnímání energetické bezpečnosti.

Nepřerušovaných dodávek energií dle Yerginova konceptu je možné dosáhnout zabezpečením infrastruktury energetických surovin v globálním měřítku. Autor ve své publikaci rozvádí koncept energetické bezpečnosti představením několika kritérií. Jedná se o diverzifikaci zdrojů, kvalitní informace, spolupráci aktérů na energetickém trhu (napříč odběrateli, a mezi odběrateli a dodavateli), toky investic, výzkum a vývoj technologického pokroku. (Yergin 2006) Jeho přístup je výrazně zaměřený na fungování energetického trhu, aktéry a jejich vztahy, produkty, a ekonomické aspekty. To vše především s důrazem na propojenost trhů globalizovaného světa.

Ropa, zemní plyn a uhlí bývají označovány za strategické suroviny. Rozvoj ekonomického potenciálu je pro státy na mezinárodní scéně v dnešním globalizovaném světě zásadní, pomáhá formovat jejich mocenské postavení. Tuto skutečnost komentuje E. Soulemainov následovně: „*Jedním z primárních úkolů k zajištění národní bezpečnosti se tak stává nepřerušované získávání potřebného množství mj. ropy a zemního plynu za (přiměřeně) nízké ceny. Nezvládnutí tohoto úkolu by nezbytně přivedlo kolaps států dovážejícího tyto komodity, což platí i v globálním kontextu, neboť dostatečné množství energetických surovin poskytovaných stabilně a za přijatelné ceny jsou*

základními podmínkami celosvětového hospodářského růstu.“ (Soulemainov 2011: 9) Autor vychází z minimalistické definice, kterou doplňuje podobně jako Yergin akcentem na globalizaci a propojení trhů, které ovlivňují energetické vztahy.

Definici energetické bezpečnosti dále rozpracovávají Marilyn A. Brown, Benjamin K. Sovacool, Yu Wang a Anthony Louis D'Agostino přidáním dalších dvou kritérií pro hodnocení energetické bezpečnosti. Jejich rámec tvoří celkem čtyři následující kritéria: fyzická dostupnost energetických zdrojů, cenová dostupnost energetických zdrojů, ekonomická a energetická efektivita, a ekologický přístup. První dvě kritéria byla již zmíněna v předchozích konceptech. Kritérium ekonomické a energetické efektivity předpokládá vývoj v energetické oblasti, který v důsledku vede ke snižování závislosti na vybrané (dovozní) surovině. Ekologický přístup vyžaduje využívání zdrojů energie s minimální negativním dopadem na životní prostředí pro současné i budoucí generace. Autoři se věnují korelaci mezi jednotlivými kritérii, kdy naplňování jednoho kritéria pozitivně nebo negativně ovlivňuje naplňování jiného kritéria. (Brown et al. 2011: 3–4) Přínosem autorů je jejich ojedinělý přístup spočívající právě v orientaci na vzájemné vztahy mezi jednotlivými kritérii (potažmo riziky) energetické bezpečnosti.

Michail Anochin porovnává dvě různé definice energetické bezpečnosti Organizace spojených národů (OSN). První z nich popisuje energetickou bezpečnost jako: *„...stav ochrany životně důležitých zájmů jednotlivce, společnosti a státu před hrozbou neuspokojování jejich potřeb ekonomicky dostupnými tepelně–energetickými zdroji odpovídající kvality a také před hrozbou přerušování zásobování spotřebitelů teplem a elektrickou energií“* (Anochin 2008: 216). Znění je zaměřeno primárně na ochranu spotřebitele před hrozbou. Druhá definice, taktéž publikovaná OSN, je objektivnější: *„...pod energetickou bezpečností jakéhokoliv ekonomického systému (země, regionu, odvětví, podniku) je třeba chápat minimální pravděpodobnost projevu vnějšího i vnitřního ohrožení procesu jeho zásobování energiemi, při kterém se nenarušuje dlouhodobé stabilní fungování systému.“* (Tamtéž) Z uvedeného vyplývá, že je třeba definovat potenciální ohrožení. V reakci na konkrétní rizika je nutné následně přistoupit k adekvátním opatřením, aby došlo k (preventivnímu) zajištění energetické bezpečnosti.

Christian Egenhofer nahlíží na energetickou bezpečnost z pohledu možných rizik, která dělí do kategorií krátkodobých a dlouhodobých. Mezi první uvedené řadí

nedostatečné zajištění dodávek oproti aktuální poptávce. Převážně se jedná o narušení rozvodných sítí energetických surovin z různých důvodů (např. vliv extrémního počasí, technické obtíže, či teroristické útoky atd.). Obecně lze krátkodobá rizika hodnotit jako nepředvídatelná. S dlouhodobými riziky se mohou aktéři vyrovnávat postupně, zatímco jsou si vědomi nebezpečí, které z nich plyne (např. nedostačující energetická infrastruktura či postupné vyčerpávání zdrojů). Patří sem také preventivní opatření (např. vytváření rámce bezpečnostní strategie z politických i ekonomických důvodů).¹¹ V energetickém odvětví mohou být rizika původu geologického (při vyčerpání zdrojů), technického (systémová selhání), ekonomického, geopolitického, a environmentálního. (Egenhofer et al. 2004: 1–23)

V. Prorok se zabývá aktéry a jejich strategiemi při zajišťování energetické bezpečnosti. Zájmy aktérů nejsou identické, a proto odlišné zájmy vytváří odlišná rizika. V energetických vztazích vystupují tyto subjekty: odběratelé, producenti (vlastníci energetických zdrojů), distributoři (prostředníci pro přepravu energetických zdrojů) a další subjekty (např. ekologické organizace). Vztahy komplikuje skutečnost, že aktéři mohou současně zastávat více uvedených pozic. (Prorok 2008: 15) První strategie dle Proroka označuje silové řešení. Cílem je zajištění přístupu k surovinovému nalezišti. Toho může být dosaženo pomocí demokratizace země, na jejímž území se naleziště nachází, a následného napojení státu na vyspělé státy.¹² Druhá strategie představuje uzavírání takových dohod mezi spotřebiteli a producenty, které obsahují oboustranně akceptovatelné podmínky spolupráce k zajištění energetické bezpečnosti. Autor si je vědom, že uvedené strategie se soustředí na odběratele, a tak dále předkládá celou škálu konkrétních strategií producentů, jež porovnává s těmi spotřebitelskými. (Tamtéž: 17–19) Prorok hodnotí strategie na příkladu obchodu s ropou. Silové řešení předpokládá pouze u nedemokratických zemí, zatímco spolupráci s demokratickými státy, jež disponují ropnými zásobami, vůbec nezmiňuje.

Na ohrožení energetické bezpečnosti vlivem faktorů souvisejících s nedemokratickým vedením států se zaměřuje také V. Milov. Autority takových zemí odmítají západní demokratické hodnoty a energetické suroviny se stávají součástí jejich

¹¹ Možnosti preventivních opatření rozvíjí např. Daniel Yergin. Představuje faktor tzv. bezpečnostní marže označující preventivní opatření k zabezpečení infrastruktury dodávek. Identifikuje konkrétní možnosti, jak zabránit krizovým situacím předem, např. vytvářením krizových plánů či strategických zásob atd. (Yergin 2006)

¹² V. Prorok tedy podobně jako V. Milov vnímá ložisko ohrožení energetické bezpečnosti mj. v nedemokratickém zřízení producentů států.

strategie k získání převahy na mezinárodní scéně. Tento způsob jednání je označován jako energetický či surovinový nacionalismus. (Milov 2008: 3–5) Zásoby aktuálně nejvýznamnějších energetických surovin, fosilních paliv, jsou celosvětově omezené produkcí přírody. Vyrobit je nelze, a jejich výskyt je velmi nerovnoměrný. Zásobami disponují pouze vybrané státy. Pevným spojením zásob s územím se problematika stává součástí geopolitického konceptu. Avšak mezinárodní konflikty o naleziště energetických surovin jsou v současnosti ojedinělé. (Kraus, Šmíd 2010 : 9) Přesto se nad nimi státy snaží získat kontrolu jinými cestami, např. zmíněným politickým vlivem na producentské země.

Martin Laryš se podobně jako V. Prorok zabývá energetickými vztahy aktérů. Jeho perspektiva se však soustředí na ekonomické transakce. Představuje pouze tři základní role aktérů: spotřebitelé, kteří usilují o co nejnižší cenu za dovážený produkt; dodavatelé, kteří naopak usilují o maximální ceny, které ovlivňují výši zisků; a tranzitní země, které se snaží co nejvíce profitovat ze své pozice. Kromě ekonomických zisků mohou státy dosáhnout také politické výhody, zatímco využijí vyděračský potenciál energetického vlastnictví (Laryš 2010a: 70). Mareš a Zeman vnímají ekonomické faktory jako natolik zásadní, že energetickou bezpečnost zařazují do ekonomického sektoru bezpečnosti, což obhajují následujícími argumenty: *„Ekonomická bezpečnost má v tradiční formě vazbu k zajištění ekonomických zbrojních a logistických vojenských kapacit, v moderní formě pak k zajištění ekonomického zajištění zásadních potřeb referenčního objektu. Proto do ní patří i surovinová a energetická bezpečnost“* (Mareš a Zeman 2010: 14). Sami autoři však upozorňují, že se všechny sektory bezpečnosti mohou prolínat, a žádný sektor bezpečnosti neexistuje *per se*.

Není výjimkou, že se autoři v akademické obci dělí na zastánce konceptu energetické bezpečnosti z výhradně z politické či naopak ekonomické perspektivy. V extrémním případě zastánci ekonomického přístupu odmítají existenci energetické bezpečnosti. Argumentují, že energetické vztahy podléhají tržním pravidlům, a že energetický trh funguje jako jakýkoliv jiný trh s poptávkou a nabídkou. Není tak zapotřebí politického řešení. V rozporu s tímto přístupem stojí zastánci hodnocení energetické bezpečnosti z politické perspektivy. Ti argumentují, že producentské země, jež znárodnily energetické zásobárny, přenesly problematiku na úroveň státní bezpečnosti. V takovém případě vyžaduje zajištění energetické bezpečnosti intervenci a kontrolu. (Laryš 2010a: 72–73) V této souvislosti autor hledá odpovědi na otázku,

zdali má za energetickou bezpečnost primárně odpovídat stát, či subjekty soukromého sektoru. (Tamtéž: 69) Zcela tak opomíjí další možné aktéry nestátního a nesoukromého sektoru, např. mezinárodní entity.

Otázkám spojeným s vlastnictvím energetického průmyslu se věnuje mj. G. Luciani. Jak již bylo nastíněno, energetický průmysl některých zemí je ovlivněn vládními intervencemi, což přispívá k obavám, že energetické odvětví může být zneužito pro politické cíle. V této souvislosti autor upozorňuje na paradox, který spočívá v očekávání zajištění energetické bezpečnosti státem, jako hlavním garantem bezpečnosti. (Luciani 2004: 2–3) Na tomto příkladu je viditelný problém, na který principiálně upozorňují M. A. Brown, B. K. Sovacool, Yu Wang a A. L. D'Agostino. Podle logiky autorů se mohou jednotlivé faktory vedoucí k zajištění energetické bezpečnosti negativně ovlivňovat. Jednoduše řečeno, když stát zajišťuje vlastní energetickou bezpečnost, může být obviněn ze zneužití energetického vlastnictví pro politické účely na mezinárodní scéně.

Gawdat Bahgat představuje energetickou bezpečnost jako stav, kdy se aktér vypořádá s hrozbami geopolitickými, environmentálními, geologickými, a ekonomickými. (Bahgat 2011: 2) Ve své publikaci se detailněji věnuje problematice energetických surovin, které jsou zároveň užitkové, ale i strategické, a tedy politicky zneužitelné. Zabezpečení dodávek může být ze strategických důvodů ohroženo různými geopolitickými hrozbami, kam autor zařazuje vnitřní nestabilitu obchodujícího subjektu (např. z důvodu občanské války), teroristické útoky, politicky motivované přerušování dodávek, nedostatečné dodávky z důvodu omezené produkce, narušení stability cen na energetickém trhu, a teritoriální neshody o využití surovinových zásob. Dle G. Bahgata je pro energetickou bezpečnost zásadní, aby byla vytvářena v souladu s vizemi energetické bezpečnosti všech aktérů zúčastněných na energetickém trhu. (Tamtéž: 15–16) Samotný aktér nemůže formovat bezpečné prostředí dle své vlastní vize, jelikož ta se může podstatně lišit od obchodního partnera (či jiného zúčastněného aktéra). Aby bylo možné předejít krizi vyplývající z politického zneužití suroviny a dalším hrozbám (rizikům), musí být pravidla bezpečnosti v energetických vztazích formována všemi účastněnými aktéry, tedy (v rámci možností) objektivně.

Řada rizik ve vztazích mezi aktéry vyplývá z možné závislosti. Ta může být jednostranná, či reciproční, kterou řada autorů označuje jako interdependenci.

Např. strukturální realisté považují interdependenci za mýtus (více viz kap. 1.2.). Robert O. Keohane a Joseph S. Nye zkoumají důsledky závislosti (nejen) v energetických vztazích. Vytvořili dvě kategorie, citlivost a zranitelnost. Citlivost se objevuje v případech, kdy změny u jednoho aktéra způsobují změny u jeho obchodního partnera. Míra zranitelnosti je úměrná tomu, jakým způsobem jsou aktéři schopni vypořádat se s vnějšími šoky, které vyplývají z interdependentního vztahu. Autoři ve svém výzkumu předkládají závěry říkající, že velký poměr dovážených surovin predikuje vysokou citlivost, ale nikoliv nezbytně zranitelnost. Ta se odvíjí od takových opatření aktéra, pomocí nichž se snaží snižovat závislost ve vztahu s dalším aktérem. (Keohane, Nye 2001: 9–11) Soulemainov nabízí pro překonání nebezpečí šoků (vyplývajících ze závislosti) řešení v podobě diverzifikace, rezervace, a efektivity. V případě diverzifikace může aktér rozšířit portfolio svých dodavatelů, využít alternativní zdroje energie, nebo diverzifikovat tranzitní ceny pro přepravu surovin. Efektivní vývoj v energetickém sektoru může napomoci snížit spotřebu klíčové suroviny, např. vytvořením jeho substitutu. Pro zajištění surovinových rezerv je nezbytné disponovat zařízením pro jejich uchování. (Soulemainov 2011: 17–18)

1.2. Teorie strukturálního realismu

Vybrané jevy v následujících částech této práce jsou hodnoceny z perspektivy strukturálně–realistické teorie mezinárodních vztahů, jež se soustředí na otázky spojené s bezpečností. Autorem této teorie je Kenneth N. Waltz, který její základní principy zpracoval v knize *Theory of International Politics* z roku 1979. V literatuře autoři někdy označují K. N. Waltze jako zástupce realismu, mnohem častěji je však označován za neorealistu. V některých bodech své teorie autor staví na premisách realismu,¹³ k němuž inklinoval zejména ve svých dřívějších publikacích. Samotná teorie strukturálního realismu se stala názorovým proudem neorealismu. Tyto dva směry se shodují v základních principech, přesto není vhodné uvedené pojmy zaměňovat. Převratnou myšlenkou nového směru oproti realismu je odmítnutí realistického tvrzení, že státy formují anarchické prostředí. K. N. Waltz naopak přichází s tvrzením, že chování států, jakožto hlavních aktérů, determinuje anarchická struktura, která tak ovlivňuje mezinárodní vztahy. Právě strukturální proměnné jsou dle autora klíčové pro vysvětlení mezinárodních vztahů. Formování teorie strukturálního realismu

¹³ Faktem zůstává, že K. N. Waltz ve svých dřívějších publikacích do značné míry vycházel z realistických myšlenek, a to především v knize *Man, the State and War : A theoretical Analysis* (1959), jejímuž obsahu se z důvodu zaměření na strukturální realismus tato práce nevěnuje.

v průběhu 70. let bylo mj. ovlivněno akademickou debatou liberálně orientovaných autorů.¹⁴ Ti se věnovali konceptu interdependence (komplexní vzájemné závislosti), na nějž Waltz následně kriticky reagoval.

1.2.1. Základní principy strukturálního realismu

Komplexní charakter mezinárodního prostředí je podle strukturálního realismu určován celkem třemi základními komponentami (autor je označuje za proměnné). Zaprvé, mezinárodní systém je anarchický. Zadruhé, státy v důsledku nebezpečí plynoucího z anarchie mají shodnou primární funkci, tedy zajistit si vlastní přežití. Třetí proměnnou představuje distribuce moci v systému, která vychází z materiálních kapacit, jimiž státy disponují. (Waltz 1979: 96–97) Autor popisuje mezinárodní systém jako anarchický, což podle něj neznamená pouze absenci centrální moci, která by kontrolovala státy v jejich jednání, ale také přítomnost jakéhosi chaosu v důsledku neexistující organizace mezinárodních vztahů. Takové mezinárodní uspořádání může vést ke konfliktu a tato hrozba je neustále přítomná. Hrozba způsobuje, že státy vnímají citlivě bezpečnostní otázky. Mezinárodní anarchická struktura je utvářena interakcí států, ale osamostatňuje se od nich jako vlastní realita, která poté zpětně formuje jednání aktérů. Autor shledává mezinárodní prostředí jako reciproční vztah mezi jednotkami a strukturou. Anarchická struktura ovlivňuje chování jednotek, které v důsledku jejího charakteru zajišťují národní zájem, přežití. Státy se soustředí na řešení bezpečnostních otázek, který vnímají jako prioritní. Na základě materiálních kapacit jednotky určují své postavení vůči ostatním a ovlivňují tak polaritu systému. (Tamtéž: 104–115)

K N. Waltz z realismu přejímá státocentrický přístup. Hlavními jednotkami mezinárodního prostředí jsou státy, které se snaží zajistit národní zájem, jenž je pro všechny stejný. Jedná se o přežití. (Ušiak 2014: 16) Státy mají shodnou funkci, to znamená, že neexistuje dělba jejich rolí, jako v případě hierarchických vztahů. Všechny disponují mocenským monopolem. Autor popisuje možnosti postavení států k bezpečnostním otázkám následovně: „*Protože některé státy mohou kdykoliv užít sílu, všechny státy musí být připravené učinit stejně – nebo žít v milosti svých vojensky schopnějších sousedů*“ (Waltz 1979: 94–96, 103). Státy tak soupeří o moc (jejímž ukazatelem jsou právě materiální kapacity), a ta jim slouží jako prostředek

¹⁴ Teorii interdependence rozpracovávají např. R. O. Keohane a J. S. Nye, kteří společně napsali publikaci *Power and Interdependence* (2001).

pro sebeobranu. K boji o moc nedochází v důsledku lidské zkažené přirozenosti, jak to prezentuje např. jeden z hlavních představitelů klasického realismu Hans J. Morgenthau. (Beneš 2009: 33)

Vztah mezi mocí a bezpečností vysvětluje K. N. Waltz následovně. Primárním zájmem států není moc, ale bezpečnost, přesto se snaží o mocenské postavení. Státy vnímají moc jako prostředek k dosažení bezpečnosti. (Waltz 1990: 34–36) Vyvažováním moci v mezinárodním systému státy zvyšují vlastní vliv, čímž zajišťují svoji bezpečnost, a současně se snaží zabránit mocenskému vzestupu dalších států. Státy se zaměřují na dosažení takového mocenského postavení, aby udržely svoji bezpečnou (stávající) pozici v mezinárodních vztazích. (Waltz 1979: 121) V krajním případě mohou tvořit koalice. Takový způsob vyvažování funguje jako prevence proti vzestupu hegemonu. (Beneš 2009: 33) Mezinárodní vztahy Waltz připodobňuje k principům tržní ekonomiky, dle nichž systém umožňuje přežít pouze firmám, které jednájí racionálně, a tedy usilují a maximalizaci svého zisku. Podobně, struktura mezinárodních vztahů umožňuje přežít pouze státům, jejichž primárním zájmem je zajištění vlastní bezpečnosti. Firma, která nedbá o zisk, zkrachuje. Stát, který si nezajistí bezpečnost, zanikne. (Dessler 1989: 448–449) Trh vykazuje nedokonalosti, které se projevují nerovným postavením aktérů, někteří zaujímají silnější pozici, než jiní. Platí zde přímá úměra, čím více je trh nedokonalý, tím více je snaha o maximalizaci zisku nahrazována alternativou v podobě udržení tržní pozice. (Waltz 1979: 136–137)

Zastánci pozitivních aspektů interdependence a globalizace vnímají charakteristiky mezinárodního systému vyplývající z těchto teorií, jako užitečné. Propojení aktérů v rámci různých druhů spolupráce znamená, že se vzájemně ovlivňují, a mohou na sobě být závislí. Tyto propojené vztahy odrazují od nevýhodných konfliktů. (Scholte 2000: 208) Waltz nesouhlasí. Naopak, upozorňuje na konfliktní důsledky interdependence. Státy jsou na sebe vzájemně úzce navázány, přesto nikdy vzájemná závislost nebude dokonalá, a vyvážená. Stát, který je ve vztahu dvou aktérů více závislý se dostává do situace ohrožení vlastní bezpečnosti. Vyvážená komplexní závislost je tak mýtus, který vyplývá z nerovných kapacit mezi státy. (Waltz 1979: 138–159)

1.3. Představení teoretického východiska práce

Smyslem této práce je zhodnotit energetickou bezpečnost EU (jako dovozce) v rámci spolupráce s RF, která je klíčovým producentem pro dovoz zemního plynu do členských zemí. Energetickou bezpečnost je s ohledem na její multidisciplinární charakter nemožné zkoumat komplexně. Neexistuje jednotná definice, ale ani univerzální teorie energetické bezpečnosti. Koncepty se zaměřují na vybrané hrozby a rizika v různém kontextu energetické bezpečnosti. Podle konkrétního zaměření autoři přichází s vlastní definicí, a vytváří subjektivní teoretické rámce energetické bezpečnosti. Analýza práce je zaměřena na vybraná rizika ohrožující energetickou bezpečnost EU ve vztazích s RF, konkrétně při zabezpečování dodávek zemního plynu. K účelu vysvětlení vybraných jevů, které tuto problematiku provází, byla zvolena teorie strukturálního realismu. Tato teorie je v průběhu práce aplikována tak, aby pomohla objasnit zajišťování energetické bezpečnosti EU. Strukturální realismus se jeví jako vhodný pro účely této práce, jelikož se jedná o teorii primárně zaměřenou na bezpečnost (a s tím související přežití) národních států.

Práce vychází z minimalistické definice. Pro připomenutí, tato definice předpokládá udržení energetické bezpečnosti při naplnění dvou podmínek. Jedná se o fyzickou (kontinuální) dostupnost dodávek, a cenovou dostupnost energetických surovin. Zaměřila jsem se na první část definice, dostupnost energetických dodávek, konkrétně zajištění kontinuálních dodávek z RF do zemí EU. M. A. Brown se svými spoluautory píše, že kritérium fyzické dostupnosti předpokládá diverzifikaci zdrojů sloužících k zajištění energetických služeb a takovému využití energetických zařízení, které zajistí kontinuitu bezpečných dodávek potřebných surovin. To i v případech, kdy některé zařízení (např. plynovod) z jakéhokoliv důvodu přestane pracovat. (Brown et al. 2011: 3–4)

Na začátku studie je zapotřebí definovat rizikové faktory, které mohou vybrané kritérium energetické bezpečnosti potenciálně ohrozit. Předchozí odstavec naznačuje, že provoz plynovodů, které tradičně přepravují zemní plyn v rámci regionální spolupráce, může být ohrožen a přerušen z různých důvodů. Ke krizové situaci může dojít v důsledku technických rizik. Ty se dělí na nepředvídatelné (např. neočekávané vlivy extrémního počasí na chod plynovodu) a předvídatelné. Analýza této práce se zaměřuje na druhé uvedené. Jedná se o taková rizika, jichž jsou si aktéři vědomi, a tudíž mohou předcházet krizovým situacím. V případě úmyslného přerušování dodávek

z politických důvodů se jedná o rizika geopolitická. K takovému přerušení může dojít ze strany producenta i tranzitní země. Pro účely této práce jsem se zaměřila na ohrožení ze strany producenta, RF. Geopolitická a technická rizika jsou v této práci souhrnně označována jako tranzitní rizika.

Problematicke zabezpečení kontinuálních fyzických dodávek zemního plynu z RF do EU je věnována celá čtvrtá kapitola. Po představení infrastruktury plynovodů a možností jejího využití následuje rozbor tranzitních rizik, která mohou dodávky zemního plynu ohrozit. Tato práce hodnotí možnosti pro překonání předvídatelných technických rizik. Pro zhodnocení bezpečného fungování plynovodů ve vybraném časovém období se zaměřuji na potřebu investic, a na možnosti jejich získání. Investice představují nezbytný prostředek k zajištění bezpečného a kontinuálního provozu plynovodů, který je finančně velmi nákladný. Do kategorie předvídatelných technických rizik dále spadá dlouhodobý problém EU, kterým je nedostatečné propojení vnitřní infrastruktury plynovodů. Řešení této situace spočívá ve výstavbě nových přepravních zařízení. Dostatečné toky investic jsou klíčem k předcházení technických rizik. Je proto zapotřebí zhodnotit možnosti pro jejich získání. Geopolitická rizika hodnotím na základě energetického vztahu mezi EU a RF, který je formován odlišným chápáním energetické bezpečnosti. To souvisí nejen s odlišnou povahou rolí odběratele a producenta, ale i s hodnotovým přístupem aktérů ke spolupráci na energetickém trhu. Tato část textu se pokouší vysvětlit, jak může (hodnotový) přístup aktérů k mezinárodním vztahům ovlivnit energetickou bezpečnost. Možnosti pro překonání obou tranzitních rizik pomohou objasnit závěry z předchozích částí textu. Závěrečná analýza hodnotí energetickou bezpečnost EU v kontextu dovozu zemního plynu z RF v post-lisabonském období.

2. Energetická politika EU

Cílem druhé kapitoly je představení uceleného pohledu na vývoj a současné fungování energetické politiky EU. Ta byla zanesena do primárního práva teprve s přijetím Lisabonské smlouvy, přestože se objevovaly snahy o její zformování dlouho předtím. Dochází ke zhodnocení všech možností kontroly energetické spolupráce s externími partnery, kterými EU disponuje (např. pomocí závazných dílčích dokumentů). Závěry kapitoly pomohou objasnit, zda je energetická politika ovlivňována spíše primárním právem EU, doplňujícími dokumenty nebo národními státy.

2.1. Vývoj energetické politiky EU

Předchůdce EU, Evropské společenství (ES) se soustředilo zejména na hospodářské cíle integračního procesu, zatímco neshledávalo závažné důvody pro orientaci na energetickou bezpečnost. Reakce na ropné šoky vyústila ve směrnici ukládající omezené využití ropy v případech závažného ohrožení dodávek. (Cupalová 2008: 159) Nicméně k vytvoření jednotné vyjednávací pozice pro případy zahraničně politického ohrožení nedošlo, čemuž přispěly dobové okolnosti. Stabilizace energetického trhu v 80. letech (v podobě příznivých cen ropy a nabídky uspokojující poptávku) společně s mezinárodním dohledem ze strany IEA¹⁵ odsunuly potřebu řešení energetických otázek na úrovni společenství. Tomu přispělo postavení Evropské komise (EK),¹⁶ jejíž role byla v té době omezena členskými státy neochotnými předávat svou suverenitu na vyšší, než národní úroveň. (Surrey 1992: 2)

Základy dnešní energetické politiky je možné hledat v Jednotném evropském aktu (JEA), kdy došlo k institucionální proměně společenství ve prospěch jednotné spolupráce, kterou zastupuje EK. Opět bylo v Radě EU¹⁷ možné ve vybraných oblastech hlasovat pomocí kvalifikované většiny. (Novak 2015) To umožnilo komisi pokračovat v integračních snahách na cestě k vytvoření mj. společného energetického trhu. Svých pravomocí využila EK zanedlouho, když v roce 1988 předložila návrh na vytvoření vnitřního energetického trhu, jež zahrnoval opatření pro nákup, prodej a transport

¹⁵ IEA byla založena v roce 1974 jako platforma pro monitoring energetické spolupráce a koordinaci společného postoje při řešení energetických krizí v podobě přerušení dodávek ropy (IEA 2016b).

¹⁶ Spory o způsob hlasování mezi státy EU vedly v polovině 60. let k zablokování evropských institucí (tzv. politika prázdných křesel). Krize byla vyřešena tzv. lucemburským kompromisem v roce 1966, který zavedl jednomyslné hlasování s právem veta. (Novak 2015) Došlo k posílení národních států na úkor nadnárodního prvku, EK.

¹⁷ Dále v textu jen *Rada*.

surovin. Iniciativa se stala základem pro vznik pozdějšího liberalizovaného trhu s elektřinou a zemním plynem. (Černocho 2008: 70)

Navazující smlouva upravující primární právo proměnila dosavadní strukturu ES na EU. Smlouva o EU, neboli Maastrichtská smlouva (1992), upozorňuje na řešení problémů energetické tematiky ve článku 130r, který se primárně věnuje životnímu prostředí. Environmentální unijní politika si ve smlouvě klade za cíl přispět k životnímu prostředí pomocí racionálního využívání energetických zdrojů. (Smlouva o EU 1992: čl. 130r) Institucionální rozhodování o obecné struktuře energetického zásobování upravuje navazující článek 130s. Ten v případě energetických návrhů, které EK předloží, předpokládá jednomyslné hlasování v Radě po konzultaci s Evropským parlamentem (EP) a Hospodářským a sociálním výborem. (Tamtéž: čl. 130s) Článek 129b představuje obecnou problematiku transevropských sítí. Budoucí řešení otázek a společných cílů spojených s infrastrukturou uvádí navazující článek 129c. (Tamtéž: čl. 129b, 130s) Uvedené články se věnují konkrétním energetickým otázkám, rozvodné infrastruktuře a životnímu prostředí. Ani jeden z nich neznamená posun na cestě za společnou energetickou politikou. Přesto řeší alespoň některé ze závažných témat, které mohou potenciálně ohrozit energetickou bezpečnost.

V dalších letech se paradoxně stal pro energetickou spolupráci velmi významný článek, který energetickou spolupráci nezmiňuje vůbec. Jeho univerzální znění však způsobilo, že jej EU pravidelně využívala k dosažení svých energetických cílů. Jedná se o článek 308 v Maastrichtské smlouvě. Podle článku je možné rozšířit legislativu EU do nových oblastí (které nejsou konkrétně vymezeny) v případech, kdy vyvstane potřeba unijní akce. (Smlouva o EU: čl. 308) V následující dekádě došlo k přijetí dvou revizních smluv, Amsterdamské (1997)¹⁸ a Niceské (2001).¹⁹ Ani jedna z nich nepřinesla posun směrem ke společné energetické politice. Z minimální pozornosti, kterou smlouvy věnují energetickým otázkám je pozorovatelné, že dlouhou dobu přetrvávaly snahy členských států o udržení kontroly energetického sektoru téměř výhradně v národních kompetencích. Snahy o vytvoření energetické politiky EU byly

¹⁸ Amsterdamská smlouva se energetickým otázkám věnuje pouze v souvislosti s úpravami fungování Evropského společenství pro atomovou energii (EURATOM), a to opakovaně v průběhu svého znění. (Amsterdamská smlouva 1997).

¹⁹ Niceská smlouva (kromě úprav týkajících se fungování EURATOM) částečně reformuje proces přijímání návrhů v oblasti energetiky, zatímco do procesu konzultace zapojuje nově Regionální výbor (Niceská smlouva 2001: čl. 175(2)).

odraženy v dokumentech EK (nejčastěji v podobě Bílé či Zelené knihy), ale ještě několik let nebyly přeneseny do primárního práva unie.

V roce 1995 EK vydala Bílou knihu s označením *Energetická politika pro Evropskou unii*. Dokument reagoval primárně na dva znepokojivé faktory. Jednalo se o rostoucí poptávku po energetických surovinách ze strany členských zemí, a s tím spojenou zvyšující se závislost na externích dodávkách. (Bílá kniha 1995) Filip Černocho dobovou situaci vnímá jako: „...zvyšující se interdependenci mezi Evropou a jejími hlavními dodavateli...“ (Černocho 2008: 72). Z perspektivy strukturálního realismu je takové hodnocení nesprávné. O rostoucí interdependenci by bylo možné hovořit v takové situaci, kdy by rostla závislost obou aktérů na sobě navzájem. Podle teorie její kolísavá povaha dokazuje, že interdependence nemůže zaručit bezpečné energetické vztahy, protože jeden z aktérů je závislý více či méně, než druhý.

Částečného pokroku bylo dosaženo také na mezinárodní úrovni. V roce 1998 vešly společně v platnost *Smlouva o energetické chartě*²⁰ s charakterem multilaterální smlouvy v souladu s pravidly Světové obchodní organizace (WTO) a *Protokol k energetické chartě o energetické účinnosti a souvisejících environmentálních aspektech*. Text smlouvy ošetřuje zahraniční investice, volný pohyb energetických surovin, využívání tranzitních sítí, omezování negativních dopadů na životní prostředí, a mechanismus pro řešení sporů mezi státy navzájem, a mezi státy a investory. (Evropská energetická charta 1997) Dokumenty nejsou zaneseny do právního základu EU. Je možné na ně nahlížet jako na mezinárodní pokrok o zajištění bezpečí energetického světa, ale nikoliv jako pokrok na unijní úrovni. Dokumenty přepokládají národní stát jako základní jednotku mezinárodního systému, podporují tak státocentrickou vizi světa.

RF po konci studené války opakovaně (v řádech desítek případů) využívala svých energetických zásob k politickým účelům. V případech, kdy nebyly přímo ohroženy členské země, EU (příp. ES) tomuto jednání nečinně přihlížela. (Smith 2006: 1–2) V roce 2000 EK opět reagovala strategickým dokumentem na stále rostoucí poptávku po energetických zdrojích, a zvyšující se nepříznivé environmentální dopady jejich využívání. Tentokrát EK předložila Zelenou knihu s názvem *K evropské*

²⁰ *Smlouvě o energetické chartě*, která právně zavazuje všechny smluvní strany, předcházela již v roce 1991 *Evropská energetická charta*, která však představovala pouhou deklaraci záměru (Evropská energetická charta 1997).

strategii pro bezpečnost energetických dodávek, která navazovala na strategie Bílé knihy z roku 1995 (Zelená kniha 2000). Další Zelená kniha z roku 2005 konstatovala, že se nedaří účinně bojovat s rostoucí závislostí na dodávkách. Předložila řešení spočívající v naplnění dvou cílů. Těmi jsou řízení poptávky po energiích (snižování spotřeby) a diverzifikace zdrojů. (Zelená kniha 2005)

Mezitím, v průběhu roku 2003 bylo několik států EU²¹ zasaženo rozsáhlými výpadky elektrické energie. Tyto konkrétní případy podpořily selhávání ideje o energeticky harmonickém světě. (Cupalová 2008: 163) Přesto, výraznější posun směrem k ustanovení energetické politiky nastal teprve v souvislosti s krizovými událostmi roku 2006. Mezníkem vedoucím k přesvědčení, že je nutné lépe zajistit energetickou bezpečnost EU, se stalo přerušení dodávek z RF na Ukrajinu v lednu 2006. (Stern 2006: 8–9) Marcela Cupalová hodnotí problematiku nedořešené energetické politiky následovně: „*Ukrajinsko–ruský spor v lednu 2006... ukázal energetickou závislost EU na dovozech a úskalí roztržičnosti energetických politik 25 členských států*“ (Cupalová 2008: 164). Krátce po ukrajinské plynové krizi, v březnu 2006, byla zveřejněna další Zelená kniha *Evropská strategie pro udržitelnou, konkurenceschopnou a bezpečnou energii*, která specifikuje konkrétní kritéria energetické bezpečnosti EU. EK definovala následujících šest oblastí, které je zapotřebí přenést na unijní úroveň, abychom vytvořili energeticky bezpečnou EU. Jedná se o vybudování vnitřního energetického trhu, zabezpečení dodávek surovin, diverzifikaci zdrojů, ochranu životního prostředí, podporu technologií a výzkumu, a vybudování společného postoje v rámci vnější energetické politiky EU. (Zelená kniha 2006)

Na následujícím březnovém summitu členské země reagující na Zelenou knihu definovaly další cíle: zabezpečení dodávek, konkurenceschopnost a environmentální udržitelnost. Podporu společného postupu měla zajistit soudržnost mezi členy EU podpořená vzájemnou snahou o soulad mezi jednotlivými energetickými opatřeními. Samostatné řešení si vyžádala koordinace společného postoje vůči RF. (Energetický regulační úřad 2006) Spolupráce byla postavena na koordinaci energetické politiky napříč členskými zeměmi, která nebyla nijak zavazující ani vynutitelná. Obavy z ohrožení energetické bezpečnosti, které předkládaly strategické dokumenty, se mohly v řadě případů zdát abstraktní. Ukrajinská plynová

²¹ K nejrozsáhlejším výpadekům došlo v Itálii, Dánsku a Velké Británii. Mimo země EU výpadeková krize významně postihla Švýcarsko. (Černocho 2008: 66)

krize však ukázala, že rizika přerušení dodávek jsou reálná. Přesto státy nadále v bezpečnostních otázkách upřednostňovaly nedotknutelnost národní suverenity před společným řešením. Opět nedošlo k vytvoření společné energetické politiky, ale EK se nevzdala.

Na podzim téhož roku předseda EK José Manuel Barroso oznámil veřejnosti konsenzus nad vznikem energetické politiky, a sumarizoval argumenty pro její naléhavé vytvoření: globálně rostoucí energetická poptávka, zvyšující se objem dovozu energetických surovin do EU (zejména v případě zemního plynu), nestabilní ceny (citelný nárůst cen zejména u ropy a zemního plynu), a proměňující se životní prostředí. (The 2006 Brussels Conference: 7–8) Naději na reálné zformování energetické politiky v dohledné budoucnosti umocňoval, jak naznačil sám Barroso, celosvětový akcent na energetické otázky. Jednalo se zejména o obavy spojené s kombinací rostoucí spotřeby a tenčících se přírodních zásob strategických surovin (ropy a zemního plynu). S tím se pojilo ohrožení stability cenové politiky. Energetický trh ohrožovaly také technické problémy způsobené nedostatečnými investicemi do energetické infrastruktury a výzkumů. (Černoch 2008: 65)

Na summitu v březnu 2007 byl schválený dvouletý Akční plán k vytvoření energetické politiky. Obsah dokumentu byl věnován vnitřnímu energetickému trhu a jeho liberalizaci, i vnějším vztahům unie s důrazem na energetickou bezpečnost. Pro zajištění bezpečnosti ve vnějších energetických vztazích plán předpokládá vytvoření společného postoje EU. Rostoucí závislost na zdrojích měla být vyřešena přezkumem infrastruktury, a následnou diverzifikací dodávek, která bude předcházet krizím v podobě přerušení dodávek, případně rozměšňovat jejich dopady. Zároveň měl být vypracován mechanismus pro případy, kdy by ke krizi přerušení dodávek skutečně došlo. (Rada EU: 2007: 20–23) Akční plán předložil řadu konkrétních změn, které předpokládaly řešení na společné unijní úrovni. Zbýval tak zásadní krok, zanést energetickou politiku do primárního práva, to se podařilo s přijetím Lisabonské smlouvy.

Dříve, než byla vydána, a dlouho předtím, než byla schválena Lisabonská smlouva,²² vydala EK klíčový balíček právních dokumentů s energetickou tematikou

²²Přesto, že byla Lisabonská smlouva podepsána 13. prosince 2007, v platnost vešla až o dva roky později, 1. prosince 2009 (Evropa 2015).

běžně označovaný jako *Třetí liberalizační balíček*.²³ Společným jmenovatelem předpisů, které balíček obsahuje, je cíl vytvořit konkurenční prostředí evropského trhu, a pomoci tak dokončení liberalizace společného trhu. (Euractiv 2009a) Ve vývoji energetické politiky EU je možné vnímat rozkol mezi snahou o dokončení vnitřního trhu, a snahou o formování jednotného postoje EU ve vnějších energetických vztazích. Přesto, že EU mohla posílit své geopolitické postavení v mezinárodních vztazích, členské země daly přednost národní suverenitě, kterou liberalizace jednotného trhu neohrožovala. V souvislosti s jejich postojem se vnitřní dimenze energetické politiky vyvíjela snadněji. Dílčích pokroků ve vnější dimenzi bylo dosaženo nepřímým způsobem, úpravou energetických externích vztahů EU v rámci jiných politik.²⁴

EK představuje nadnárodní rozměr spolupráce v EU. Dle strukturálního realismu je možné instituci vnímat jako symbol hierarchické spolupráce. O tu se EK snažila v případě vytvoření energetické politiky řadu let, kdy opakovaně předkládala strategické dokumenty s argumenty pro její vytvoření. Důvody pro vytvoření energetické politiky se rozrůstaly, a některé z nich nabíraly na závažnosti. Přestože státy o daných problémech pravidelně jednaly, výsledky byly podobné. Společná energetická politika nebyla vytvořena, a státy si zachovaly hlavní úlohu v zajišťování vlastní energetické bezpečnosti. Dílčí pokroky koordinované spolupráce přinesl např. *Třetí liberalizační balíček*. Úpravy v rámci společného trhu EU ale neohrožily národní výběr energetického mixu. Strukturální realismus říká, že se státy snaží o získání mocenského postavení k zajištění vlastní bezpečnosti. Moc mohou představovat materiální kapacity, v tomto případě energetické suroviny. Z této logiky je možné vyvodit následující. Státy v rámci setrvávající bilaterální spolupráce s producenty udržují své mocenské postavení zabezpečením svých energetických dodávek pomocí dovozu. Tímto způsobem zajistí vlastní bezpečí. Energetickou bezpečnost vnímají jako zásadní pro přežití. To vysvětluje, proč nejsou ochotné spolupracovat na nadnárodní úrovni. Otevřenou otázkou pro následující kapitolu zůstává, zdali zanesení energetické politiky do primárního práva pomocí Lisabonské smlouvy vytvořilo hierarchický systém spolupráce nebo si státy i nadále zachovaly svou suverenitu v anarchických vztazích.

²³ Balíček byl představen již v září 2007, ale formální souhlas Rady získal až v červnu 2009 (Euractiv 2009a). Jak jeho číselné označení napovídá, Třetímu liberalizačnímu balíčku předcházely další soubory předpisů s primárním cílem fungujícího energetického trhu. Pro účely této práce je v textu uveden pouze příklad nejnovějšího Třetího liberalizačního balíčku.

²⁴ Např. v roce 2007 byla sestavena skupina pod označením *Sít korespondentů pro energetickou bezpečnost*, jejímž cílem je posílit vnější evropskou spolupráci (zejména na východních hranicích) v rámci politiky sousedství (Evropa 2007).

2.2. Post–lisabonské nastavení energetické politiky EU

Post–lisabonské období, k němuž se vztahují cíle této práce, bylo v úvodu práce vymezeno podpisem Lisabonské smlouvy a polovinou roku 2015. Přijetí smlouvy se stalo milníkem ve vývoji energetické politiky EU, která byla poprvé zařazena do společného primárního práva (Lisabonská smlouva 2007: Hlava XXI). Kapitola 2.1. nastínila, že předchozí smluvní úprava EU (od Maastrichtské po Niceskou smlouvu) se v omezené míře věnovala dílčím energetickým otázkám. Primární právo začaly doplňovat přijaté dokumenty. I tato část textu se soustředí na kombinaci znění smluv a jiných opatření, která byla na úrovni EU přijata. Konkrétně je pozornost věnována nejen vytvoření nové společné politiky, ale také institucionálním pravomocem a politikám, které zahrnují energetické otázky. Náhled na energetickou politiku bývá obecně rozdělován na vnitřní a vnější dimenzi, jak výstižně shrnují F. Černoch a V. Zapletalová: *„Zatímco vnitřní dimenze obsahuje především budování společného trhu, vnější zahrnuje obsáhlou a značně různorodou paletu aktivit Unie a jejích členských států vůči jak producentským, tak tranzitním zemím...jedná o spojené nádoby, které vysoce citlivě reagují na změny ať na jedné, či na druhé straně“* (Černoch, Zapletalová 2014: 77). Smyslem této kapitoly je vytvořit ucelený pohled na možnosti, jakými může EU energetickou politiku ovlivňovat.

Energetická politika byla Lisabonskou smlouvou zařazena do sdílených pravomocí,²⁵ které předpokládají vyvažování národních a nadnárodních pravomocí. Cíle energetické politiky EU jsou ve smlouvě definovány následovně: *„Zajistit fungování trhu s energií; zajistit bezpečnost dodávek energií v unii; podporovat energetickou účinnost a úspory energie, jakož i rozvoj nových a obnovitelných zdrojů energie; a podporovat propojení energetických sítí“* (Lisabonská smlouva 2007: čl. 194). Výběr energetického mixu zůstal v moci národních států. Cíle energetické politiky jsou proto formulované tak, aby neodporovaly potřebám jednotlivých států EU, jejichž energetický mix má různé podoby. Vyvažování národní a nadnárodní kontroly odráží pravomoci institucí. Následující text je zaměřen na základní instituce, EP, EK a Radu.

Lisabonská smlouva posílila postavení EP při přijímání legislativy, což může být pro evropskou energetickou legislativu klíčové. V rámci řádného legislativního postupu je role EP vyrovnaná Radě. V případě zvláštního legislativního postupu EP konzultuje

²⁵ Sdílené pravomoci jsou takové, kdy mohou být právně závazné akty unie přijímány a vyvářeny ze strany členských zemí i ze strany EU (Grinc 2010: 122).

(jeho názor je nezávazný) nebo projevuje souhlas. Roli Rady EP vyvažuje nově také v rozpočtových otázkách. V postavení vůči EK vykonává EP funkci kontrolora společné činnosti, kterou EK zajišťuje. EP zároveň rozhoduje o složení a důvěře EK. (Chalmers, Davies, Monti 2010: 81–89) EP by měl představovat společné zájmy EU. Obtížnost naplnění tohoto úkolu v praxi vychází z voleb europoslanců. Volby do EP bývají zpravidla zaměřeny na národní témata. (Hix, Hoyland, 2011: 55) EP veřejně vystupuje ve prospěch posílení energetické politiky na úkor národních států. Realita je však složitější. V rámci EP se tvoří jednotlivé názorové proudy, které znemožňují dosažení konsenzu nad konkrétními otázkami. To je mj. způsobeno faktem, že energetické otázky jsou v dnešní době stále více specializované. (Černoch, Zapletalová 2014: 42) EP může pozitivně přispět formování energetické politiky zejména při přijímání legislativy, a v rozpočtových otázkách, které mohou být zásadní např. při investování do rozvodných sítí. V obou případech musí dosáhnout společného postoje s Radou. Vytváření jednotného v rámci EP však komplikuje orientace europoslanců na národní priority svých zemí. Jeho reálné možnosti, jak ovlivnit energetickou politiku jsou tak omezené.

EK jako představitel nadnárodního principu EU nejdůležitěji ze všech institucí poháněla vývoj energetické politiky EU. Její složení je v kompetencích členských zemí, a schválení podléhá EP, jehož role tímto nekončí. Komisaři mají být z principu své funkce nestranní, jejich odpovědnost vůči svým vládám nahradí odpovědnost vůči EP. Tím je podpořen nadnárodní charakter této instituce. EK má silné postavení v oblasti legislativy, jelikož disponuje výučním právem předkládat legislativní návrhy. (Chalmers, Davies, Monti 2010: 58–64) Může tak předkládat legislativní návrhy týkající se energetické politiky. Protože o návrzích dále rozhoduje Rada a EP, měla by EK dbát na dobré vztahy s těmito institucemi, a respektovat jejich postoje. Tím je výrazně limitována. EK dále dohlíží na dodržování smluv. EK disponuje legislativními, kontrolními a exekutivními pravomocemi, kterými ovlivňuje energetický trh, zatímco se podílí na vytváření pravidel hospodářské soutěže, monitoruje jejich dodržování a využívá svou výkonnou funkci při postupu proti subjektu, který pravidla nerespektuje. (Schütze 2012: 30–31) Omezení nadnárodní role v rámci vnitřní i vnější dimenze energetické politiky je dáno právní zásadou subsidiarity a proporcionality. Zásada subsidiarity předpokládá, že EK mimo rámec svých výlučných pravomocí bude konat jen tehdy, pokud to není možné na nižší, než unijní úrovni. Zásada proporcionality

vymezuje hranice aktivit EK tak, aby nepřekročili cíle dané primárním právem. (Chalmers, Davies, Monti 2010: 367–372, 525–532)

Hlavní úlohou Rady je přijímání legislativy podle výše popsaného principu u EP. Lisabonská smlouva představila nový způsob hlasování v podobě tzv. pravidla dvojí většiny,²⁶ které bude s definitivní platností od roku 2017 nahrazovat dosavadní způsoby hlasování (do té doby se státy mohou odvolávat na dosavadní způsob hlasování). Rada při schvalování legislativních aktů nebývá tak pasivní, jak by si nejspíš EK přála. Často přidává své vlastní návrhy a připomínky. (Cameron 2007: 60–68). Dále se Rada podílí na rozpočtových funkcích a koordinuje jednotlivé národní hospodářské politiky. Částečně tak ovlivňuje vnitřní trh, ale významným postavením disponuje i ve vnějších vztazích unie. Schvaluje podpis dohod se třetími zeměmi a participuje na rozvoji společné zahraniční a bezpečnostní politiky EU. (Chalmers, Davies, Monti 2010: 67–73) Společně rozhodují o rozpočtu, ale na rozdíl od EP může Rada ovlivnit vnější energetické vztahy EU. Rada schvaluje navrženou legislativu. Protože se jedná o instituci představující mezivládní druh spolupráce,²⁷ dochází ke schválení pouze takových návrhů, se kterými souhlasí jednotlivé členské země. Jestliže státy vnímají energetickou politiku jako národní bezpečnostní téma, pak nadnárodní kontrola energetické politiky EU nikdy nebude schválena, protože neprojde hlasováním v Radě. Převládá státocentrický přístup.

Energetické suroviny se na evropském trhu řadí k dalšímu zboží, se kterým je obchodováno. Snahy o fungující energetický trh doplňují cíle jednotného evropského trhu v podobě liberalizace. Postupující liberalizace s sebou přináší potřebu zajištění konkurenčního prostředí, které má odrážet možnosti pro diverzifikaci. Konkurence zajistí bezpečné dodávky energetických surovin, přijatelné ceny a udržitelnost životního prostředí. (Kroes 2007) S těmito argumenty se téměř před deseti lety začala EK pokoušet o vytvoření liberalizovaného konkurenčního prostředí energetického trhu. Tímto způsobem se EK snažila o zajištění energetické bezpečnosti EU, protože jedině fungující liberalizovaný trh bez národních šampionů a monopolů může zajistit nepřerušované dodávky energetických surovin. (Černoch, Zapletalová 2014: 72)

²⁶Pravidlo dvojí většiny představuje takové hlasování, kterého se účastní minimálně 55 % hlasů členských států, a ty budou zastupovat nejméně 65 % občanů EU (Europa 2016a).

²⁷ V Radě zasedají zástupci členských států. Instituce funguje dle mezivládního principu spolupráce (Tamtéž: 67–68).

Obchodní vztahy mezi producenty a odběrateli (příp. tranzitními zeměmi) vytváří v případě některých komodit pevné pouto, které je obtížně nahraditelné. Dodávky elektřiny a zemního plynu jsou pevně svázané s transportními sítěmi vytvořenými speciálně k tomu účelu. (Cameron 2007: 21) Snahy EK o vytvoření liberalizovaného konkurenčního trhu s elektřinou a zemním plynem zpočátku komplikoval národně ochranný postoj států. Rozkol mezi státy a EK řešil *Třetí liberalizační balíček* (viz kapitola 2. 1.), který představil východisko v podobě oddělení výroby a tranzitu vybraných surovin (tzv. unbundling) s cílem propojení národních energetických trhů. Balíček ponechává volnost při tvorbě cen a smluvních vazeb, zároveň otevírá možnosti dalších společností využívat stávající infrastrukturu pro přepravu energetických surovin. (National Grid 2016) Vnitřní trh ovlivňuje energetické vztahy dvěma základními způsoby. Vytváří strukturu pro spolupráci a zajišťuje užívání fyzických obchodních cest, které umožňují propojení národních trhů.

Posledních několik let určují vývoj energetické politiky strategické dokumenty. V roce 2007 byla zveřejněna první komplexní sestava cílů společné energetické politiky EU,²⁸ o rok později byla vydána novější verze. Jednalo se o souhrn dokumentů. Externí energetické vztahy byly přeneseny do Akčního plánu pro zabezpečení dodávek energií. Dokument řeší jednotné vystupování EU v mezinárodních vztazích. Vysvětluje, že jednotný hlas neznámá jediného zástupce, který bude jednat jménem EU. Naopak, jednotný hlas předpokládá účinné plánování a koordinaci společných postupů. (Akční plán 2008) Uvedený záměr zapracovala EK do energetické strategie EU pro období 2011–2020. Dokument upozorňuje na potřebu společného vyjednávacího postoje konkrétně a zejména ve vztahu s RF, či Ukrajinou. EK podporuje rozvoj energetických vztahů se sousedními zeměmi EU především v oblasti severní Afriky. Dokument výrazně apeluje na tři základní cíle společné energetické politiky: udržitelnost dodávek energií, podpora hospodářského růstu a přední postavení EU v oblasti inovací technologií. Dokument *Energie 2020: Strategie pro konkurenceschopné, udržitelné a bezpečné energie* představuje pět strategií budoucího směřování energetické politiky EU. Ty jsou následující: efektivní využívání energií, dokončení společného energetického trhu, ochrana a posílení pozice spotřebitelů, technologicky výkonná EU (při zaměření na inovace v energetice), a posílení společného postoje ve vnějších energetických vztazích EU. Dokument

²⁸ Souhrnný název pro předložené energetické strategie zní *Energie pro Evropu* (Evropská komise 2007).

předpokládá, že budou návrhy navazující na uvedené strategie přeneseny do závazných legislativních opatření. (Evropská komise 2010) V roce 2010 bylo přijato nejprve nařízení zavazující subjekty, aby informovaly EK o investičních záměrech do energetické infrastruktury v rámci EU.²⁹ Následovalo nařízení týkající se konkrétních opatření k zabezpečení dodávek zemního plynu.³⁰ (Johnson, Block 2012: 28–31)

V únoru 2011 proběhl summit EU výhradně věnovaný společné energetické politice. Energetika byla opět diskutována primárně v kontextu hospodářských opatření na společném trhu. Důvodem byla zejména probíhající ekonomická krize. V rámci vnější dimenze energetické politiky bylo rozhodnuto o povinnosti členských států informovat EK o aktuálních i plánovaných bilaterálních dohodách s externími energetickými partnery. Transparentnost jednotlivých smluv má napomoci vytvářet koordinovanou energetickou politiku ve vnějších vztazích. Dále bylo znovu upozorněno na potřebu diverzifikace. V tomto kontextu byly diskutovány možnosti plynové infrastruktury. (Evropská rada 2011) V listopadu 2014 Rada schválila cíle v podobě budoucího dokončení vnitřního energetického trhu, a posílení společného postoje ve vnějších energetických vztazích. Přesto byla zdůrazněna stávající hlavní role národních států při rozhodování. (Rada EU 2011). Dokumenty opakovaně odkazovaly na potřebu jednotného koordinovaného postoje ve vnějších vztazích. Nadále však v energetických vztazích zůstává stěžejní bilaterální spolupráce členských zemí s externími státy. Využívání společné politiky sousedství k prosazování energetických cílů EU ve vnějších vztazích se stalo praxí již před přijetím Lisabonské smlouvy. (de Wilde, Pellon 2006)

Významným dokumentem roku 2011 je Cestovní mapa evropské energetiky 2050. EK se v dokumentu zabývá životním prostředím, konkrétně možnostmi pro dekarbonizaci. (Evropská komise 2011a: 2). Pravděpodobně nejvýznamnějším souborem energetických opatření v environmentální oblasti se stal již v roce 2008 tzv. klimaticko energetický balíček, který předkládá nástroje pro boj se změnami klimatu. (Euractiv 2009b) EU disponovala řadou možností, jak ovlivňovat energetiku v unii již před přijetím energetické politiky do primárního práva v Lisabonské smlouvě. Některé možnosti vyplývaly z předchozích smluv, jiné z doplňujících dokumentů, např.

²⁹ Jednalo se o nařízení Rady 617/2010.

³⁰ Jednalo se o nařízení Rady 994/2010.

z uvedeného klimaticko energetického balíčku. Využívání energií bývá často kladeno do souvislosti s životním prostředím. EU však využívá i dalších společných politik k dosažení dílčích energetických cílů, např. politiku hospodářské soutěže v rámci vnitřního trhu, či politiku sousedství ve vnějších vztazích EU. EK disponuje silným postavením při zajišťování pravidel hospodářské soutěže, přesto vždy podle principů unie jedná teprve tehdy, kdy nejednají národní státy. O jejích legislativních návrzích vždy rozhodují další instituce. Není pochyb o tom, že snahy o nadnárodní kontrolu energetické politiky jsou výrazně limitovány, a jednotlivé členské země mají vůči EU jako celku dominantní postavení. Jak již bylo naznačeno, zanesení energetické politiky do smluvního rámce nepřineslo samo o sobě výrazný pokrok s ohledem na již existující rozmanité možnosti, jak energetiku ovlivňovat. Jean–Claude Piris tento fakt komentuje následovně: „...*je obtížné prohlašovat, že kompetence EU skutečně v energetické oblasti vzrostly při zvážení možností EU, kterými již disponovala....*“ (Piris 2010: 319).

V únoru 2015 představila EK Strategický rámec pro energetickou unii, který se skládá z pěti pilířů. Podporu budování energetické unie vyjádřily všechny členské státy. Prvním pilířem je podpora diverzifikace dodavatelů s cílem snížení závislosti na RF. Druhý pilíř předpokládá vytvoření zcela integrovaného společného trhu s energiemi. Jeho chod pomůže zajistit jednotný regulátor v podobě Agentury pro spolupráci energetických regulačních orgánů, která získá silnější pravomoci. Třetí pilíř upozorňuje na potřebu zvýšení energetické efektivity. Čtvrtý pilíř se věnuje environmentálním otázkám. Pátým pilířem je podpora výzkumu, inovací a konkurenceschopnosti. Bronislava Vráželová vnímá vyhlídky projektu následovně: „*Tento velmi ambiciózní projekt je všeobecně vnímán kladně, avšak k vytvoření energetické unie ještě povede dlouhá cesta plná diskuzí o konkrétní podobě a podmínkách unie.*“ (Vráželová 2015)

V posledním desetiletí dominují snahy o zajištění energetické bezpečnosti v EU pomocí fungujícího liberalizovaného trhu. Energetický trh EU odpovídá anarchickému prostředí podle strukturálního realismu. EU se snaží o zajištění co možná nejlepších tržních podmínek pro národní státy. Státy nadále představují klíčové aktéry s plnou mocí při rozhodování o vlastních energetických vztazích. Absence hierarchického rozhodovacího systému vede státy k národně ochrannářským postojům v oblasti energetické bezpečnosti, jejíž zajištění je klíčové pro přežití. Vytváření společného prostředí s výhodnými podmínkami pro energetickou spolupráci může být

chápano jako koaliční spolupráce k vyvažování moci externích energetických partnerů.³¹ V rámci vnějších vztahů je opakovaně odkazováno na potřebu společného postoje. Významnějšího pokroku ve vnější dimenzi energetické politiky nebylo dosaženo na rozdíl od pokroku při budování energetického trhu. Existují tak obavy, že energetická politika nebude nikdy efektivně fungovat, pokud nebude zajištěna právě její vnější dimenze.³²

³¹ Např. k vyvažování RF, která by mohla zneužívat své pozice hlavního producenta zemního plynu do zemí EU. Více viz kap. 3.

³² Zajištění efektivní vnější dimenze energetických vztahů vyžaduje kombinaci následujícího: identifikace obecných priorit, konkrétních zájmů a problémů partnerů EU (Brunnarska, Jarosiewicz, Loskot–Strachota, Wisniewska 2011: 6).

3. Energetická spolupráce EU s RF v sektoru plynárenství

Území RF je bohaté na zásoby nerostných surovin. Odborníci odhadují, že RF disponuje přibližně 17 % všech světových zásob zemního plynu. Jedná se o druhého největšího producenta této suroviny. (British Petroleum 2015: 20) Obchod se zemním plynem vykazuje svá specifika, jelikož je limitován možnostmi pro jeho přepravu. Tranzit zemního plynu je svázán s pevnou strukturou plynovodů, které s ohledem na jejich délku a trasu bývají tradičně užívány v rámci regionální spolupráce.³³ RF vykazuje veškeré předpoklady pro vývoz zemního plynu do EU, která disponuje vlastními zásobami ve velmi omezené míře.³⁴ Po východním rozšíření v roce 2004 se EU rozrostla o několik států, které spojuje historická vazba na RF včetně vybudované infrastruktury plynovodů. Obchodní spolupráce, která vykazuje vysoký podíl dodávek zemního plynu z RF do EU, je tak logickým přístupem obou aktérů na energetickém trhu s poptávkou a nabídkou. Následující části kapitoly zahrnují obecné charakteristiky energetických vztahů EU a RF doplněné o konkrétní specifika obchodu se zemním plynem.

3.1. Vývoj energetických vztahů EU–RF

Na počátku 90. let se ES v reakci na mezinárodní situaci snažila o vytvoření struktury pro energetickou spolupráci, která by závazně ovlivňovala jednání aktérů. V tomto období ES odebírala nerostné suroviny převážně od producentů z oblasti Blízkého východu. Tamní dlouhodobě nestabilní politická situace způsobovala obavy o plynulé zajištění dodávek, které vedly ES k orientaci na rozšíření portfolia dodavatelů. S rozpadem SSSR se proměnila geografická mapa Evropy, kde přibýlo několik nových suverénních států. Nedůvěra ve spolehlivost dodávek z Blízkého východu v kombinaci s událostmi euroasijského regionu vyústila v roce 1991 vznikem *Energetické charty*. ES, a později EU, se zaměřila na diverzifikaci směrem na východ v rámci spolupráce s RF, která měla představovat stabilnějšího partnera, než státy Blízkého východu. (Kostitsyna 2015: 143)

³³ Zemní plyn lze přepravovat také v jeho kapalně formě (v originále Liquefied Natural Gas, zkráceně LNG). Zkapalňování a další zpracování zemního plynu je však technologicky i finančně velmi náročné. Tato metoda přepravy zemního plynu bývá proto využívána především pro dlouhé vzdálenosti, kdy není možné využít plynovodní potrubí. (Šmíd et al. 2010: 36)

³⁴ Většina členských zemí nedisponuje žádnými, či pouze zanedbatelnými zásobami zemního plynu. Výjimkou je Nizozemí, které vykazuje 0,4 % světových zásob. (British Petroleum 2015: 20) V porovnání se 17 % světových zásob, které se nachází na ruském území jsou však nizozemské zásoby značně omezené.

Charta představovala spíše politickou deklaraci, než právně závazný dokument, proto byla v návaznosti vypracována *Smlouva o Energetické chartě a Protokol k energetické chartě o energetické účinnosti a souvisejících environmentálních aspektech*. Dokumenty byly podepsány v roce 1994, a v platnost vešly o čtyři roky později. Cílem bylo vytvořit právně závazná pravidla, kterými se budou řídit všichni signatáři. Smlouva navazuje na cíle deklarace, těmi jsou liberalizované trhy s ropou a zemním plynem. Konkrétní cíle se vztahují na konkurenci v oblasti těžby, prodeje i přepravy vybraných komodit. Vytvoření transparentního a nediskriminačního prostředí, mělo zajistit fungování volné hospodářské soutěže dle pravidel WTO. Znění smlouvy rovněž zakazuje přerušování dodávek energií z politických důvodů. (Evropská energetická charta 1997) RF smlouvu podepsala na dobu určitou (15 let), ale k jejímu schválení ruským parlamentním tělesem nedošlo. Od roku 2000 se sporným bodem jednání mezi EU a RF stal související tranzitní protokol. (Hodač, Strejček 2012) ³⁵ Ten RF stále odmítá přijmout.

V roce 1997 vstoupila v platnost *Dohoda o partnerství a spolupráci*, která vytváří právní základ pro mezinárodní spolupráci mezi EU a RF. Smlouva byla podepsána na dobu určitou, deset let, s možností prodloužení. Cílem smlouvy bylo posílení politických, obchodních, hospodářských a kulturních vazeb mezi aktéry. Efektivní spolupráce měla být dosažena pomocí pravidelných konzultací. Dokument nevěnuje pozornost výhradně energetické spolupráci, avšak předpokládá její zajištění v rámci hospodářské spolupráce. Klíčový je článek 65, který odkazuje mj. na zajištění bezpečných dodávek. (Agreement on Partnership and Cooperation 1997)

K výraznému obratu pozornosti směrem k ruskému energetickému odvětví došlo, když byl nově do funkce prezidenta zvolen Vladimír Putin. Konsolidace energetického průmyslu měla být zajištěna jeho převedením pod státní kontrolu. Argumentem bylo, že má energetika vliv na národní bezpečnost, proto za ni musí odpovídat stát. V roce 2003 představila RF vizi budoucího směřování ruské energetické politiky ve vládním dokumentu *Energetická strategie Ruska na období do roku 2020*. Těžba i tranzit ropy a zemního plynu byly označeny jako strategická odvětví, která musí být nezbytně kontrolována státem. Ze znění dokumentu dále vyplývá, že RF odmítá akceptovat liberalizaci energetického obchodu, kterou očekává a vyžaduje EU. (Leichtová 2008: 89)

³⁵ Tranzitní protokol předpokládá liberalizaci ruské infrastruktury plynovodů, kterou by po podpisu RF mohly k přepravě zemního plynu do EU využívat další producentské země. (Tamtéž).

Nový směr ruské energetické politiky komentuje Françoise Thomová následovně: „*Od chvíle, kdy se Putin dostal v roce 2000 v Rusku k moci, tvořilo podstatnou část jeho aktivit úsilí zlikvidovat tržní prvky, které existovaly v ruském energetickém sektoru na konci Jelcinova období*“ (Thomová 2007). Zároveň od roku 2000³⁶ funguje tzv. energetický dialog, jako neinstitucionalizovaná platforma pro jednání mezi RF a EU. Jak z označení této formy spolupráce vyplývá, v rámci dialogu jsou řešena témata spojená s energetikou. K tomuto účelu slouží summity EU, a v případě potřeby také ad hoc setkání. Energetický dialog sám o sobě nepředstavuje pro zúčastněné strany žádné závazky. Pravidelné konzultace mají zvýšit důvěru mezi RF a EU, a zajistit transparentní a předvídatelné jednání. (Leichtová 2008: 89-90)

V této práci bylo již několikrát uvedeno, že energetickou bezpečnost nelze řešit samostatně bez kontextu. Není to možné v akademickém světě, ale ani v praxi při vytváření pravidel pro spolupráci. Podle Fräsera Camerona musí být energetické vztahy chápány z širšího úhlu pohledu, v rámci komplexních geopolitických vztahů EU a RF s ohledem na preference obou aktérů. Jednostranné vize se nesečkají s kladným přijetím. (Cameron 2009: 20) Po několika letech neúspěchů ve snaze přimět RF k přijetí *Smlouvy o energetické chartě* se EU pokusila zapojit RF do spolupráce v rámci politiky sousedství (EPS). K tomu se RF staví odmítavě. Stát nesouhlasí s tím, že by s ním mělo být jednáno stejným způsobem, jako s dalšími partnery EU. RF má zájem na udržení pozice strategického partnera, jehož spolupráce s EU vykazuje specifický charakter. (Milov 2008: 14) Po nezdaru zapojení RF do EPS bylo v roce 2003 dojednáno strategické partnerství s důrazem na čtyři klíčové oblasti jednání mezi EU a RF. Energetika byla opět spojena s oblastí hospodářské spolupráce. (Tichý 2010)

V roce 2006 se předmětem projednávání stala obnova *Dohody o partnerství a spolupráci*, již zanedlouho měla vypršet platnost. Na summitu v Helsinkách bylo její prodloužení zamítnuto. RF dále potvrdila svůj nesouhlas s obsahem *Smlouvy o energetické chartě*. EU zůstala bez právní opory pro spolupráci v energetických vztazích, kterou dohoda představovala. Zároveň nedošlo k podepsání nové právně závazné platformy pro spolupráci. Zvyšovaly se obavy o zabezpečení dodávek zemního plynu a ropy do EU. (Kostitsyna 2015: 142) Mezi strategie RF ve vztahu k EU

³⁶ V roce 2000 se konal šestý summit EU a RF, jehož obsah byl věnován primárně energetické bezpečnosti. (Tichý 2010)

dlouhodobě patří snaha o primárně bilaterální spolupráci s jednotlivými členskými zeměmi. Státy si v průběhu času budovaly vlastní specifickou podobu spolupráce s RF. Názory na RF jako obchodního partnera se různí napříč státy EU. Některé z nich zastávají prohloubení spolupráce s RF, jiné se snaží od RF distancovat, a vytvářet vlastní strategii energetické politiky bez vazeb na RF. Druhý uvedený přístup vyplývá z nedůvěry k RF, kdy státy argumentují neochotou RF přistupovat ke společným pravidlům na energetickém trhu v rámci EU. (Leonard, Popescu 2007: 12–16). Názorová rozpolcenost ve vztahu k RF napříč státy EU podporuje primární roli národních států. Ochranný protekcionismus bezpečnostní politiky je v tomto konkrétním případě výrazně formován rozdílnými vztahy členských zemí s RF.

Kombinace neschopnosti vytvořit jednotný postoj EU k RF a uvedený ruský přístup značně podkopává jednak možnosti vytvoření závazné platformy pro spolupráci mezi EU a RF, ale i vývoj společné energetické politiky EU v dimenzi vnějších vztahů. (Cameron 2009: 21) Následující vývoj událostí ukázal, že žádná z dosažených forem spolupráce nebyla dostatečná, aby zajistila energetickou bezpečnost EU ve vztazích s RF. Potřebu řešení nové struktury spolupráce s cílem zajištění kontinuálních dodávek a předvídatelného jednání energetického partnera podnítilo přerušení ruských dodávek na Ukrajinu v roce 2006. Tato práce se nezabývá rozborem plynových krizí na Ukrajině v letech 2006 a 2009, nicméně je žádoucí připomenout okolnosti, které plynové krize doprovázely.

Ukrajina je tranzitní zemí, přes kterou je dovážen významný podíl zemního plynu (přibližně 80 %) do členských zemí EU. V průběhu roku 2005 RF naléhala na Ukrajinu, aby akceptovala vyšší ceny za dodávky zemního plynu. Ukrajina souhlasila s podmínkou, že se budou ceny zvedat postupně, aby stát neutrpěl náhlý ekonomický šok. Následovaly rétorické spory, kdy se obě strany dohadovaly nad výší cen v konkrétním časovém výhledu. Ukrajina upozorňovala na proměňující se podmínky spolupráce ze strany RF, které odmítala přijmout. Spor vyvrcholil v roce 2006, kdy ruský plynárenský monopol Gazprom přerušil na několik dní přísun dodávek zemního plynu na Ukrajinu. Energetická bezpečnost EU byla ohrožena přesto, že nedošlo ke konfliktu mezi EU a RF, a žádná členská země nebyla nucena omezit dodávky spotřebitelům. Tranzitní země se ukázala jako zcela klíčový prostředník energetického vztahu. Nelze však všechnu vinu svrhnout na platebně neschopnou Ukrajinu. RF je také kritizována, protože měla přistupovat k problému takovým

způsobem, aby se evropské země neocitly v ohrožení své energetické bezpečnosti. (Laryš 2010b: 132–133) Následkem byla značně omezena důvěryhodnost RF jako energetického partnera: „Podle některých názorů bylo Rusko před první rusko–ukrajinskou válkou vnímáno jako spojenec a pomocník v boji s následky energetické krize, později ale zaujalo místo mezi Saúdskou Arábií a Venezuelou – zeměmi, s nimiž je možné a nutné vést dialog a byznys, ale od nichž lze v jakýkoliv moment čekat podvod a hlavním úkolem je nebýt na nich závislý.“ (Soulemainov 2011: 137) Podle strukturálního realismu je nedůvěra k dalším jednotkám v systému všudypřítomná, jelikož státy vnímají jiné státy jako přirozené nepřátele. To je dáno povahou anarchického systému, který formuje takové jednání států, které jim zajistí vlastní bezpečí a přežití. Proto státy upřednostňují své sobecké zájmy, a od ostatních očekávají totéž, nemohou jim tudíž důvěřovat. Ukrajinské plynové krize utvrdily aktéry energetických vztahů, že nelze spoléhat na vztahy s jedním dodavatelem.

Předzvěst další plynové krize představoval rok 2008, kdy Gazprom začal vymáhat splacení obrovského ukrajinského dluhu za dodávky zemního plynu. RF zároveň představila novou vizi své cenové politiky ve vztahu k Ukrajině. Ta se k novým podmínkám spolupráce i ke splacení dluhu stavěla odmítavě. Když začala RF hrozit zastavením dodávek, Ukrajina dlužnou částku zaplatila, ale mezitím jí naběhlo penále za pozdní splacení. Zůstala tak dlužníkem. Situace se dále nelepšila, naopak. Počátkem roku 2009 Gazprom snižoval objem dodávek, až je zastavil úplně. Namísto snahy o řešení se aktéři sporu vzájemně obviňovali z nastalé krize, kterou nejvíce pocíťovaly státy zcela závislé na dodávkách zemního plynu z RF. Nastala bezprecedentní krize, jelikož k úplnému zastavení dodávek nedošlo ani v roce 2006. (Laryš 2010b: 137–139). Gazprom se ukázal jako nespolehlivý energetický partner neschopný garantovat kontinuální dodávky zemního plynu do EU. S ohledem na skutečnosti, že ruské dodávky energií pokrývají významnou část evropské poptávky, a většina těchto dodávek proudí do zemí EU přes Ukrajinu, musí EU zajišťovat stabilní vztahy také s Ukrajinou. EU pomáhá Ukrajině stát se spolehlivou tranzitní zemí, zatímco podporuje reformu ukrajinského energetického průmyslu, modernizaci tamní přepravní infrastruktury, a snížení politického vlivu na dodávky. (Tichý 2013: 88)

Úsilí EU o vytvoření nové platformy pro spolupráci s RF, která by nahradila již neplatnou *Dohodu o spolupráci a partnerství* se ukázaly jako bezvýsledné.

Konkrétní návrhy opakovaně narážely na neměnný postoj RF, která na jaře 2009 předložila vlastní návrh dohody. Dokument odrážel ruské energetické zájmy nejen ve vztahu s EU, ale také USA, Čínou a Indií, jakož energetickými partnery států. EK návrh zamítla. (Černochoch, Zapletalová 2014: 106) Vytvoření dohody akceptovatelné pro obě strany se stalo nenaplněným cílem. Ve stejném roce vypršela platnost podpisu *Smlouvy o energetické chartě* ze strany RF, která odmítla podpis obnovit (Mironova 2014). Nesouhlas se zněním *Smlouvy o energetické chartě* opakovaně deklaruje plynárenská společnost Gazprom. Společnost argumentuje tím, že zvýšení konkurence je nutně spojeno se snížením cen, a ztrátou části spotřebitelů. To v konečném důsledku způsobí nižší příjmy, čímž utrpí ruská státní ekonomika. Zároveň charta předpokládá omezení státní role v energetických společnostech, to se nelíbí RF, která Gazprom kontroluje. (Soulemainov 2011: 142–143) EU vnímá smlouvu jako zásadní pro zajištění vnější dimenze energetické bezpečnosti EU. Střet liberálních hodnot a ruské podpory státních monopolních společností vytváří velmi nepříznivou prognózu ve věci ruského přijetí charty, či podobného závazného dokumentu.

Ukrajinské plynové krize z let 2006 a 2009 výrazně ovlivnily naléhavost řešení energetických vztahů mezi EU a RF, zejména v otázce zabezpečení dodávek zemního plynu do unie. Přesto byla energetická spolupráce nadále diskutována pouze v rámci summitů. Na květnovém summitu v roce 2009 byl představen nový způsob, jak řešit krizové situace. Závěry byly překlenuty do *Memoranda o vytvoření mechanismu včasného varování*, které bylo podepsáno v listopadu téhož roku. Smyslem této platformy spolupráce je zajistit včasné vyhodnocení potenciálního ohrožení energetické bezpečnosti. Aktéři jsou povinováni s předstihem konzultovat možné přerušení dodávek zemního plynu, ropy a elektřiny. Konzultace by měly zahrnovat vytvoření oboustranně přijatelného plánu pro řešení krizové situace. (Memorandum 2009)

Pro vztahy mezi EU a RF byl rok 2009 významný také v kontextu formování pravidel energetického trhu. V platnost vstoupil *Třetí liberalizační balíček*, který separuje produkci od přenosu a distribuce energetických surovin. V případě že externí společnost (ze států mimo EU) neakceptuje pravidla liberalizace, balíček komplikuje její přístup k evropským trhům. Smyslem balíčku je vytvořit strukturu pro energetickou spolupráci se společnými pravidly (včetně dodržování pravidel hospodářské soutěže) pro všechny zúčastněné aktéry, která zajistí energetickou

bezpečnost. Balíček je spojován s tzv. klauzulí Gazprom pro řešení energetických vztahů s aktéry, kteří dosud nepřijali liberalizaci. (Evropský parlament 2009) EK a ruská vláda již od roku 2011 společně pracovaly na vytvoření energetického plánu s perspektivou dlouhodobé spolupráce s cílem vytvoření společného energetického prostoru. Na jednání v březnu 2013 byl přijat energetický plán Cestovní mapa: energetická spolupráce EU–RF do roku 2050. Dokument již svým názvem poukazuje na spolupráci EU a RF při vytváření společného energetického prostoru v následující podobě: „...s fungující integrovanou sítovou infrastrukturou, s otevřenými, transparentními, efektivními a konkurenceschopnými trhy, v potřebné míře přispívající k zajištění energetické bezpečnosti a dosažení cílů udržitelného rozvoje EU a Ruska“ (Evropská komise 2013: 5).

Na podzim roku 2011 EK na základě monitoringu dodávek zemního plynu pojala podezření na zneužití dominantního postavení na trhu ze strany společnosti Gazprom. EK odstartovala cyklus inspekcí, které vyústily v řízení proti společnosti za porušení pravidel hospodářské soutěže v několika členských zemích. EK nejdříve zahájila rozsáhlá vyšetřování týkající se údajného omezování volného průtoku zemního plynu napříč zeměmi EU. Tímto svým jednáním by společnost v konečném důsledku bránila fungování sjednoceného energetického trhu EU. Další obvinění zahrnovala úmyslné bránění diverzifikace alternativních dodavatelů do zemí EU, a nepřiměřenou cenovou politiku. (Evropská komise 2015a) Gazprom obvinění popřel a RF podala v roce 2014 stížnost u WTO.³⁷ RF označila povinnou liberalizaci externích aktérů vyplývající ze *Třetího liberalizačního balíčku* jako diskriminační a v rozporu s pravidly WTO. (ICTSD reporting 2014) Gazprom je ve svém jednání na evropském trhu z právního hlediska limitován tzv. principem přímého účinku. To znamená, že je externí subjekt při vstupu na evropský trh povinen dodržovat stanovená pravidla, např. zákaz zneužití dominantního postavení na trhu. (Týč 2010: 102) Tento spor stále nebyl ukončen.

Liberalizace na energetickém trhu je již řadu let sporným bodem jednání mezi EU a RF, která odmítá tuto podmínku spolupráce v energetických vztazích akceptovat. V rámci již liberalizovaného trhu EU s elektřinou a zemním plynem postupně roste konkurence. Trendem obchodu se zemním plynem se stává přechod z dlouhodobých

³⁷ RF vstoupila do WTO v roce 2012 (WTO 2016).

kontraktů na krátkodobé. RF si zakládala na dlouhodobém charakteru spolupráce, který pro ni představoval zajištění budoucích příjmů do státní pokladny. Společnost Gazprom zpravidla uzavírala dohody na 10 až 25 let. Další charakteristikou dohod v plynárenském sektoru byl závazek EU zaplatit za dohodnutý objem dováženého zboží bez ohledu na to, zda může stát přijmout celý objem či nikoliv. Tento princip spolupráce je označován, jako tzv. *ber nebo plat'* (take or pay). RF k přechodu na krátkodobé kontrakty přistupuje neochotně. EU však argumentuje pravidly hospodářské soutěže. (Kostitsyna 2012: 157) Hodnotový střet liberalizace a monopolní politiky může v budoucnu představovat pro EU ohrožení energetických dodávek. Současný trend vykazuje rostoucí světový objem dovozu energetických surovin, a to zejména v souvislosti s rostoucí úrovní rozvojových zemí. (IEA 2015) Ruská federace může spoluprací s alternativními dovozci snižovat svoji závislost na evropských trzích. Uvedený trend vyvrací interdependenci, a vytváří asymetrický vztah aktérů ve prospěch RF. Stát může v budoucnu využít alternativních odběratelů v rámci diverzifikace. Sníží tak závislost na EU, a zvýší vlastní energetickou bezpečnost pomocí správného využití svých materiálních, energetických, kapacit. Bezpečnost unie se v takovém případě bude odvíjet od vůle RF ke vzájemné spolupráci.

Energetika formuje zahraniční politiku RF, která se snaží o udržení specifické pozice v mezinárodních energetických vztazích. Konkrétně, ruské energetické zdroje se stávají nástrojem pro zajištění cílů zahraniční politiky státu. Specifické postavení, které se dlouhodobě RF v energetických vztazích snaží udržet, může být chápáno jako použití (nevojenské) síly s cílem zajištění národních zájmů. (Orbánová 2010: 25-42) Podle K. N. Waltze je možné tuto nevojenskou sílu označit za materiální, kdy se materiálem, tedy prostředkem, k zajištění mocenského postavení stávají strategické energetické suroviny. V tomto případě je opět možné vnímat odlišný přístup RF a EU k energetické politice, přesto oba aktéři sledují stejný cíl, zajištění své energetické bezpečnosti.

EU vnímá energetické vztahy zejména v kontextu společného trhu. Proto je hlavní důraz kladen na liberalizované energetické trhy, které zajistí konkurenční prostředí hospodářské soutěže. EU tak poskytuje členským zemím výhody, které liberalizovaný trh přináší. V tomto prostoru státy uzavírají bilaterální dohody s RF, která však s pravidly liberalizace nesouhlasí. RF se odmítá vzdát kontroly nad stěžejní plynárenskou společností Gazprom. S ohledem na objem zemního plynu, který

Gazprom do zemí EU dováží, je nepravděpodobné, že by EU s touto společností spolupráci ukončila. Na příkladu probíhajícího sporu mezi EK a Gazpromem je patrné, že v praxi EU postupuje proti RF pomocí právních postupů, ale sama se obává ukončení spolupráce. RF dává přednost riziku žaloby před ohrožením svého mocenského postavení, které vyplývá z jejích energetických kapacit. Chování RF je z pohledu strukturálního realismu snadno pochopitelné. Národní stát se snaží o vyvažování moci v mezinárodních vztazích, aby zajistil vlastní bezpečnost. Jako prostředek k cíli slouží materiální kapacity, v tomto případě zemní plyn. Nabízí se otázka, jestli právě takový model chování ze strany stěžejního energetického partnera není jednou z důležitých příčin, proč státy EU podporují bilaterální energetickou spolupráci v rámci národně ochranných zájmů.

3.2. Charakteristiky ruského dovozu zemního plynu do zemí EU

Vývoj energetického dialogu v průběhu času ukázal, že spolupráce na této platformě vede převážně k dílčím úspěchům, nikoliv však k zásadnímu posunu ve vztazích EU a RF (Talseth 2012: 6–7). Navzdory snahám o rozvoj multilaterální spolupráce formou rozličných nástrojů dominuje energetickým vztahům bilaterální spolupráce. EU má zájem o vytvoření dlouhodobého a stabilního partnerství s RF, které by vycházelo ze závazných obchodních pravidel, jaké představuje např. *Smlouva o energetické chartě*, podpořená pravidly WTO. Vzájemné vztahy by měly být založeny na stabilních dodávkách energií v rámci pevných pravidel zajišťujících dodávky, konkurenčním a nediskriminačním prostředí trhu, transparentním jednáním, a také na podpoře inovací vedoucích k energetické efektivitě a ochraně životního prostředí. (Brunnarska, Jarosiewicz, Loskot–Strachota, Wisniewska, 2011: 38)

Obchod se zemním plynem vykazuje svá specifika, jak výstižně shrnuje např. Tomáš Šmíd: *„Zemní plyn má oproti (např. ropě) značnou nevýhodu v komplikovaném tranzitu, který nelze uskutečnit jinak, než prostřednictvím plynovodů, jejichž stavba opět žádá značné finanční investice a nastoluje problém tranzitních zemí, který bývají mnohdy politicky nestabilní...tím pádem je obchod se zemním plynem (obzvláště se zeměmi, kde hlavní plynárenské společnosti patří státu) náchylný k politizaci jinak spíše ekonomických záležitostí“* (Šmíd et al. 2010: 36). EU dováží ze třetích zemí více, než 40 % objemu zemního plynu, který každoročně spotřebuje. Mezi významné externí obchodní partnery dovážející zemní plyn do členských zemí se řadí RF, Norsko a Alžírsko. Producenti a odběratelé jsou provázáni pevnou sítí

plynovodů, jejichž provoz je finančně značně nákladný. Zároveň se od kontinuálního provozu odvíjí energetická bezpečnost obchodujících aktérů. Vybudovaná infrastruktura pro tranzit dané suroviny je spjata s obchodní závislostí aktérů navzájem. Tuto problematiku Černoch a Zapletalová označují za geopolitické a bezpečnostní konsekvence energetických vztahů. (Černoch, Zapletalová 2014: 60).

RF při formování zahraniční politiky přikládá vlastnímu energetickému potenciálu klíčové postavení. Důraz, který stát klade na energetický průmysl, se odvíjí od zásob energií, jimiž RF disponuje. RF je druhým největším producentem zemního plynu na světě (po USA). Více, než 90 % ruského exportu zemního plynu směřovalo v roce 2014 do zemí EU. Příjmy z vývozu strategických surovin (ropa, uhlí, zemní plyn) vytváří přibližně 50 % příjmů do státního rozpočtu (EIA 2015). Obchod se zemním plynem představuje nejvýznamnější složku energetického obchodu mezi RF a EU z hlediska objemu. Ten mezi lety 2002 až 2013 vzrostl na více, než trojnásobek své původní hodnoty. (Kostitsyna 2015: 136–137) Postupné rozšiřování EU o nové členské země patří mezi hlavní příčiny. Klíčový dovozce zemního plynu do EU, společnost Gazprom, v současnosti přispívá 20 % svých výnosů do státního rozpočtu RF. Bilaterální vztahy s jednotlivými státy, které Gazprom pustí na svůj trh, jsou pro společnost výhodnější, než čelit jednotnému rozhodnutí EU. (Leichtová 2008: 93) Postoj EU může být ovlivněn členskými zeměmi, které jsou k RF méně přátelsky naladěné.

Následující tabulky představují rozdílný objem dovozu zemního plynu do vybraných států EU v letech 2009 a 2014. První sloupek představuje vybrané členské země EU. Jedná se převážně o státy, jejichž objem dovozu zemního plynu představuje nezanedbatelnou část v poměru k celkovému dovozu zemního plynu do EU. Druhý sloupek ve stejných jednotkách znázorňuje objem dovozu pouze od ruského dodavatele.³⁸ Třetí sloupek vypočítává hodnotu, která představuje procentuální objem dovozu z RF vůči celkovému dovozu zemního plynu do vybraného státu. Tabulka nezahrnuje údaje týkající se přepravy tekutého plynu (LNG), která je typická spíše pro přepravu na delší vzdálenosti.

³⁸ Více, než 30 % veškerého dovozu zemního plynu do EU pochází z RF (EIA 2015).

Tabulka č. 1: Objem dovozu zemního plynu do EU v roce 2009

Členská země EU	Celkový objem dovozu zemního plynu (v mil. kubických metrů)	Podíl RF na objemu dovozu zemního plynu (v mil. kubických metrů)	Podíl RF na dovozu zemního plynu (v %)
Belgie	15,1	0,0	0,0
Česká republika	9,4	6,4	68,1
Finsko	4,1	4,1	100,0
Francie	36,0	8,2	22,8
Irská republika	5,8	0,0	0,0
Itálie	66,4	20,8	31,3
Maďarsko	8,1	7,2	88,9
Německo	88,8	31,5	35,5
Nizozemí	17,2	4,3	25,0
Polsko	9,15	7,15	78,1
Rakousko	8,0	5,4	67,5
Řecko	2,55	2,05	80,4
Slovensko	5,4	5,4	100,0
Španělsko	9,0	0,0	0,0
Velká Británie	30,9	0,0	0,0

Zdroj: Autorka na základě dat z British Petroleum Statistical Review of World Energy June 2010.

První tabulka představuje údaje z roku 2009, zatímco druhá tabulka vychází s nejnovějších³⁹ statistik společnosti British Petroleum za rok 2014. Tabulky jsou svým charakterem shodné, liší se pouze uvedené hodnoty. Tabulky byly koncipovány tak, aby bylo možné porovnat změny v průběhu období, na které se tato práce zaměřuje. Jejich smyslem je převést abstraktní představu o závislosti zemí EU na ruských dodávkách zemního plynu na konkrétní data.

³⁹ K datu 20.3.2016.

Tabulka č. 2: Objem dovozu zemního plynu do EU v roce 2014

Členská země EU	Celkový objem dovozu zemního plynu (v mil. kubických metrů)	Podíl RF na objemu dovozu zemního plynu (v mil. kubických metrů)	Podíl RF na dovozu zemního plynu (v %)
Belgie	26,8	9,9	36,9
Česká republika	7,3	4,7	64,4
Finsko	3,1	3,1	100,0
Francie	27,4	7,0	25,5
Irská republika	4,5	0,0	0,0
Itálie	46,9	21,3	45,4
Maďarsko	5,2	5,2	100,0
Německo	85,0	38,5	45,3
Nizozemí	23,2	3,5	15,1
Polsko	10,6	8,9	84,0
Rakousko	7,7	3,9	50,6
Řecko	2,3	1,7	73,9
Slovensko	4,3	4,3	100,0
Španělsko	15,4	0,0	0,0
Velká Británie	32,9	0,0	0,0

Zdroj: Autorka na základě dat z British Petroleum Statistical Review of World Energy June 2015.

V řadě případů se objem dovozu zemního plynu z RF navýšil či naopak snížil pouze o několik procentuálních bodů. Výraznější změnu vykazuje např. Itálie, Německo, Nizozemí a Rakousko. V prvních dvou případech se jednalo o navýšení, ve druhých o snížení závislosti na ruském dovozu. U obou států, Itálie i Německa, představoval dovoz zemního plynu z RF zhruba třetinu, zatímco v současnosti činí téměř až polovinu celkového dovozu. Velmi výraznou změnu představuje Belgie, která během několika let navýšila ruský dovoz z nuly na necelých 37 % celkového dovozu zemního plynu do země. Ostatní země s nulovým objemem dovozu z RF, Irská republika, Španělsko, a Velká Británie, zachovaly *status quo*. Shodný vzorec vykazují také země se 100% závislostí na ruském dovozu, Finsko a Slovensko. K této skupině zemí se nově připojilo Maďarsko, jehož objem ruského dovozu mezi lety 2009 a 2014

vrostl přibližně o 11 %.⁴⁰ Avšak 100% závislý malý trh nepředstavuje pro RF tak důležité odbytiště, jako velké trhy s nižší mírou závislosti. V rámci hodnocení objemu dovozu v kubických metrech RF dováží o mnoho více zemního plynu na velké trhy, přestože se tam setkává s konkurenčními producenty. Uvedené příklady států podporují tvrzení, že závislost na ruských dodávkách zemního plynu lze přesněji hodnotit z pohledu jednotlivých států, než z pohledu EU jako celku. Státy vykazují markantní rozdíly v objemu dovážené suroviny, ale i v míře závislosti na dovozu z RF. Tyto hodnoty mohou ve svých specifických vzájemných kombinacích ovlivňovat vztahy jednotlivých států s RF.

Z předchozího textu je patrné, že některé národní trhy představují pro RF významnější odbytiště, než jiné. Většinou se jedná o vysoce rozvinuté země. Příkladem takového státu je Německo, které vykazuje obrovskou spotřebu energií, a to se promítá na objemu dovozu nejen zemního plynu. Státy, které jsou na ruských dodávkách zemního plynu zcela závislé, vykazují výrazně menší objem celkového dovozu. Přesto, že dováží 100 % dané suroviny z RF, v kubických metrech se tento objem nemůže rovnat dovozu na velké trhy. (Leichtová 2008: 145) Tyto státy, např. Finsko, Maďarsko či Slovensko, se tímto dostávají do nevýhodné pozice asymetrického vztahu. Státy jsou plně závislé na ruských dodávkách, ale jejich trhy představují pro RF jen nízký podíl odběratelů, který by mohla RF nahradit odběrateli alternativními. S ohledem na rostoucí počet odběratelských trhů se RF postupně dostává do výhodnější pozice.

Zatímco RF se daří prosazovat své zájmy pomocí monopolních státních společností, EU se potýká s několika problémy, které znesnadňují její pozici v energetických vztazích (nejen s RF). Rozdílné postoje a priority států formují odlišné představy o konkrétní podobě spolupráce s RF. EU nedokáže účinně koordinovat energetickou politiku členských zemí a zajistit tak jednotný vyjednávací hlas ve vnějších vztazích. (Tichý 2010) Státy, které hodnotí své vztahy s RF pozitivně, necítí potřebu rozšiřovat portfolio producentů zemního plynu. Další země naopak požadují liberalizaci společnosti Gazprom, zatímco nesouhlasí s monopolním charakterem ruské státní společnosti. Tyto státy vnímají energetickou politiku RF jako ohrožení svého energetického trhu, a tedy energetické bezpečnosti. RF však liberalizaci plynárenského

⁴⁰ EU zahrnuje další země 100% závislé na ruských dodávkách zemního plynu, které tabulka nezahrnuje s ohledem na jejich nízký objem dovozu v kubických metrech. Jedná se o Bulharsko, Estonsko a Lotyšsko. Vysokou míru závislosti dále vykazují Litva a Rumunsko. (Yanofsky 2015)

sektoru razantně odmítá. (Grošelj 2009: 14–16) Podporuje bilaterální vztahy na úkor jednotné EU, protože tak lépe prosazuje vlastní zájmy. Jednání se členskými zeměmi v řadě případů nezahrnuje intenzivní nátlak na liberalizaci, s jakým se RF setkává při jednání s EU. (Milov 2006: 14–15)

Formování společné energetické politiky je možné vysvětlit pomocí strukturálního realismu. Zdá se, že v momentě, kdy členské země vnímají energetické vztahy v souvislosti zajištění vlastní bezpečnosti v mezinárodních (politických) vztazích, pak jsou neochotné vytvářet takovou podobu spolupráce, která potenciálně ohrožuje jejich suverenitu. Vítězí národní protekcionismus. K takovému jednání je vede anarchická struktura, kterou členské země již z podstaty státocentrického přístupu udržují. Odmítají předat část své kontroly a vytvořit nadnárodní mocnost, která by omezovala jejich pravomoci ve věci jejich zabezpečení. To by v konečném důsledku mohlo ohrozit jejich přežití. V opačném případě, kdy státy vnímají energetické vztahy prismaticem ekonomické spolupráce na energetickém trhu, pak ochotně přijímají výhodné podmínky společného trhu, které EU garantuje. Energetické suroviny je možné chápat jako materiální hodnoty, které určují mocenský potenciál státu. Stát, který je schopen si jejich dostatečné množství zajistit, vykazuje určité mocenské postavení. Na společný trh unie je v tomto kontextu možné nahlížet jako na koaliční spolupráci, která balancuje mocenské vztahy na mezinárodním poli. Cílem spolupráce je zamezení vzestupu hegemonu, který s ohledem na své energetické zásoby může zneužívat svého postavení. V takovém případě EU v rámci koalice brání (ne ovšem cíleně) především státy, které toho nejsou samy schopny, zejména 100% závislé členské země.

4. Energetická bezpečnost EU: zajištění dodávek zemního plynu z RF

EU není s ohledem na mizivé zásoby zemního plynu schopná uspokojit vlastní poptávku, je odkázaná na dovoz. Největšího dodavatele zemního plynu do EU představuje RF, která evropskou poptávku zajišťuje podílem 39 %.⁴¹ Za RF následuje Norsko, Alžírsko a Katar, jejichž podíly na evropském dovozu dosahují v odpovídajícím pořadí výše 29,5 %, 12,8 % a 6,7 %. Dovoz z dalších zemí vykazuje marginální hodnoty. (Evropská komise 2015b: 26) Závislost na dovozu a současná nedostatečná diverzifikace dodavatelů formují konkrétní rizika, která vytváří obavy o zajištění energetické bezpečnosti na úrovni EU i členských zemí. Dovoz zemního plynu je primárně zajišťován pomocí sítě plynovodů. Jejich údržba je velmi nákladná. Současný trend kromě toho vykazuje snahy o vybudování nových rozvodných tras. Obecně řečeno, zajištění přepravy zemního plynu je spojeno s rozsáhlými investicemi. Ty jsou nezbytné, aby bylo možné předcházet technickým rizikům, která ohrožují energetickou bezpečnost. Budování nových tras může navýšit možnosti diverzifikace dodavatelů i odběratelů, tím sníží závislost na současných energetických partnerech, a v důsledku formuje bezpečnější energetické prostředí. Další rizika, která tato práce zkoumá, jsou geopolitická, kdy může k ohrožení dodávek dojít ze strany energetického partnera. Proto je důležité zhodnotit jeho přístup k energetické politice v rámci vzájemné spolupráce. Geopolitická a technická rizika jsou v této práci označována souhrnně jako tranzitní, protože v obou případech dochází k potenciálnímu ohrožení tranzitu dodávek.

4.1. Infrastruktura dodávek zemního plynu do EU

RF dodává zemní plyn do EU několika přepravními cestami. Vybudované plynovody vedou přes vodní plochy, či státní území. Ruské plynovody je možné dělit podle jejich orientace dodávek na východ, či na západ. Síť plynovodů vedoucí západním směrem od RF nese souhrnné označení *Unifikovaný systém dodávek plynu*.⁴² UGS zajišťuje všechny ruské dodávky zemního plynu, které proudí do EU. Velká část ruské infrastruktury plynovodů byla vybudována v éře SSSR. Přibližně tři čtvrtiny plynovodů jsou starší, než 20 let. Jejich provoz tak vyžaduje zvýšené investice

⁴¹ V roce 2013 se Chorvatsko stalo 28. členskou zemí EU. Tím se rozrostl energetický trh EU, která v současnosti sestává z 28 států (Evropa 2016b).

⁴² Označení v originále zní The Unified Gas Supply System (UGS).

do modernizace. Gazprom je vlastníkem veškerých ruských plynovodů, přestože v zemi existují další společnosti, které zemní plyn těží.⁴³ Po roce 2000 se společnost v reakci na rostoucí počet surovinových nalezišť začala soustředit na budování nových tras. Bylo zároveň nutné vytvářet přepravní cesty vedoucí k novým odběratelským trhům, a po plynových krizích v letech 2006 a 2009 se začaly objevovat také snahy o zajištění alternativních plynovodů do EU, které nepovedou přes problémovou Ukrajinu.⁴⁴ Tyto snahy byly dále prohloubeny v důsledku politického konfliktu mezi RF a Ukrajinou v roce 2014. Přestože se nejednalo o energetický konflikt, ruský zájem využívat Ukrajinu jako tranzitní zemi výrazně poklesl. RF zintenzivnila úsilí při hledání nových cest pro přepravu zemního plynu na evropské trhy. EU ruské plány uvítala, ale problematiku potenciálně nespolehlivých dodávek se rozhodla sama řešit diverzifikací alternativních producentů zemního plynu z oblasti kaspického regionu. Snahy EU vyústily v projekty plynovodů TAP a TANAP. (EIA 2015)

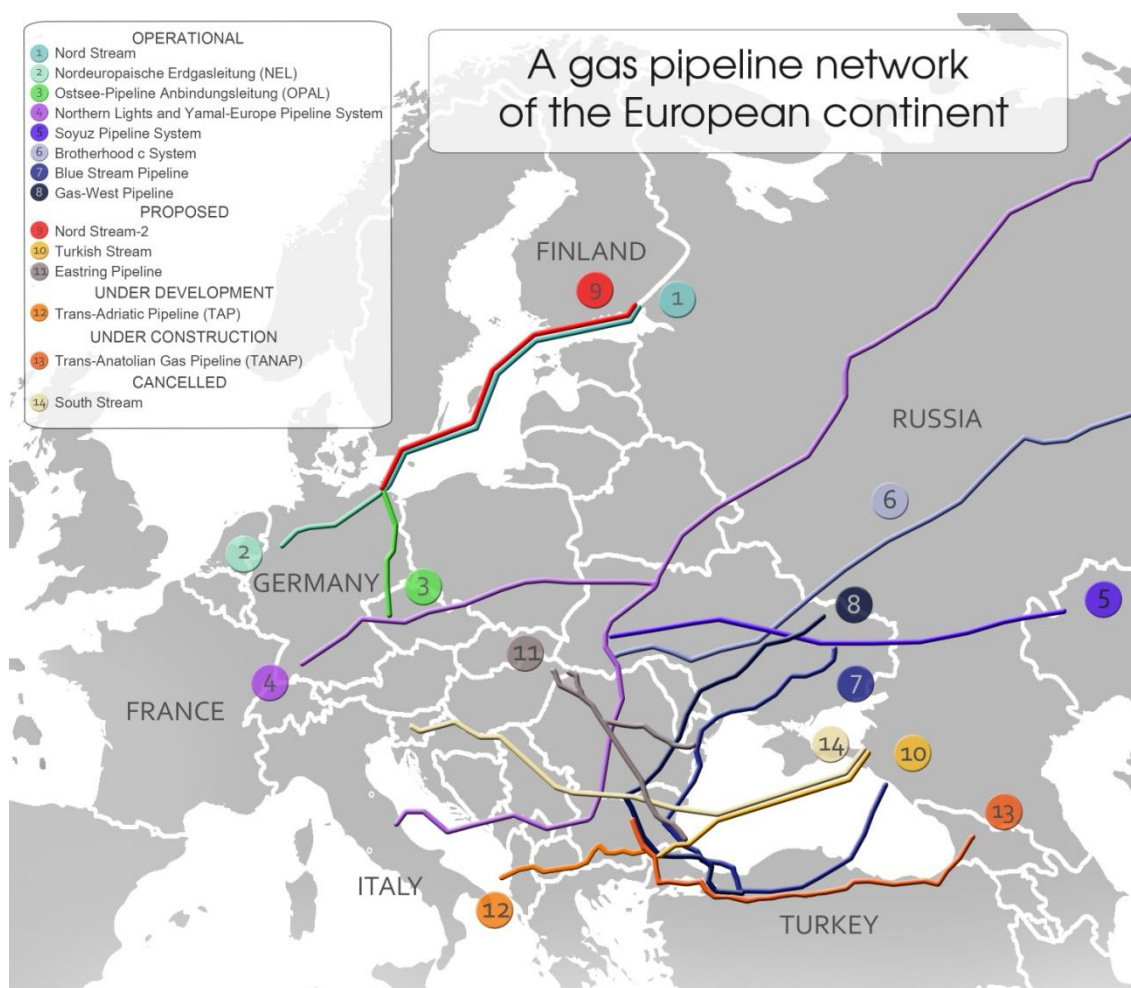
Ukázalo se, že RF je ochotna vynaložit značné úsilí, aby nepřišla o odběratele na evropských trzích. EU se přesto snaží o navázání nových energetických partnerství s dalšími producenty, aby rozmělnila závislost na dovozu dané suroviny. Koaliční spolupráce na úrovni EU v tomto případě pomáhá členským zemím zajistit lepší podmínky pro energetický obchod. Obrázek č. 1 na následující straně komplexně znázorňuje infrastrukturu hlavních plynovodů,⁴⁵ které zásobují (nebo plánují v dohledné budoucnosti zásobovat) evropský kontinent zemním plynem z RF. Obrázek zároveň vykresluje plánované trasy nových plynovodů TAP a TANAP, které mají dodávat zemní plyn z kaspického regionu, a tím snížit energetickou závislost EU na RF.

⁴³ Jedná se např. o Novatek, Rosněft či Lukoil. Jejich produkce zemního plynu je však v porovnání s produkcí Gazpromu marginální (EIA 2015).

⁴⁴ Další tranzitní země pro přepravu zemního plynu mezi EU a RF jsou Bělorusko a Turecko, viz následující text.

⁴⁵ Hlavní plynovody, které jsou v obrázku zakresleny, jsou dále napojeny na rozvětvenou evropskou infrastrukturu plynovodů, které rozvádí zemní plyn koncovým odběratelům.

Obrázek č. 1: Infrastruktura dodávek ruského zemního plynu do Evropy

Zdroj: Převzato z Global Research 2015.

Číslo 1 označuje jeden z nejnovějších plynovodů, Nord Stream, který funguje od roku 2011. Plynové krize na Ukrajině přispěly ke snahám RF o vytvoření toku, který by zásoboval země EU jinou cestou, než přes Ukrajinu. Byl proto vytvořen projekt výstavby plynovodu, který na své trase do EU nevyužívá žádnou tranzitní zemi. Na začátku rozvodné trasy Gazprom přímo zásobuje Finsko. Dále plynovod pokračuje po dně Baltského moře, a ústí v Německu, kde se větví. Při výstavbě se vycházelo ze statistik, které vykazovaly trend rostoucího dovozu zemního plynu do EU. Nord Stream je schopen pojmout přibližně 25 % z předpokládaného navýšení daného objemu v nadcházející dekádě. Závazkem projektu je zajistit udržitelnou energetickou bezpečnost v evropských zemích. (Eastern Mediterranean – Middle East News 2015) Projektem Nord Stream RF ukázala svůj zájem na udržení energetické spolupráce s EU. Pro EU představuje plynovod snížení závislosti na dovozu přes tranzitní třetí země,

kteře mohou ovlivnit potenciální přerušení dodávek, a ohrozit energetickou bezpečnost unie.

Číslo 2 označuje rozvodné potrubí NEL (Nordeuropäische Erdgasleitung), které se v Německu napojuje na Nord Stream a dále směřuje západním směrem. Jedná se o další mladý projekt, který vznikl v reakci na zbudování plynovodu Nord Stream. Činnost NEL byla zahájena v roce 2013. Plynovod je výhradně evropský, a rozvádí zemní plyn, který do EU dodal Gazprom. Ještě v roce 2011 začala fungovat jihovýchodní větev plynovodu Nord Stream, OPAL (Ostsee–Pipeline Anbindungsleitung), který je na obrázku znázorněn zelenou linií s **číslem 3**. NEL i OPAL slouží k zajištění dodávek ke koncovým spotřebitelům s využitím evropské rozvodné sítě. (Tamtéž)

Tranzitní cestou s **číslem 4** je soustava plynovodů Northern Lights a Yamal (Yamal–Europe Pipeline System), která představuje hlavní přepravní trasy zemního plynu z RF do Evropy. Polsko je s ohledem na nedostatek alternativ pro využití plynovodů nuceno spoléhat na dodávky přepravované právě tímto systémem. Ve snaze o snížení své závislosti začal stát hledat možnosti pro diverzifikaci dovozu pomocí jiného způsobu přepravy, ve formě LNG. (Global Research 2015) Trasa vede z RF přes Bělorusko, kde rozděluje na dvě hlavní cesty. Západním směrem plynovod pokračuje přes Polsko dále do středu Evropy, a jihozápadním směrem vede plynovod na Ukrajinu.⁴⁶ Výhradním vlastníkem běloruské části soustavy je Gazprom, to ale neplatí na území EU. O polskou část plynovodu se dělí národní energetická společnost s dceřinou společností Gazpromu. Stejně je tomu i v Německu. Soustava plynovodů zásobuje pomocí evropské vnitřní rozvodné sítě především oblast severní Evropy. (Eastern Mediterranean – Middle East News 2015) Oba toky se řadí k tradičním přepravním cestám, které fungují již několik desetiletí. Plynovod Northern Lights byl zkonstruován v průběhu 60. let, a novější Yamal na začátku 90. let. (Stratfor 2015)

Linie **číslo 5** znázorňuje plynovod Sojuz který společně s plynovodem Brotherhood, **číslo 6**, představuje hlavní a současně tradiční trasy pro dodávky zemního

⁴⁶ V případě soustavy plynovodů Northern Lights a Yamal je obrázek nepřesný. Trasa je zakreslena jižněji, než je její skutečné umístění. Dělení na hlavní větve se odehrává na území Běloruska. Obrázek byl zvolen i přes tento nedostatek, jelikož přehledně znázorňuje všechny aktuální trasy ruských dodávek zemního plynu do Evropy.

plynu do EU skrz ukrajinské státní území. Pro země EU je zásadní, že se RF po roce 2019 chystá zastavit využití Ukrajiny jako tranzitní země. To znamená omezení přepravy zemního plynu pomocí plynovodu Sojuz ve prospěch alternativních cest vedoucích přes jiné státy, či vodní plochy. (Eastern Mediterranean – Middle East News 2015) Jak z obrázku vyplývá, plynovody nevedou za hranice EU, na Ukrajině se napojují na Northern Lights, který zprostředkovatelsky dopravuje surovinu do vybraných členských zemí.

Další přepravní trasou je plynovod Blue Stream označený **číslem 7**, který funguje od roku 2003. Touto cestou odebírá zemní plyn Turecko. Blue Stream nezasobuje státy EU. (EIA 2015) Tranzitní tok Gas–West znázorněný linií **číslo 8** uzavírá skupinu plynovodů, které jsou aktuálně v provozu. Vede přes Ukrajinu, Bulharsko, Rumunsko, a stejně jako Blue Stream končí v Turecku. (Eastern Mediterranean – Middle East News 2015)

Plánované trasy s **čísly 9, 10 a 11** jsou momentálně v řešení. Gazprom podepsal v roce 2015 *Memorandum o porozumění* (MOU) s několika evropskými energetickými společnostmi. Aktéři se shodli na výstavbě plynovodu Nord Stream 2 (**číslo 9**), jehož uvedení do provozu je plánováno na rok 2019. Kopíruje trasu bratrského plynovodu Nord Stream, která vede přes Baltské moře. (Tamtéž) Využitím plynovodu Nord Stream 2 se navýší objem dovozu zemního plynu do EU bez využití tranzitních zemí. To umožní omezit energetickou spolupráci s Ukrajinou. Absence dalších aktérů (tranzitních zemí) v energetickém vztahu mezi odběratelem a producentem zajišťuje vyšší pravděpodobnost energetické bezpečnosti pro obě strany, které ze spolupráce profitují.

Infrastruktura projektu South Stream, který označuje linie **číslo 14**, měla vést z RF do Bulharska, a dále přes Srbsko do střední Evropy. Na konci roku 2013 byl projekt ze strany Gazpromu zrušen.⁴⁷ Následně byl se souhlasem EU nahrazen plánem na výstavbu plynovodu Turkish Stream (TurkStream), který na obrázku označuje **číslo 10**. Plynovod se stal odrazem pokračujících snah o zásobování Evropy bez využití Ukrajiny, jako zprostředkovatele. Touto cestou by měl být dodáván zemní plyn do EU přes Řecko, které bude napojené na Turecko. (Stratfor 2015) Turkish Stream

⁴⁷ Mezi další nerealizované projekty se řadí Nabucco. South Stream a Nabucco existovaly jako konkurenční verze systémů pro přepravu zemního plynu podobným směrem. Zatímco South Stream byl iniciován ze strany Gazpromu, projekt Nabucco zastupovala EK. (Leichtová 2008: 100–101)

představuje systém plynovodů rozdělený na čtyři hlavní proudy. Cílovým trhem prvního z nich má být pouze Turecko, a plánované datum dokončení bylo stanoveno na rok 2016. Úkolem dalších proudů bude od roku 2019 zásobovat jihovýchodní Evropu s využitím Turecka, jako tranzitní země. (EIA 2015)

Číslo 11 označuje další v současnosti plánovaný projekt Eastring. Cílem výstavby plynovodu je vytvořit propojenou infrastrukturu mezi Slovenskem, Rumunskem a Bulharskem. Eastring znamená zásadní pokrok nejen pro Slovensko, které je závislé na dodávkách vedoucích přes Ukrajinu. Projekt dále představuje možnosti napojení zemí střední a východní Evropy na terminály LNG v Řecku a Turecku s cílem zajištění energetických dodávek od alternativních producentů z kaspického regionu. (Eastern Mediterranean – Middle East News 2015)

Číslo 12 zobrazuje plynovod s označením TAP (Trans Adriatic Pipeline), který je od roku 2015 ve vývojové fázi. Cílem výstavby je, podobně jako v předchozím případě, zajistit dodávky do Evropy z kaspického regionu, a snížit tak energetickou závislost na RF. TAP má být napojen na plynovod TANAP v hraniční oblasti mezi Tureckem a Řeckem, odkud bude zemní plyn odváděn přes Albánii do Itálie. TANAP (Trans-Anatolian Natural Gas Pipeline), označený **číslem 13**, se nachází ve fázi konstrukce. Očekávané datum uvedení do provozu je rok 2018. Oba přepravní systémy jsou součástí projektu s označením *Southern Gas Corridor*. Smyslem projektu je snížit závislost evropských zemí na ruských dodávkách zemního plynu. (Tamtéž) Oproti ostatním uvedeným plynovodům jsou plynovody TAP i TANAP unikátní tím, že nabízí unii (a obecně Evropě) možnost diverzifikace dodavatelů zemního plynu v rámci zachování tradičního způsobu jeho přepravy, tedy s využitím plynovodů.

4.2. Technická tranzitní rizika

Pro bezpečnost v energetických vztazích je nezbytné zajistit fyzické propojení rozvodných sítí, které umožní tranzit zemního plynu mezi producentem a odběratelem. Vybudovanou infrastrukturu plynovodů ale ohrožují technická rizika, která mohou tok dodávek omezit, či dokonce přerušit. K naplnění takového scénáře může dojít různými způsoby, předvídatelnými i nepředvídatelnými. Nepředvídatelná technická rizika jsou taková, kterým nelze předcházet přímo. Jedná se o poškození přepravního zařízení, jehož důsledkem je ohrožení fyzických dodávek zemního plynu. Nehodu může způsobit např. vliv extrémního počasí. Úmyslné poškození plynovodů mohou iniciovat

např. teroristé. Předvídatelná technická rizika v řadě případů označují chátrající zařízení, které potřebuje rekonstrukci a modernizaci. Takové řešení je velmi nákladné, a vyžaduje rozsáhlé investice, které není vždy snadné získat. Vědomí o existenci problému však nabízí možnosti preventivní akce. V případě efektivního postupu nemusí dojít k ohrožení energetické bezpečnosti v důsledku omezení dodávek vybrané suroviny. Do kategorie předvídatelných technických rizik dále spadá dlouhodobý a stále aktuální problém EU, nedostatečné propojení vnitřní infrastruktury plynovodů. Společným jmenovatelem předvídatelných technických rizik, na něž se následující text zaměřuje, je zajištění potřebných investic s cílem udržení kontinuálních dodávek zemního plynu. (Černoch, Zapletalová 2014: 73)

Navzdory své právní existenci vyplývající ze *Třetího liberalizačního balíčku* zůstává vnitřní energetický trh EU rozpolcený, a tedy nedokončený. Nemůže fungovat efektivně s ohledem na nedostačující propojení v rámci vnitřní sítě plynovodů, které rozvádí zemní plyn napříč členskými zeměmi. Integrace rozvodných sítí však představuje zásadní význam pro zabezpečení konkurenceschopného a fungujícího trhu. (Evropská komise 2011b: 11) Plynová krize na Ukrajině v roce 2009 poukázala na nedostatky propojení vnitřní sítě. V době, kdy byly přerušeny dodávky, se na území EU nacházely dostatečné zásoby dovezeného zemního plynu (zejména v západní Evropě). Přesto nebylo možné, s ohledem na nedostatečně propojenou infrastrukturu plynovodů, danou surovinu přepravit do postižených oblastí. (Černoch, Zapletalová 2014: 72) D. Yergin upozorňuje na potřebu zajištění dostatečně propojené infrastruktury pro tranzit energetických surovin v globálním měřítku (viz kap. 1.3.), ale ani entita spolupracujících států v podobě EU není schopna tento cíl naplnit.

EU se stále nevyrovnala s historickými vazbami zemí střední a východní Evropy na RF. SSSR vybudoval síť plynovodů napojenou na svazové republiky. Tyto plynovody zůstaly i po rozpadu SSSR nadále využívány jako hlavní trasy pro přepravu zemního plynu z RF. Přestože EU diskutuje nad potřebou diverzifikace tranzitních cest již od svého vzniku v 90. letech, v oblasti budování nové infrastruktury nebylo dosaženo adekvátního pokroku. Situace vyústila plynovými krizemi na Ukrajině. Krize obdobná té ukrajinské se může stát reálnou v momentě, kdy jsou jakýmkoliv způsobem omezeny či přerušeny ohroženy dodávky ze třetích zemí, producentských či případně tranzitních. V takovém případě by záleželo na tom, jaké

konkrétní země jsou postižené, a zda mezi nimi a alternativním plynovodem existuje adekvátní propojení. Obecně je EU v zajištění pomoci ohroženým členskými zeměmi limitována existující vnitřní infrastrukturou plynovodů. Mezi výrazné pokroky budování vnitřní infrastruktury plynovodů v post-lisabonském období patří úspěšné projekty NEL a OPAL.

V průběhu textu bylo opakovaně poukázáno na skutečnost, že zajištění vnitřní infrastruktury plynovodů vyžaduje rozsáhlé investice. EU nabízí několik možností, jak získat finanční podporu pro výstavbu energetických rozvodných sítí. Investice ze strany EU v závislosti na konkrétních případech sahají až do výše 80 % z předpokládaného rozpočtu projektu. Mezi nástroje EU, které jsou zaměřené na správu energetického trhu, se řadí *Transevropské energetické sítě* (TEN-E). Limity pro využití TEN-E obecně spočívají v kombinaci omezeného rozpočtu a vysokého počtu žadatelů o příspěvky. Koncepce TEN-E se orientuje spíše na potřebné studie spojené s projekty (např. studie proveditelnosti), samotnou výstavbu hradí maximálně do 10 % výše nákladů pro její realizaci. Výhodou využití TEN-E není výše příspěvků, ale rostoucí šance na získání prostředků pomocí dalších nástrojů. Ty poskytuje např. Evropská investiční banka, strukturální fondy EU aj. Právě strukturální fondy se v uplynulých letech ukázaly jako silná podpora projektů využívajících nástroj TEN-E. (Černoch et al. 2012: 82–83)

EK vytvořila v roce 2013 *Energetický infrastrukturní balíček*, který je tvořen dvěma legislativními akty. Jedná se o *Nástroj pro propojení Evropy* a nařízení *Hlavní směry pro transevropské energetické sítě*. Pomocí prvního z nich jsou alokovány finanční prostředky na posílení evropských energetických sítí. Smyslem poskytování prostředků pomocí tohoto nástroje je položit základy projektu, který dále přiláká soukromé investory. Druhý akt se orientuje na byrokratickou podporu vybraných projektů. Obě legislativy jsou velmi mladé, pracují tak s aktuálním finančním rámcem 2014–2020. (Evropská komise 2013). Balíček nabízí dotace do výše 50 % (ve výjimečných případech dokonce až 80 %) z celkového rozpočtu projektu, tedy přispívá na studie i na výstavbu. Mezi hlavní kritéria pro podporu projektu patří jeho efektivní plán na zajištění energeticky bezpečnějšího prostoru. (Černoch, Zapletalová 2014: 78). EK navrhuje rozpočet (Europa 2016c), tím ovlivňuje výši prostředků, které mohou být přerozdělovány v rámci uvedených nástrojů. Touto cestou EU podporuje jednotlivé subjekty, např. energetické společnosti, k zajištění

energeticky bezpečnějšího prostředí. Dotace v plné výši potřebné částky však EU nenabízí. Vždy je zapotřebí hledat další (soukromé) investory.

Nedostatečné propojení členských zemí vnitřní infrastrukturou plynovodů spočívá nejen v jejich omezeném rozmístění, ale také v zajištění tranzitních možností při jejich využití. Nabízí se řešení pomocí nahrazení stávajících jednosměrných toků tzv. reverzními toky, které umožňují posílat zemní plyn oběma směry. Jejich zprovoznění však také vyžaduje vysoké investice. Členské státy, které tuto možnost začaly využívat, jsou např. Rakousko, Maďarsko či Polsko. (Reuters 2014) S výjimkou uvedeného přechodu na reverzní toky nevyžaduje většina plynovodů uvnitř EU rozsáhlé investice spojené s jejich modernizací. S takovým problémem se potýká RF, jejíž energetická zařízení začínají být v řadě případů zastaralá. Gazprom na rozdíl od unijních společností nemůže využít dotací EU, musí se tak spoléhat na výnosy z produkce/exportu a prostředky od zahraničních investorů.

Gazprom se nachází v jiném postavení, než většina evropských plynárenských společností, které distribuují dodávky zemního plynu z RF koncovým spotřebitelům. Z této transakce plyne výše jejich příjmů, které jsou výrazně nižší, než příjmy producenta, Gazpromu. Výnosy z exportu jsou stěžejní pro pokrytí nákladů na další těžbu, přepravu, a modernizaci technologií. (Leonard, Popescu 2007: 7) Producentské země (společnosti) často spojuje neochota investovat do energetického sektoru, Gazprom není výjimkou. Ruský státní systém je navíc charakteristický silně korupčním prostředím, které podporuje národní podniky, a tím odrazuje potenciální investory. (Leichtová 2008: 93–94) Investice bývají zpravidla podmíněné konkurenčním prostředím a příznivými fiskálními a regulačními podmínkami v zemi. RF, ve snaze omezit zahraniční vliv na svůj plynárenský průmysl, umožňuje vstup zahraničních společností na své území pod podmínkou spolupráce s národními společnostmi. (Kostitsyna 2015: 68) Pokud by však RF měla zájem výrazně snížit závislost na evropských plynárenských trzích, byl by Gazprom nucen vynaložit dostatečné finanční prostředky k propojení RF s alternativními trhy.

Podmíněné bývají nejen zahraniční investice, ale i půjčky. Špatný technický stav rozvodných sítí na Ukrajině může výrazně ovlivnit zabezpečení dodávek EU, jelikož přes její území prochází značný podíl dodávek zemního plynu. Státní společnost Naftogaz je zatížena vysokými dluhy. Nemůže si tedy dovolit investovat výnosy

z tranzitu do modernizace energetických zařízení. Ukrajině se v roce 2014 podařilo zajistit úvěr na rekonstrukci plynovodů od Evropské investiční banky a Evropské banky pro obnovu a rozvoj. (Pyrkalo 2014) Na zajištění správného fungování plynovodů by měli participovat všichni aktéři účastníci se daných obchodních transakcí, producenti, odběratelé, ale i tranzitní země. Ukrajina se opět ukazuje jako nespolehlivý partner v energetických vztazích. To se odráží ve snahách EU, ale i RF o zajištění diverzifikace cest k přepravě zemního plynu. Výsledkem takových snah se stal v roce 2011 např. plynovod Nord Stream, který je veden pod vodou. Budoucí energetická spolupráce mezi EU a RF je postavena na plánech, které od roku 2019 předpokládají minimální využití Ukrajiny jako tranzitní země. Vývoj post-lisabonského období ukazuje, že RF musí do plynárenského sektoru investovat, jestliže si chce udržet své výnosy z exportu. Při navazování nových energetických partnerství by byl stát nucen hradit náklady spojené s vytvářením tranzitních cest. Pro zachování (či navýšení) současného objemu dovozu do unie se RF musí vypořádat s nespolehlivou tranzitní zemí, Ukrajinou, a investovat do nových plynovodů. Uskutečněné realizace a plány na výstavbu dalších plynovodů mezi EU a RF odráží ruské snahy na udržení partnerství s EU.

V rámci současného nastavení energetické politiky je EU schopná chránit členské země před technickými riziky finanční podporou. Ta může být alokována na výstavbu dostatečně propojené vnitřní infrastruktury, na výstavbu plynovodů vedoucích k alternativním energetickým partnerům, a na přeměnu jednostranných toků na reverzní. Předcházení technickým rizikům však neleží v moci národních států, ale energetických společností, které plynovody spravují a vlastní. To odporuje státocentrickému přístupu strukturálního realismu. Státy v tomto případě nemohou spoléhat na vlastní schopnosti zajištění energetické bezpečnosti. Tu mohou pouze nepřímo ovlivnit spoluprací s energetickými společnostmi. Do popředí se dostávají alternativní aktéři, zejména soukromé subjekty, ale i EU. Z perspektivy strukturálního realismu je tak RF ve výhodnější pozici. Kontroluje monopolní společnost Gazprom, přímo ovlivňuje správu či výstavbu přenosové infrastruktury, a tím zajišťuje vlastní energetickou bezpečnost.

4.3. Geopolitická tranzitní rizika

Podle G. Bahgata je zajištění energetické bezpečnosti možné jedině v případě společného řešení zúčastněných aktérů.⁴⁸ Geopolitická rizika ohrožující EU v jejich energetických vztazích s RF spočívají zejména v odlišném přístupu těchto aktérů k energetické bezpečnosti. Jejich rozdílné priority komplikují vytvoření společných pravidel ve formě struktury, která by zabezpečovala chod energetického trhu. Výnosy z plynárenského průmyslu tvoří významný podíl ruského státního rozpočtu. Gazprom je státní monopolní společností, a RF nemá zájem tento stav měnit. RF určuje svou mocenskou pozici v mezinárodních vztazích mj. pomocí materiálních kapacit, v tomto případě pomocí zásob zemního plynu, kterým státní území disponuje. Kdyby stát přistoupil na pravidla liberalizace podle EU, mohly by utrpět nejen příjmy samotné společnosti, ale také příjmy státu. Energetika má zcela zásadní vliv na ruskou ekonomiku, a proto je logické, že RF vnímá energetický sektor ve spojitosti se zajištěním národní bezpečnosti. To se odráží např. v propojení energetické a zahraniční politiky či ve státní kontrole hlavní plynárenské společnosti Gazprom.

RF s ohledem na nedodržování demokratických principů bývá některými akademiky označována pojmem hybridní demokracie.⁴⁹ V. Milov dochází k závěru, že v případech, kdy nedemokratické režimy (mezi něž jsem si v tomto případě dovolila zařadit i RF) disponují přírodními zásobami energií, zneužívají energetické suroviny pro politické účely.⁵⁰ Tyto producentské země mají vyděračský potenciál. Jejich zisky jsou tak nejen ekonomické, ale i politické. Z tohoto úhlu pohledu má RF ve vztahu s EU lepší mocenské postavení. To je dáno podstatou jeho statusu producenta a umocněné ochotou své postavení zneužívat pro politické cíle. Unii se v její pozici odběratele takové možnosti nenabízí. Státy EU fungují na demokratických principech. Lze tedy předpokládat, že by se zneužívání energetických surovin nedopustily ani v případě, kdy by k tomu měly dispozice. EU se snaží vytvořit společný energetický prostor se závaznými pravidly pro všechny aktéry obchodující s energetickými surovinami. Členské země vítají výhody společného trhu, protože samy zastávají koncept jeho liberalizace. Avšak s výjimkou budování společného trhu je přístup států EU často podobný tomu ruskému. Převládá jejich nezájem budovat nadnárodní spolupráci či vytvářet koordinovaný postoj k energetickým otázkám.

⁴⁸ Viz kapitola 1.2.

⁴⁹ Více např. viz Petrov, Lipman, Hale 2014.

⁵⁰ Viz kapitola 1.2.

Typickým rysem energetických vztahů EU s RF nadále zůstávají bilaterální dohody. Odlišná míra závislosti stejně jako postoje konkrétních států k RF vytváří specifickou podobu jednotlivých vzájemných vztahů. RF nemá zájem tyto vztahy nahrazovat vztahem s jednotnou EU. Bojí se ztráty svých současných výhod, které z bilaterální spolupráce plynou. Ve státech, které jsou na dovozu ruského zemního plynu zcela závislé, může RF snadno zneužít svého výsadního postavení jediného producenta. Navíc objem dovozu zemního plynu do těchto zemí je zpravidla marginální, a ruské zisky z prodeje jsou nízké. RF se proto orientuje na větší energetické trhy. V případě těchto států se projevuje zvýšený zájem RF o zabezpečení dobrých vztahů. Tyto domněnky podporuje např. vztah s Německem, které představuje nejvýznamnějšího evropského obchodního partnera RF z hlediska objemu dovozu zemního plynu. Výsledkem vzájemné podpory energetické spolupráce těchto zemí byla výstavba plynovodu Nord Stream, který zajišťuje bezpečný průchod energií bez využití potenciálně problémových tranzitních zemí. RF se podařilo zajistit diverzifikaci přepravních cest, které stát přímo napojují na preferované odbytíště. Výhodou pro Německo⁵¹ je, podobně jako v ruském případě, snížení závislosti na Ukrajině jakožto tranzitní zemi. Zájem o pokračování spolupráce RF s Německem potvrdil plánovaný projekt Nord Stream 2. Naopak nové přepravní trasy do zemí, které tranzit zemního plynu přes Ukrajinu ohrožuje nejvíce,⁵² jsou stále v řešení. Vyhledky na zlepšení nabízí např. plánovaný projekt Turkish Stream. To však nic nemění na skutečnosti, že RF některé odběratele preferuje před jinými. Situaci nejvíce ohrožených zemí by dále mohla zlepšit výstavba dostatečně propojené sítě plynovodů na území EU.

Ukrajinský příklad dokazuje, že využití tranzitních zemí s sebou přináší potenciální ohrožení energetické bezpečnosti hned z několika důvodů. Ekonomická nestabilita Ukrajiny může způsobit její platební neschopnost, a v důsledku přerušit příjem suroviny, která má být dále distribuována do EU. Zároveň, nedostatečné finance znemožňují investice do modernizace plynovodní infrastruktury. V neposlední řadě jsou to politické vztahy mezi Ukrajinou a RF, které mohou ovlivnit energetickou bezpečnost odběratelů, zemí EU. Plynové krize na Ukrajině poukázaly nejen na nedostatky Ukrajiny v roli tranzitní země, ale také na nespolehlivost RF v roli dodavatele.

⁵¹ Výhody plynovodu Nord Stream využívají také státy, do nichž je zemní plyn dále přepravován pomocí vnitřní rozvodné sítě EU.

⁵² Jedná se o státy vykazující vysokou míru závislosti na ruském dovozu zemního plynu.

RF dala přednost nátlaku na Ukrajinu v podobě přerušení dodávek před zabezpečením dodávek do zemí EU. RF opakovaně využila svůj energetický potenciál při zajišťování svých zájmů na mezinárodním poli: „*Ukrajinci podcenili rozhodnutí Kremle, který vnímal oranžovou revoluci jako velkou geopolitickou prohru, a podle řady odborníků se Moskva rozhodla z Ukrajiny vytvořit exemplární příklad nové energetické diplomacie*“ (Laryš 2010b: 132). Z opačného úhlu pohledu se zdá, že se RF z krizových situací v souvislosti s Ukrajinou ponaučila, jak dokazují současné snahy o zajištění tranzitních cest mimo její území. Tyto cesty vedou k zajištění energeticky bezpečnější EU. Přesto je pravděpodobné, s ohledem na ruskou energetickou politiku, že primární motivací RF bylo zajištění sobeckých zájmů státu, tentokrát v podobě ekonomických zisků z vývozu na evropské trhy.

V post-lisabonském období vyústila energetická politika Gazpromu na trzích EU žalobou, kterou proti společnosti podala EK. Vliv politických vztahů na energetickou bezpečnost opět potvrdily události roku 2014. Nesouhlas s politickými kroky RF vůči Ukrajině se odrazil v sankcích, které byly na RF uvaleny ze strany EU a USA. Obrana RF na vzniklou situaci spočívala v orientaci na nové energetické partnery. Ještě téhož roku RF podepsala s Čínou dokumenty plánující výstavbu plynovodů. (EIA 2015) Plánování projektu South Stream primárně ohrožoval názorový nesoulad v otázce přístupu a napojení třetích stran k plynovodu podle *Třetího liberalizačního balíčku*. Následné sankce však měly významný podíl na finální zamítnutí realizace projektu ze strany RF. (ČTK 2014) Globální trh se s postupem času mění. V posledních několika letech trend vykazuje nárůst poptávky po energiích ze strany spotřebitelských trhů rozvíjejících se zemí, např. Číny, Indie aj. Rostoucí možnosti diverzifikace odběratelského portfolia RF mohou ohrozit zajištění budoucí dodávek do EU. (Brunnarska, Jarosiewicz, Loskot–Strachota, Wisniewska, 2011: 16–17).

V současném období míra závislosti RF na trzích EU stále dosahuje takové výše, že se EU nenachází v nebezpečí trvalého přerušení dodávek EU. RF se naopak snaží o eliminaci rizik, které by mohly ohrozit kontinuální dodávky do EU. Politické vztahy však mohou do budoucna výrazně ovlivnit ty energetické. RF v reakci na jednání EU, se kterým nesouhlasí, podniká kroky, které mohou v důsledku ohrozit energetickou bezpečnost EU. Nejen diktát EU v podobě požadavku na přijetí pravidel liberalizace způsobuje, že RF hledá nové energetické partnery. Energeticky závislá EU se může

dostat do nepříjemné pozice, kdy bude nucena zvažovat své politické kroky směrem k RF, aby neohrozila vlastní energetickou bezpečnost. EU by měla k RF přistupovat s vědomím, že RF bude za každých okolností následovat své národní potřeby, nikoliv kolektivní.

EU se snaží vypořádat s důsledky odmítání liberalizace ze strany RF, která se staví negativně k závazkům typu *Třetího liberalizačního balíčku*. Po nezdařených pokusech přimět RF k přijetí *Smlouvy o energetické chartě* vložila EU své úsilí do snahy o přijetí tzv. tranzitního protokolu s cílem napojení třetích zemí na ruské plynovody. Producenti ze střední Asie by tak získali možnost exportovat své zásoby zemního plynu na trhy EU, která by snížila závislost na ruských dodávkách. RF svým odmítavým postojem brání koncepci národní energetické politiky, ale i svůj národní zájem, jelikož vyšší konkurence dodavatelů do EU by mohla ohrozit ruské příjmy. (Strejček 2011) Pokud se nezmění ruské politické chápání světa, je nepravděpodobné, že by stát přijal takové podmínky spolupráce, které by omezovaly jeho národní kontrolu nad energetickým sektorem.

Strukturální realismus říká, že mocenské postavení států je určováno materiálními kapacitami. Pokud jsou tyto kapacity vnímány jako energetické suroviny, je EU v případě zemního plynu odkázaná na jejich dovoz, zatímco RF disponuje vlastními zásobami. Z toho vyplývá nepříznivé výchozí postavení EU ve vztahu k RF. Z této perspektivy nebude energetická bezpečnost EU zajištěna, dokud se neoprostí od závislosti na ruských dodávkách. Do té doby může RF využívat svého vyděračského potenciálu. Členské země vnímají energetickou politiku v souvislosti se zajištěním vlastní bezpečnosti. Jejich chování podporuje předpoklad, že hlavní aktéři v mezinárodním systému (státy) mají shodnou funkci, zajistit vlastní přežití. Nejsou ochotné předávat suverenitu na úroveň EU. Zachovávají bilaterální formu spolupráce v rámci svých specifických vztahů (nejen) s RF. EU ve většině případů není schopna ochránit členské země ve znevýhodněném postavení. Výjimku představuje ochrana dodržování pravidel společného trhu. Vytváření společného energetického trhu tak může být vnímáno jako projev koaliční spolupráce zemí EU s cílem vyvážení mocenského postavení RF.

Závěr

V dnešním světě ohrožuje bezpečnost aktérů mezinárodního systému celá řada hrozeb. Existuje mnoho různých pojetí bezpečnosti. V minulosti dominoval ozbrojený konflikt, ale v současnosti může hrozbu představovat mnoho faktorů. Ty mohou vyplývat např. ze spolupráce, která vytváří vazby mezi partnery. Toto propojení může být provázáno jednostrannou či vzájemnou závislostí aktérů. Ze závislosti vyplývají různá rizika, jejichž charakter odráží konkrétní podobu spolupráce. Mezi bezpečnostní témata, která jsou globálně diskutovaná s ohledem na potřebu jejich řešení, se zařadila také energetická bezpečnost. Energetický sektor výrazně ovlivňuje životní úroveň především ve vyspělých státech světa. Přestože lidstvo využívá rozmanitou škálu energetických surovin, největší spotřebu vykazují ropa, zemní plyn a uhlí. Využití všech těchto fosilních paliv je omezeno jejich přírodními zásobami. Ty jsou po světě nerovnoměrně rozloženy, a většina států je odkázaná na jejich dovoz. Závislost na dovozu energetické suroviny může být spojena se závislostí na konkrétním producentovi. To je případ EU, která nedisponuje téměř žádnými zásobami zemního plynu. RF dováží do EU největší poměr objemu zemního plynu, a představuje tak jejího hlavního dodavatele. Přerušení ruských dodávek do EU by mohlo mít zásadní důsledky.

Neexistuje žádný univerzálně platný koncept energetické bezpečnosti, který by byl aplikovatelný na všechny případy jejího ohrožení. Chápání energetické bezpečnosti bývá ovlivněno subjektivními potřebami aktéra, který se snaží o její zajištění. Tyto potřeby jsou výrazně formovány rolí, kterou aktér představuje. Dle základního dělení se může jednat o roli odběratele, producenta (dodavatele) a tranzitní země. Dalším rozhodujícím faktorem v chápání energetické bezpečnosti jsou specifické okolnosti, které provází aktéry v jejich snahách o zabezpečení, např. dobové okolnosti, vzájemné politické vztahy, míra závislosti na dodávkách atd. Také akademické koncepty zpravidla nahlíží na energetickou bezpečnost podle specifík vybraných případů. Obchod s energiemi má vliv na domácí ekonomickou situaci, která se odvíjí od nákupu, prodeje, či profítu z tranzitních poplatků. Energetické vztahy mohou ovlivňovat ty politické a naopak. Toto bylo pouze několik příkladů napojení energetické bezpečnosti na další agendy. Obecně řečeno, energetická spolupráce ovlivňuje a současně je ovlivňována mezinárodními vztahy. Multidisciplinarita v kombinaci s obtížností uchopení energetické bezpečnosti značně komplikují možnosti jejího hodnocení.

Na začátku této práce byl zvolen cíl, kterým je zhodnocení energetické bezpečnosti EU jako dovozce zemního plynu z RF v post-lisabonském období. Minimalistická definice energetické bezpečnosti předpokládá kontinuální dostupnost dodávek energetických surovin za stabilní a přijatelné ceny. Zaměřila jsem se na první polovinu definice, konkrétně na zajištění fyzických dodávek zemního plynu z RF. Přeprava zemního plynu vykazuje svá specifika. Je limitována existující infrastrukturou plynovodů, a možnostmi jejich využití. Z toho vyplývá řada rizik, které mohou energetickou bezpečnost EU (závažně) ohrozit. Tato práce je zaměřena na rizika technická a geopolitická, která mohou různým způsobem ohrozit zabezpečení fyzických dodávek zemního plynu, proto je souhrnně nazývám jako rizika tranzitní. V rámci EU lze vnímat energetickou bezpečnost z pohledu národních států, i unie jako celku. Tato práce zkoumá, nakolik jsou energetické vztahy ovlivňovány z unijní úrovně, zatímco se pokouší vysvětlit přístup členských zemí k energetické spolupráci pomocí teorie strukturálního realismu. V úvodu byly zvoleny dvě výzkumné otázky, na které se nyní pokusím odpovědět. Jejich znění je následující:

- 1) *Jak tranzitní, konkrétně technická a geopolitická rizika ohrožují kontinuální dodávky zemního plynu z RF do členských zemí, a jaké jsou možnosti EU jako celku pro jejich překonání?*
- 2) *Jak lze hodnotit post-lisabonské období evropské energetické bezpečnosti ve vztazích EU s RF v sektoru plynárenství z perspektivy teorie strukturálního realismu?*

Otázky byly koncipovány tak, aby získané odpovědi reflektovaly současný stav energetické bezpečnosti EU, a pomohly jej vysvětlit a pochopit. S využitím literatury a primárních pramenů došlo k popisu a zhodnocení role EU jako garanta energetické bezpečnosti při zajišťování dodávek zemního plynu z RF. Požadované závěry vyplývají především z druhé a třetí kapitoly, které jsou věnovány zajišťování energetické bezpečnosti v rámci EU (jako vnitřní faktory energetické bezpečnosti EU), a dále ve vztazích EU s RF (jako vnější faktory energetické bezpečnosti EU). Tyto závěry byly v průběhu práce interpretovány z perspektivy strukturálního realismu. V důsledku tak vznikly dvě paralelní analýzy, které se doplňují. První z nich představuje současné zabezpečení ruských dodávek zemního plynu ze strany EU. Druhá

vysvětluje možnosti EU jako garanta energetické bezpečnosti z pohledu vybrané teorie, která interpretuje jevy mezinárodních (energetických) vztahů.

Vnitřní a vnější faktory spolu s možnostmi tranzitních cest pro přepravu dodávek zemního plynu do členských zemí tvoří podklad pro hodnocení technických a geopolitických rizik. Z daného hodnocení vyplývají odpovědi na první výzkumnou otázku. Technická rizika představují nebezpečí, které souvisí s užíváním infrastruktury plynovodů. Je potřeba zabezpečit fungující plynovodní potrubí, které zásobí členské země. Některé tranzitní cesty z RF do EU jsou poměrně zastaralé, a vyžadují rekonstrukci. Gazprom, jako výhradní vlastník ruských plynovodů, opakovaně vyjadřuje neochotu investovat do energetických zařízení. Problém je umocněn skutečností, že RF odmítá liberalizovat své energetické odvětví. V důsledku toho se zahraniční investoři zdráhají poskytovat RF prostředky k výstavbě, či potřebné modernizaci zastaralých energetických zařízení. RF navíc nesouhlasí s požadavkem EU, aby Gazprom zpřístupnil třetím zemím napojení na své plynovody. Z neochoty RF přistoupit na pravidla liberalizace plyne pro EU několik důsledků. Tranzit dodávek může být ohrožen poruchami zastaralých přenosových sítí. Dále RF brání EU v možnostech diverzifikace dodavatelů z kaspického regionu. Z opačného úhlu pohledu, RF opakovaně vyjádřila svůj zájem nadále spolupracovat s EU při zachování (či dokonce navýšení) současného obchodovaného objemu zemního plynu v podobě vytváření nových rozvodných sítí do EU. Současné plány nabízí alternativní přepravní možnosti pro nahrazení stávajících toků vedoucích přes území nespolehlivého tranzitního partnera, Ukrajiny. Nové cesty jsou stěžejní pro RF, která je závislá na příjmech z exportu. V důsledku jejich realizace bude EU oproštěna o obavy z opakování ohrožení v podobě plynových krizí na Ukrajině. Výstavba těchto cest je tak výhodná pro obě strany.

EU se stále potýká také s problémy vnitřní infrastruktury, ačkoliv již několik let pracuje na vytvoření integrovaného energetického trhu. Mezi dosažené úspěchy spadá liberalizace trhu, která zajišťuje energetickým společnostem rovný přístup k rozvodným sítím. Sítě plynovodů napříč členskými zeměmi nejsou dostatečné, a staví některé státy do znevýhodněných pozic s nedostatkem možností pro diverzifikaci dodávek. EU nabízí několik nástrojů, které mohou subjekty využít k získání finanční podpory. Příspěvky však nenabízí 100% hrazení projektů. Energetické společnosti jsou odkázané

na vyhledávání sponzorů pro modernizaci i výstavbu nových sítí. Za úspěšně realizované projekty post-lisabonského období je možné označit dokončené plynovody NEL a OPAL. V posledních letech dále došlo k modernizaci některých přepravních cest, které byly z jednostranných plynovodů převedeny na reverzní. Investice obecně představují řešení téměř všech představených technických rizik. Výjimku tvoří případ, kdy RF odmítá povolit přístup třetím zemím ke svým plynovodům, který v současné době nenabízí žádné řešení. Nelze očekávat, že RF v dohledné době změní svoji státní koncepci, a liberalizuje energetický sektor. Rozpočet EU vytváří EK, která tak může rozhodnout o objemu prostředků na podobné projekty. Rozpočtový návrh ale musí schválit členské státy, a projekty vytváří energetické společnosti. V tomto případě je velmi omezena role států i EU.

Geopolitický koncept klade potenciál státu spojený s územím (přírodními zásobami) do souvislosti s jeho mocenským postavením. RF opakovaně ukázala, že je ochotna využít své pozice významného producenta zemního plynu pro politické účely. RF vnímá energetiku jako nástroj pro zajištění dvou primárních cílů. Jedná se o mocenské postavení a výnosy z exportu plynoucí do státního rozpočtu. Tímto zajišťuje národní energetickou bezpečnost. RF při využívání svého vyděračského potenciálu několikrát ohrozila bezpečnost EU přímo, i nepřímo. Přímé jednání je možné vysvětlit jako takové, kdy RF přímo reagovala na politické vztahy s EU. Příkladem jsou události roku 2014, kdy EU uvalila na RF sankce za její postup proti Ukrajině. Přesto, že se vzniklá situace netýkala energetické spolupráce, RF demonstrovala svůj nesouhlas se sankcemi obratem na nové odběratelské energetické trhy. K nepřímému ohrožení dodávek EU ze strany RF došlo v souvislosti s plynovými krizemi na Ukrajině. RF vyvíjela nátlak na Ukrajinu s cílem zajištění svých požadavků. Nepřímo tak ovlivnila odběratelské členské země, které se v důsledku přerušení dodávek ocitly v situaci ohrožení své energetické bezpečnosti.

Odběratelský status členských zemí vytváří odlišné představy o zajištění energetické bezpečnosti. Státy jsou závislé na dovozu zemního plynu, jehož stěžejním dodavatelem je právě RF. Státy se na úrovni EU snaží vyvažovat moc RF vytvářením společného energetického trhu, který upravuje podmínky pro třetí země mimo EU. Základní podmínkou je dodržování principů liberalizace. Vnitřní trh ovlivňuje energetické vztahy dvěma základními způsoby. Vytváří strukturu pro spolupráci a zajišťuje pomocí liberalizace užívání fyzických obchodních cest, které umožňují

propojení národních trhů. Energetické bezpečnosti se dále snaží dosáhnout vytvořením prostoru volné hospodářské soutěže, který má zabránit zneužívání dominantního postavení ze strany energetických společností. V této oblasti má rozhodující postavení EK, bezpečnost je tak zajišťována z unijní úrovně. RF však stále odmítá pravidla liberalizace přijmout. Zásadní rozpor mezi aktéry je tak formován nejen statusem odběratele a dodavatele v energetických vztazích, ale také hodnotovým postojem aktérů.

Strukturální realismus vysvětluje formování energetické politiky na úrovni EU. Členské země nahlíží na energetickou politiku dvěma rozdílnými způsoby, které následně odráží podobu vnitřní a vnější dimenze energetické politiky EU. Ze současného nastavení společné energetické politiky vyplývá, že státy vnímají spolupráci se zahraničními energetickými partnery jako klíčovou pro zajištění vlastní bezpečnosti. Proto upřednostňují bilaterální dohody nejen s RF. Jejich neochotu vzdát se v této oblasti části své suverenity ve prospěch EU odráží jednotlivé dokumenty EU ve vývoji času, ale i Lisabonská smlouva, která ponechává výběr energetického mixu na úrovni států. Vítězí národně ochranný protekcionismus, který odpovídá vysvětlení z pohledu strukturálního realismu. Státy jsou v důsledku anarchické struktury hlavními aktéry mezinárodního systému. Vnímají ostatní aktéry jako potenciální nepřátele, protože všichni jednájí ve prospěch svých sobeckých zájmů. Aktéři zajišťují své mocenské postavení, které je určováno materiálními kapacitami. Cílem je zajištění vlastní bezpečnosti a přežití. Těmi jsou v kontextu energetické politiky vybrané suroviny. Státy se snaží o jejich zajištění. Lepší výchozí pozici mají producenti, jejichž přírodní zásoby mohou pokrýt vlastní poptávku.

Stejně jako odběratelé zajišťují dodávky energií, producenti zajišťují odběratelské trhy. Aktéři na sobě mohou být závislí, jako je tomu v případě EU a RF. Avšak podle strukturálního realismu není vhodné tyto vztahy označit za interdependentní s ohledem na odlišnou a kolísavou povahu a míru závislosti obou aktérů. V každém vybraném případě je jeden aktér závislý více nebo méně, než druhý. Asymetrickou závislost vykazují např. státy, které jsou nadhozu zemního plynu z RF zcela závislé, zatímco RF exportuje surovinu na další trhy. Specifika jednotlivých evropských trhů zároveň komplikují hodnocení závislosti EU jako celku na RF.

Státy nejsou ochotné vytvářet hierarchickou strukturu spolupráce s cílem zajištění bezpečnostních otázek ze společné úrovně. Proto EU disponuje jen omezenými možnostmi, jak ochránit své členské země, např. ty ve znevýhodněném postavení asymetrické závislosti k RF. EU zajišťuje společný energetický trh, který zahrnuje pravidla pro obchodování zavazující všechny zúčastněné aktéry včetně třetích zemí. V případě, kdy členské státy vnímají energetické vztahy pohledem ekonomické spolupráce, jsou ochotné částečně spolupracovat na společné úrovni. Nadnárodní instituce, EK, získala kontrolní pravomoci k zajištění dodržování pravidel hospodářské soutěže, a pravomoc postupovat proti subjektu zneužívajícímu dominantní postavení na trhu. Společný je trh je tak prismatickým strukturálního realismu možné vnímat jako koaliční spolupráci členských zemí, které vytváří společný prostor s pravidly pro obchod, které mohou pomoci státům zajistit bezpečný dodávky zemního plynu. Zajištění takových dodávek formuje mocenské postavení států, a v důsledku jejich přežití. Vložení energetické politiky do primárního práva EU pomocí Lisabonské smlouvy s sebou nepřineslo výrazné změny v pravomocích EU. Ta nadále ovlivňuje energetickou bezpečnost především pomocí dalších politik.

Tato práce je omezena poměrně krátkým časovým vymezením v rozpětí několika let, od podpisu Lisabonské smlouvy do roku 2015. V tomto období byly státy EU relativně stabilně zabezpečovány dodávkami zemního plynu z RF. Výjimku tvoří dva případy reálného a zároveň vážného ohrožení. Jedná se o plynové krize na Ukrajině v letech 2006 a 2009, jež se podařilo úspěšně překonat. V současné době zároveň EU i RF pracují na preventivních opatřeních, které by zamezily opakování uvedených krizí. Teprve následující vývoj energetických vztahů ukáže, zdali EU udrží stav energetického zabezpečení. V její prospěch hovoří snahy o kontinuální a bezpečnou spolupráci, které RF v poslední době vykazuje např. v podobě výstavy nových tranzitních cest do EU. Na druhou stranu se ukázalo, že politické vztahy mezi EU a RF jsou křehké a jejich vzájemné obchodní vztahy dále narušuje neochota RF přijmout pravidla evropského trhu v podobě liberalizace. Ve světě roste poptávka po zemním plynu, a RF může svůj export směřovat na nové odbytíště. Energetická bezpečnost EU ve vztazích s RF tak zůstává předmětem dalších výzkumů na základě budoucího vývoje.

Seznam zkratek

EK: Evropská komise

EP: Evropský parlament

EPS: Evropská politika sousedství

ES: Evropské společenství

EU: Evropská unie

IEA: Mezinárodní energetická agentura (International Energy Agency)

LNG: Zkapalněný zemní plyn (Liquefied Natural Gas)

MOU: Memorandum o porozumění (Memorandum of Understanding)

NEL: Plynovod s originálním označením Nordeuropäische Erdgasleitung

OPAL: Plynovod s originálním označením Ostsee–Pipeline Anbindungsleitung

OPEC: Organizace zemí vyvážejících ropu (Organization of the Petroleum Exporting Countries)

OSN: Organizace Spojených Národů

Rada: Rada ministrů/Rada EU

RF: Ruská federace

TANAP: Plynovod s originálním označením Trans–Anatolian Natural Gas Pipeline

TAP: Plynovod s originálním označením Trans Adriatic Pipeline

TEN–E: Transevropské energetické sítě

UGS: Unifikovaný systém dodávek plynu (The Unified Gas Supply System)

WTO: Světová obchodní organizace (World Trade Organization)

Seznam obrázků a tabulek

Obrázky

Obrázek č. 1: Infrastruktura dodávek ruského zemního plynu do Evropy

Tabulky

Tabulka č. 1: Objem dovozu zemního plynu do EU v roce 2009

Tabulka č. 2: Objem dovozu zemního plynu do EU v roce 2014

Seznam použitých zdrojů

Prameny

„Agreement on Partnership and Cooperation.“ 1997. *Agreement on Partnership and Cooperation Establishing and Partnership between the European Communities and their Member States, of One Part, and the Russian Federation, of the Other Part* (online; pdf). Dostupné z: <http://trade.ec.europa.eu/doclib/docs/2003/november/tradoc_114138.pdf>

„Akční plán.“ 2008. *Druhý strategický přezkum energetické politiky AKČNÍ PLÁN EU PRO ZABEZPEČENÍ DODÁVEK ENERGIE A JEJICH SOLIDÁRNÍ VYUŽITÍ* (online; pdf). Dostupné z: <<http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2008:0781:FIN:CS:PDF>> (23.3.2016)

„Amsterdamská smlouva.“ 1997. *Amsterdamská smlouva* (online, pdf). Dostupné z: <<http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:11997D/TXT&from=EN>>

„Bílá kniha.“ 1995. *An Energy Policy for the European Union* (online; pdf). Dostupné z: <http://europa.eu/documentation/official-docs/white-papers/pdf/energy_white_paper_com_95_682.pdf> (15.3.2016)

British Petroleum. 2010. „Statistical Review of World Energy June 2010.“ *Mazama Science* (online; xls). Dostupné z: <https://www.google.cz/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=5&cad=rja&uact=8&ved=0ahUKEwj6iY7Oka3MAhXCcRQKHbQ0Dj0QFgg6MAQ&url=http%3A%2F%2Fmazamascience.com%2FOilExport%2FBP_2010.xls&usg=AFQjCNHTDSFg-YjF33DJTX4a8e3_-ASH4w&sig2=7wL8rGmJI-Zqj4Jw7YR7cA&bvm=bv.120551593,d.d24> (29.3.2016)

British Petroleum. 2015. „Statistical Review of World Energy June 2015“ *British Petroleum* (online; pdf). Dostupné z: <<http://www.bp.com/content/dam/bp/pdf/energy-economics/statistical-review-2015/bp-statistical-review-of-world-energy-2015-full-report.pdf>> (28.3.2016)

„Evropa.“ 2007. *European Commission to Launch EU Network of Energy Security Correspondents 10th May* (online). Dostupné z: <http://europa.eu/rapid/press-release_IP-07-629_en.htm?locale=en> (18.3.2016)

„Evropa.“ 2015. *Smlouvy EU* (online). Dostupné z: <http://europa.eu/eu-law/decision-making/treaties/index_cs.htm> (17.3.2016)

„Evropská energetická charta.“ 1997. *Rozhodnutí Rady a Komise č. 98/181/ES, ESUO, Euratom ze dne 23. září 1997 o uzavření Smlouvy o energetické chartě a Protokolu k energetické chartě o energetické účinnosti a souvisejících ekologických hlediscích Evropskými společenstvími* (online). Dostupné z: <<http://eur-lex.europa.eu/legal-content/CS/TXT/HTML/?uri=URISERV:l27028&from=CS>> (17.3.2016)

„Evropská komise.“ 2007. *Energie pro Evropu – skutečný a spolehlivý trh* (online). Dostupné z: <http://europa.eu/rapid/press-release_IP-07-1361_cs.htm> (31.3.2016)

„Evropská komise.“ 2010. *Energy 2020 A Strategy for Competitive, Sustainable and Secure Energy* (online). Dostupné z: <<http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A52010DC0639>> (31.3.2016)

„Evropská komise.“ 2011a. *Energy Roadmap 2050* (online; pdf). Dostupné z: <<http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2011:0885:FIN:EN:PDF>> (7.4.2016)

„Evropská komise.“ 2011b. *Návrh nařízení Evropského parlamentu a Rady o hlavních směrech transevropské energetické infrastruktury a o zrušení rozhodnutí č. 1364/2006/ES* (online; pdf). Dostupné z: <<http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2011:0658:FIN:CS:PDF>> (31.3.2016)

„Evropská komise.“ 2013. *Roadmap EU–Russia Energy Cooperation until 2050* (online; pdf). Dostupné z: <https://ec.europa.eu/energy/sites/ener/files/documents/2013_03_eu_russia_roadmap_2050_signed.pdf> (11.4.2016)

„Evropská komise.“ 2015a. *Antitrust: Commission Sends Statement of Objections to Gazprom* (online). Dostupné z: <http://europa.eu/rapid/press-release_MEMO-15-4829_en.htm> (9.4.2016)

„Evropská komise.“ 2015b. *EU Energy in Figures: Statistical Pocketbook 2015* (online; pdf). Dostupné z: <http://ec.europa.eu/energy/sites/ener/files/documents/PocketBook_ENERGY_2015%20PDF%20final.pdf> (3.4.2016)

„Evropská rada.“ 2011. *EUROPEAN COUNCIL 4 FEBRUARY 2011* (online; pdf). Dostupné z: <http://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_Data/docs/pressdata/en/ec/119175.pdf> (18.3.2016)

„Evropský parlament.“ 2009. *3rd Energy Package Gets Final Approval from MEPs* (online). Dostupné z: <<http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-//EP//TEXT+IM-PRESS+20080616FCS31737+0+DOC+XML+V0//EN>> (1.4.2006)

EIA. 2015. „Russia International Energy Data and Analysis.“ *U.S. Energy Information Administration* (online; pdf). Dostupné z: <https://www.eia.gov/beta/international/analysis_includes/countries_long/Russia/russia.pdf> (6.4.2016)

IEA. 2016a. „What is Energy Security?“ *International Energy Agency* (online). Dostupné z: <<https://www.iea.org/topics/energysecurity/subtopics/whatisenergysecurity/>> (1.4.2016)

IEA. 2016b. „About us.“ *International Energy Agency* (online). Dostupné z: <<http://www.iea.org/aboutus/>> (1.4.2016)

„IEA.“ 2015. *Energy Climate and Change* (online; pdf). Dostupné z: <<https://www.iea.org/publications/freepublications/publication/WEO2015SpecialReportonEnergyandClimateChange.pdf>> (7.4.2016)

„Lisabonská smlouva.“ 2007. *Lisabonská smlouva pozměňující Smlouvu o Evropské unii a Smlouvu o založení Evropského společenství* (online, pdf). Dostupné z: <<http://eur-lex.europa.eu/legal-content/CS/TXT/PDF/?uri=CELEX:12010M/TXT&from=EN>>

„Maastrichtská smlouva.“ 1992. *Smlouva o Evropské unii* (online, pdf). Dostupné z: <<http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:11992M/TXT&from=EN>>

„Memorandum.“ 2009. *Memorandum of an Early Warning Mechanism in the Energy Sector within the Framework of the EU–Russia Energy Dialogue 2009* (online; pdf). Dostupné z: <https://ec.europa.eu/energy/sites/ener/files/documents/2009_11_16_ewm_signed_en_0.pdf> (17.4.2016)

„Niceská smlouva.“ 2001. *Niceská smlouva* (online, pdf). Dostupné z: <<http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:12001C/TXT&from=EN>>

„Rada EU.“ 2007. *Závěry předsednictví* (online; pdf). Dostupné z: <http://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_data/docs/pressdata/CS/ec/93150.pdf> (10.4.2016)

„Rada Evropské unie.“ 2011. *Council Conclusions on Strengthening the External Dimension of the EU Energy Policy* (online; pdf). Dostupné z: <http://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_data/docs/pressdata/en/trans/126327.pdf> (5.4.2016)

„The 2006 Brussels Conference.“ 2006. *Towards an EU External Energy Policy* (online; pdf). Dostupné z: <http://www.enpi-info.eu/files/publications/Towards_Energy_Policy_2006.pdf> (11.4.2016)

„Zelená kniha.“ 2000. *Towards a European strategy for the security of energy supply* (online). Dostupné z: <<http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A52000DC0769>> (1.4.2016)

„Zelená kniha.“ 2005. *Energy Efficiency or Doing More With Less* (online). Dostupné z: <<http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A52005DC0265>> (1.4.2016)

„Zelená kniha.“ 2006. *A European strategy for sustainable, competitive and secure energy* (online). Dostupné z: <<http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=URISERV%3A127062>> (1.4.2016)

Literatura

- Anochin, Michail. 2008. „Energetická bezpečnost a energetická politika RF: Teorie a zvláštnosti.“ Pp. 216–231 in Projekt Nadace ČEZ. *Energetická bezpečnost – geopolitické souvislosti*. Praha: Professional Publishing.
- Bahgat, Gawdat. 2011. *Energy security: An Interdisciplinary Approach*. Chichester: Wiley.
- Balabán, Miloš, Jan Duchek, Libor Stejskal. 2007. *Kapitoly o bezpečnosti*. Praha: Karolinum.
- Beneš, Vít. 2009. „Realismus.“ Pp. 30–59 in Pavel Barša et al. *Dialog teorií: Filozofická dilemata výzkumu mezinárodních vztahů*. Praha: Sociologické nakladatelství.
- Brunnarska, Zuzanna, Aleksandra Jarosiewicz, Agata Loskot–Strachota, Iwona, Wisniewska. 2011. „Between Energy Security and Energy Market Integration – Guidelines for the Future Development of the EU’s External Energy Policy in Europe’s Neighbourhood.“ *OSW* (online). Dostupné z: <<http://www.osw.waw.pl/en/publikacje/osw-report/2011-06-13/between-energy-security-and-energy-market-integration>> (24.3.2016)
- Buzan, Barry, Ole Waever, Jaap de Wilde. 2005. *Bezpečnost: Nový rámec pro analýzu*. Brno: Barrister and Principal.
- Cameron, Fraser. 2009. „The Politics of EU–Russia Energy Relations.“ Pp. 18–28 in Andris Piebalgs, Ferran Tarrandellas Espuny, Fraser Cameron, Michael Gonchar, Vitalii Martyniuk, Olena Prystayko. *EU – Russia Energy Relations* (online; pdf). Dostupné z: <http://www.eu-russiacentre.org/wp-content/uploads/2008/10/review_ix.pdf> (18.4.2016)
- Cameron, Peter D. 2007. *Competition in Energy Markets: Law and Regulation in the European Union*. New York: Oxford University Press.
- Cupalová, Marcela. 2008. „Energetická bezpečnost EU.“ Pp. 159–183 in Projekt Nadace ČEZ. *Energetická bezpečnost – geopolitické souvislosti*. Praha: Professional Publishing.
- Černocho, Filip, Břetislav Dančák, Hedvika Kodousková, Anna Leschenko, Petr Ocelík, Jan Osička, Václav Šebek, Tomáš Vlček, Veronika Zapletalová. 2012. „The Future of The Družba Pipeline as a Strategic Challenge for the Czech Republic and Poland.“ *Mezinárodní politologický ústav Masarykovy univerzity* (online; pdf). Dostupné z: <<http://www.ceners.org/energy-research/ceners-2012-future-of-druzhiba.pdf>> (20.4.2016)
- Černocho, Filip, Veronika Zapletalová. 2014. *Energetická politika Evropské unie*. Brno: Masarykova univerzita.
- Černocho, Filip. 2008. „Energetická politika EU: Pozice na půli cesty.“ Pp. 65–84 in Šárka Waisová et al. *Evropská energetická bezpečnost*. Plzeň: Aleš Čeněk.

„ČTK.“ 2014. *Eni: Budoucnost plynovodu South Stream je nejistá* (online). Dostupné z: <<http://www.finance.cz/zpravy/finance/414339-eni-budoucnost-plynovodu-south-stream-je-nejista/>> (5.4.2016)

De Wilde, Tanguy, Gaelle Pellon. 2006. „The Implications of the European Neighbourhood Policy (ENP) on the EU-Russian 'Strategic Partnership'.“ *Helsinki Monitor* 17 (2): 119–132. Dostupné z: <https://www.researchgate.net/publication/233625333_The_implications_of_the_European_Neighbourhood_Policy_ENP_on_the_EU-Russian_'Strategic_Partnership'> (12.3.2016)

Dessler, David. 1989. „What's at Stake in the Agent-Structure Debate?“ *International Organization* 43 (3): 441–473. Dostupné z: <<http://www.jstor.org/stable/2706654>> (12.3.2016)

„Eastern Mediterranean – Middle East News 2015.“ 2015. *A Network of Russian Veins of Influence: Gas Pipelines of the European Continent* (online). Dostupné z: <<https://middleeastnewsservice.com/2015/10/06/a-network-of-veins-of-influence-russia-gas-pipelines-of-the-european-continent/>> (5.4.2016)

„Energetický regulační úřad.“ 2006. *Směrnice Evropského parlamentu a Rady 2006/32/ES ze dne 5. dubna 2006 o energetické účinnosti u konečného uživatele a o energetických službách a o zrušení směrnice Rady 93/76/EHS* (online). Dostupné z: <<http://www.eru.cz/-/smernice-evropskeho-parlamentu-a-rady-2006-32-es>> (1.4.2016)

„Euractiv.“ 2009a. *Třetí liberalizační balíček v energetice* (online). Dostupné z: <<http://www.euractiv.cz/energetika/link-dossier/liberalizace-unijni-energetiky-000055>> (26.3.2016)

„Euractiv.“ 2009b. *EU uzavírá klimaticko-energetický balíček* (online). Dostupné z: <<http://www.euractiv.cz/energetika/clanek/eu-uzavira-klimaticko-energeticky-balicek-005841>> (24.3.2016)

„Europa.“ 2016a. *The Union's Decision-Making Procedures* (online). Dostupné z: <http://europa.eu/scadplus/constitution/doublemajority_en.htm> (18.3.2016)

„Europa.“ 2016b. *Chorvatsko* (online). Dostupné z: <http://europa.eu/about-eu/countries/member-countries/croatia/index_cs.htm> (7.4.2016)

„Europa.“ 2016c. *The Union's finances and budgetary procedure* (online). Dostupné z: <http://europa.eu/scadplus/constitution/budget_en.htm#PRINCIPLES> (7.4.2016)

„Global Research.“ 2015. *A Network of Geopolitical Power: Gas Pipelines of the European Continent* (online). Dostupné z: <<http://www.globalresearch.ca/a-network-of-power-gas-pipelines-of-the-european-continent/5470824?print=1>> (6.4.2016)

Grinc, Jaroslav. 2010. *Právo pro politology*. Praha: Grada.

Grošelj, Klemen. 2009. „Energy Security in Russia – EU Partnership.“ *Politics in Central Europe* 5 (1): 5–17. Dostupné z: <http://www.politicsince.eu/documents/file/2009_06.pdf#page=5> (12.4.2016)

- Hix, Simon, Bjorn Hoyland. 2011. *The Political System of the European Union*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Hodač, Jan, Petr Strejček. 2012. „Energetická charta – reálná platforma unie pro jednání s Kremlem?“ *TZB* (online). Dostupné z: <<http://energetika.tzb-info.cz/8547-energeticka-charta-realna-platforma-evropske-unie-pro-jednani-s-kremlem>> (5.4.2016)
- Chalmers, Damian. Gareth Davies, Giorgio Monti. 2010. *European Union Law*. Cambridge: Cambridge University Press.
- ICTSD reporting. 2014. „Russia turns to WTO over EU energy package.“ *Biores* 12 (8). Dostupné z: <<http://www.ictsd.org/bridges-news/biores/news/russia-turns-to-wto-over-eu-energy-package-0>> (13.4.2016)
- Johnson, Angus, Guy Block. 2012. *EU Energy Law*. Oxford: Oxford University Press.
- Keohane, Robert O., Joseph S. Nye. 2001. *Power and Interdependence*. New York: Longman.
- Kostitsyna, Ksenia. 2012. „Energetický dialog aneb rozpory v energetických vztazích EU a Rusko.“ *Současná Evropa* (1): 149–161. Dostupné z: <<http://www.vse.cz/se/18>> (12.4.2016)
- Kostitsyna, Ksenia. 2015. *Energetická bezpečnost EU a vztahy s Ruskem*. Praha: VŠE.
- Kraus, Josef, Tomáš Šmíd. 2010. „Úvod.“ Pp. 9–16 in Tomáš Šmíd et al. *Vybrané konflikty o zdroje a suroviny*. Brno: Mezinárodní politologický ústav.
- Laryš, Martin. 2010a. „Model energetické bezpečnosti v 21. století.“ Pp. 69–92 in Josef Smolík, Tomáš Šmíd et al. *Vybrané bezpečnostní hrozby a rizika 21. století*. Brno: Mezinárodní politologický ústav.
- Laryš, Martin. 2010b. „Plynové války mezi Ruskem a Ukrajinou.“ Pp.125–150 in Tomáš Šmíd et al. *Vybrané konflikty o zdroje a suroviny*. Brno: Mezinárodní politologický ústav.
- Leichtová, Magda. 2008. „EU a Ruská federace: sňatek z rozumu.“ Pp. 85–105 in Šárka Waisová et al. *Evropská energetická bezpečnost*. Plzeň: Aleš Čeněk.
- Leonard, Mark, Nicu Popescu. 2007. „A power audit of EU RUssia relations Cambridge, european council on foreign relations“ *European Council on Foreign Relations* (online; pdf). Dostupné z: <http://fride.org/uploads/file/A_power_audit_of_relations_eu-russia.pdf> (4.4.2016)
- Mareš, Miroslav, Petr Zeman. 2010. „Úvod do pojetí bezpečnostních hrozeb.“ Pp. 9–20 in Josef Smolík, Tomáš Šmíd et al. *Vybrané bezpečnostní hrozby a rizika 21. století*. Brno: Mezinárodní politologický ústav.
- Milov, Vladimir. 2006. „The Use of Energy as a Political Tool.“ *The–EU Russia Review* (1): 12–21. Dostupné z: <<http://www.isn.ethz.ch/Digital-Library/Publications/Detail/?lang=en&id=48826>>

- Milov, Vladimir. 2008. „Russia and the West: The Energy Factor.“ *Center for Strategic and International Studies* (online; pdf). Dostupné z: <http://csis.org/files/media/isis/pubs/080731_milov_russia&west_web.pdf>
- Mironova, Irina. 2014. „Russia and the Energy Charter Treaty.“ *International Energy Charter* (online). Dostupné z: <<http://www.energycharter.org/what-we-do/knowledge-centre/occasional-papers/russia-and-the-energy-charter-treaty/>> (10.4.2016)
- „National Grid.“ 2016. *Third Energy Package* (online). Dostupné z: <<http://www2.nationalgrid.com/UK/Industry-information/Europe/Third-energy-package/>> (5.4.2016)
- Novak, Petr. 2015. „Developments up to the Single European Act.“ *European Parliament* (online). Dostupné z: <http://www.europarl.europa.eu/atyourservice/en/displayFtu.html?ftuId=FTU_1.1.2.html> (5.4.2016)
- Orbánová, Anita. 2010. *Moc, energie a nový ruský imperialismus*. Praha: Argo.
- Petrov, Nikolay, Maria Lipman, Henry E. Hale. 2014. „Three dilemmas of hybrid regime governance: Russia from Putin to Putin.“ *Post-Soviet Affairs* 30 (1): 1–26. Dostupné z: <<http://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/1060586X.2013.825140>> (20.4.2016)
- Piris, Jean-Claude. 2010. *The Lisbon Treaty: A Legal and Political Analysis*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Prorok, Vladimír. 2008. „Energetická bezpečnost – pojetí a přístupy.“ Pp.9–20 in Projekt Nadace ČEZ. *Energetická bezpečnost – geopolitické souvislosti*. Praha: Professional Publishing.
- Pyrkalo, Svitlana. 2014. *EBRD finances key gas pipeline in Ukraine* (online). Dostupné z: <<http://www.ebrd.com/news/2014/ebird-finances-key-gas-pipeline-in-ukraine-.html>> (15.4.2016)
- „Reuters.“ 2014. *Poland opens gas link to draw reverse flows from Germany* (online). Dostupné z: <<http://af.reuters.com/article/commoditiesNews/idAFL5N0MT37020140401>> (5.4.2016)
- Scott, Richard. 1994. *IEA, the First 20 Years: Origins and structure*. Paris: OECD/IEA.
- Stern, Jonathan. 2006. „The Russian-Ukrainian gas crisis of January 2006.“ *Oxford Institute for Energy Studies* (online; pdf). Dostupné z: <<https://www.oxfordenergy.org/wpcms/wp-content/uploads/2011/01/Jan2006-RussiaUkraineGasCrisis-JonathanStern.pdf>> (5.4.2016)
- „Stratfor.“ 2015. *Natural Gas Pipelines in Europe and Russia* (online). Dostupné z: <<https://www.stratfor.com/interactive/interactive-veins-influence>> (5.4.2016)
- Strejček, Petr. 2011. „Politická diplomacie Ruské federace.“ *Středoevropské politické studie* (online). Dostupné z: <<http://www.cepsr.com/clanek.php?ID=430>> (17.4.2016)

- Surrey, John. 1992. „Energy Policy in the European Community: Conflicts between the Objectives of the Unified Single Market, Supply Security and a Clean Environment.” *Energy Journal* 13 (3): 207–231. Dostupné z: <<http://www.jstor.org/stable/41326168>> (18.3.2016)
- Scholte, Jan Aart. 2000. *Globalization: A Critical Introduction*. New York: Palgrave Macmillan.
- Schütze, Robert. 2012. *An Introduction to European Law*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Smith, Keith. 2006. „Security Implications of Russian Energy Policies.“ *Centre for European Policy Studies* (online; pdf). Dostupné z: <http://aei.pitt.edu/6593/1/1293_90.pdf> (5.4.2016)
- Souleimanov, Emil et al. 2011. *Energetická bezpečnost*. Plzeň: Aleš Čeněk.
- Šmíd, Tomáš et al. 2010. „Konfliktní zdroje a suroviny.“ Pp.31–42 in Tomáš Šmíd et al. *Vybrané konflikty o zdroje a suroviny*. Brno: Mezinárodní politologický ústav.
- Talseth, Lars-Christian. 2012. „The EU-Russia Energy Dialogue: Travelling Without Moving.” *Working Paper SWP Berlin* (online; pdf). Dostupné z: <http://www.swp-berlin.org/fileadmin/contents/products/arbeitspapiere/talseth_20120402_KS.pdf>
- Thomová, Francoise. 2007. „Zrození ruské energokracie“ *Revue politika* (online). Dostupné z: <<http://www.revuepolitika.cz/clanky/137/zrozeni-ruske-energokracie>> (2.4.2016)
- Tichý, Lukáš. 2010. „Rozpory v energetických vztazích EU - Rusko.“ *Revue politika* (online). Dostupné z: <<http://www.revuepolitika.cz/clanky/1390/rozpory-v-energetickych-vztazich-eu-rusko>> (5.4.2016)
- Tichý, Lukáš. 2013. „Evropský diskurz o energetických vztazích mezi EU a Ukrajinou.“ *Současná Evropa* (2): 87-108 (online). Dostupné z: <<http://www.vse.cz/se/80>> (5.4.2016)
- Týč, Vladimír. 2010. *Základy práva Evropské unie pro ekonomy*. Praha: Leges.
- Ušiak, Jaroslav. 2014. „Introduction to security Studies.“ Pp. 11–26 in Robert Ondrejcsák (ed.). *Introduction to security Studies*. Bratislava: Centre for European and North Atlantic Affairs.
- Vráželová, Bronislava. 2015. „GP Briefing: Energetická unie jako šance pro Evropu?“ *Global Politics* (online). Dostupná z: <<http://www.globalpolitics.cz/zamereno-na-eu/gp-briefing-energeticka-unie-jako-sance-pro-evropu>> (6.4.2016)
- Waisová, Šárka. 2008. „Úvodem. Energetická bezpečnost v evropském prostoru: současný stav a střednědobé perspektivy.“ Pp. 9–40 in Šárka Waisová et al. *Evropská energetická bezpečnost*. Plzeň: Aleš Čeněk.

Waltz, Kenneth N. 1959. *Man, the State and War: A Theoretical Analysis*. New York: Columbia University Press.

Waltz, Kenneth N. 1979. *Theory of International Politics*. Berkeley: University of California.

Waltz, Kenneth N. 1990. „Realist Thought and Neorealist Theory.“ *Journal of International Affairs* 44 (1): 21–37. Dostupné z: <http://www.jstor.org/stable/24357222?seq=1#page_scan_tab_contents> (16.3.2016)

„WTO.“ 2016. *Russian Federation and the WTO* (online). Dostupné z: <https://www.wto.org/english/thewto_e/countries_e/russia_e.htm> (2.4.2016)

Yanofsky, David. 2015. „The EU countries that depend the most on Gazprom’s Russian gas.“ *Quartz* (online). Dostupné z: <<http://qz.com/388148/the-eu-countries-that-depend-the-most-on-gazproms-russian-gas/>> (7.4.2016)

Yergin, Daniel. 2006. „Ensuring Energy Security.“ *Foreign Affairs*, (online). Dostupné z: <<https://www.foreignaffairs.com/articles/2006-03-01/ensuring-energy-security>> (20.3.2016)

Abstrakt

Tato diplomová práce je koncipována jako interpretativní případová studie vztahů Evropské unie a Ruské federace v kontextu energetické spolupráce v post-lisabonském období. Hlavním cílem je zhodnocení energetické bezpečnosti EU při zajišťování dodávek zemního plynu od vybraného partnera. Energetická bezpečnost je komplikovaným a multidisciplinárním tématem. Tato práce se zaměřuje na její vysvětlení z perspektivy strukturálního realismu podle Kennetha N. Waltze. Závěry hodnotí možnosti EU v roli dovozce energetických surovin. EU nedisponuje vlastními dostatečnými zásobami zemního plynu. Ze závislosti na dovozu vyplývají možná rizika. Pro tyto účely jsou v textu analyzována rizika technická a geopolitická, která mohou různým způsobem zapříčít omezení či přerušeni dodávek. Tato práce analyzuje možnosti EU ve snaze o jejich překonání a zajištění energetické bezpečnosti.

Klíčová slova: energetická bezpečnost, energetická politika, EU, Ruská federace, zemní plyn, strukturální realismus

Abstract

This thesis is conceived as an interpretative case study of relations between European Union and Russian Federation in the context of energy cooperation during post-Lisbon era. The main goal is to analyse EU energy security in securing natural gas supplies from specific partner. Energy security is complicated and multidisciplinary subject. The thesis focuses on its explanation from structural realism perspective according to the concept of Kenneth N. Waltz. Conclusions evaluate abilities of the EU in the role of natural gas purchaser. The EU is not endowed with own sufficient natural gas reserves. Dependence on import causes potential risks. For the purposes of this study the technical and geopolitical risks that can cause restriction or suspension of the supplies are examined. The thesis analyses abilities of the EU in order to secure energy security by overcoming risks mentioned above.

Key words: Energy Security, Energy Policy, EU, Russian Federation, Natural Gas, Strucural Realism